

”Jeg savner deg”

Spontane minnemarkeringer og minnesteder
som sorguttrykk i det offentlige rom

Therese Kråvik Schøien

Masteroppgave i kulturhistorie
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Avlagt Høsten 2008
Universitetet i Oslo

”Jeg savner deg”

Spontane minnemarkeringer og minnesteder
som sorguttrykk i det offentlige rom

Therese Kråvik Schøien

Masteroppgave i kulturhistorie
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Avlagt Høsten 2008
Universitetet i Oslo

Forord

Når jeg nå sitter og gjør siste innspurt på oppgaven, er jeg kommet frem til at jeg må ha et forord for å takke. Derfor:

Takk til:

Alle som har latt seg intervjuet. Uten dere ville jeg aldri sett alle de stemmene jeg har sett.

Alle som har latt meg observere. Gjennom dere har jeg fått uendelig mye kunnskap jeg aldri kunne lest meg til.

Alle som har delt sine tanker og meninger om spontane minnesteder og minnemarkeringer. Jeg vet dere har gitt meg innblikk i noen av deres næreste tanker og det er jeg utrolig takknemlig for.

Dere som har lyttet tålmodig og stilt spørsmål slik at jeg kom enda et steg nærmer dette produktet.

Norsk Etnologisk Gransking som har hjulpet med spørreundersøkelsen.

Takk til hele min store flotte familie for hjelp med denne oppgaven. Dere har alle bidratt på hver deres måte, både med råd, veiledning, inspirasjon, korrektur, støtte og barnepass.

Og sist men ikke minst; takk til min veileder, til Anders Gustavsson, for gode innspill, oppmuntring og tålmodig veiledning.

Therese

Til Bendik og Tora

Innholdsfortegnelse:

Forord

Innledning	1
Bakgrunn	1
Problemstilling og avgrensing	2
Begrepsavklaring	3
Spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer	3
Vond død og god død	5
Ritual	6
Tradisjon	7
Fortelling	8
Kilder	9
Empiri	9
Tidligere forskning	12
Teori: Et kulturhistorisk prosjekt	13
Mikhail M. Bakhtin	14
Arnold van Gennep	15
Metode	16
Klargjøring	16
Bruk av kilder	20
Eksistens	21
Hvor kommer ideen om spontane minnesteder i Norge i fra?	21
En gammel norsk tradisjon	21
Utlandet	26
Media	29
Behovet for å lage et spontant minnested	32
Det spontane minnestedet og handlingene i en prosess	35
Prossessen fra 1991 og frem til i dag	37
En utfordring i søken etter eksistens	42
De ulike stemmene	44
Hvem får spontane minnesteder og spontane minnehandlinger?	44
Kjente mennesker	44
Ukjente mennesker	46
Katastrofer	49
Sleipner-ulykken	52
Selvmord	53
Hvem skaper og hvem er tilstedet?	55
Skaper	55
Er tilstede	58
Presentasjon av ulike stemmer	60
Menneskers ytringer og talegenre	61
Gjenstanders ytringer og talegenre	64

Ritualet	73
Det spontane ritualet	73
Kjennetegn ved ritualet	75
Det spontane minnestedet og minnemarkeringen som en overgangsrite	77
De døde	78
De sørgende	79
Hvordan vet man hva man skal gjøre?	81
Den norske kirke og det spontane minnestedet som ritual	85
Hvem eier ritualet?	87
Media	90
Døden som underholdning	90
Nyhetsmediers interesse	92
Dokumentasjon og presentasjon	97
Journalist og forsker i møte med de samme situasjonene	102
Konklusjon	106
Kilder	113
Aviser	113
Internett	114
Uten dato	118
Informanter fra intervjuer, e-post og NEG	119
Intervju	119
Notatsamtaler	120
E-post-intervju/spørsmål	120
NEG-informanter	120
Observasjoner	120
Utrykte kilder	121
Litteratur	121
Sammendrag	126

Innledning

Bakgrunn

En tung, grå morgen. Kongebanneret henger på halv stang med sørgeflor. Stillheten er påtagelig; brytes bare av lavmælt prat i den store forsamling som står i en halvsirkel rundt Carl Johan statuen. Påskriften "Folkets kjærlighet, min belønning" får for mange et nytt innhold. Stadig tennes små lys og settes i sneen. Roser, tulipaner og nelliker gir uttrykk for den kjærlighet folket hadde til den konge vi har mistet.¹

Da Kong Olav døde 17. januar 1991 ble det en stor markering på slottsplassen. Uoppfordret gjennomførte det norske folk noe som ble sett på som en ny handling. Dette var nok mitt første møte med det spontane minnestedet og de spontane minnehandlingene. Men først i 2003 da Sveriges utenriksminister Anna Lindh ble drept, ble jeg for alvor interessert i fenomenet. I løpet av kort tid strømmet mennesker til med blomster, lys, brev og bilder som de la ned i nærheten av stedet der hun ble drept (*Klassekampen* 12.11.2003). Jeg begynte å fundere på om jeg hadde lagt merke til flere slike folkevandringer til dødssteder her i Norge. Bilder fra drapsplassen til Benjamin Hermansen i 2001 og fra fortauet utenfor den amerikanske ambassaden i Oslo etter terrorangrepet i USA 11. September 2001, kom frem i hodet mitt. Slike steder og handlinger oppstod ikke bare for kjente mennesker, men også for i utgangspunktet ukjente mennesker, og ved katastrofer. Også hendelser i utlandet kunne få markeringer her i Norge.

Dette overrasket meg. Jeg hadde lest både Bjarne Hodnes bok "Å leve med døden" og Phillipe Ariés bok "Døden i vesten" (B. Hodne 1980 og Ariés 1977). Begge la frem analyser som presenterte døden som et tabuemne. B. Hodne hevdet at folk syntes døden var et ubehagelig emne og derfor prøvde de å unngå et møte med døden for å lette sin egen situasjon (B. Hodne 1980:134). Ariés gikk så langt som å si at mennesker i dagens samfunn hadde et usunt forhold til døden, og at vi burde lære av det gamle bondesamfunnets holdninger (Ariés 1977:77ff). I forhold til det norske bondesamfunnet er vi i dag blitt mer offentlige i valg av rom: Vi tar den døende ut av hjemmet og inn på institusjon for å dø, men er mer private i tilstedeværelsen; vi velger hvem som skal få delta, om vi selv vil delta og når vi vil delta. Ut ifra denne tenkningen skulle ikke spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer oppstå, for vi kan unngå dem hvis vi vil. Likevel oppsøker mennesker disse, i utgangspunktet,

¹ <http://www.aftenposten.no/fakta/olav/article451284.ece> 18.01.1991

ubehagelige stedene. Også valg av sorgsted var overraskende: Hvis vi er blitt mer private i møtet med døden, hvorfor velger vi da steder som er så lett tilgjengelig? De offentlige rommene som B. Hodne og Ariés beskriver er slik at man kan kontrollere tilstedeværelsen. De spontane minnestedene med sine minnemarkeringer er så tilgjengelige at alle som går eller kjører forbi kan se handlingene og hva som ligger der. Stedene der en sørger, og minnene, er altså offentlige, men ikke tilrettelagt for en sorgmarkering – det er ikke snakk om en gravplass, et sykehus, et kapell eller et sted med et minnesmerke.

Problemstilling og avgrensing

Hvordan fungerer spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer som kulturelt og rituelt uttrykk i Norge i seinere tid?

Dette er hovedproblemstillingen som jeg ønsker å svare på i denne oppgaven. Jeg ser da på hvor de spontane minnestedene og de spontane minnemarkeringene kommer fra; hvorfor de lages; hvordan de er; og for hvem de lages. Men målsettingen er også å se på hvem som skaper dem og er tilstede; hvilken betydning handlingen og stedene har; hvordan det fungerer som et ritual; hvem som eier det; og hvordan de påvirker og brukes (spesielt av media).

Tidsavgrensingen er fra 1991 til oktober 2008. 1991 er satt fordi Kong Olavs død regnes for å være starten for de spontane minnestedene i Norge. Jeg vil likevel gå ut over denne tidsavgrensingen i søken etter eksistens. Dette fordi det finnes handlinger og steder forut for Kong Olavs død, både i og utenfor Norge, som ligner på de spontane minnestedene og minnemarkeringene i Norge. Disse kan ha hatt innvirkning på handlingene og utformingene her. Jeg har stedsmessig avgrenset meg til Norge, men i den grad det er relevant bruker jeg eksempler fra andre land. Jeg avslutter oppgaven i oktober 2008 fordi jeg ønsker å se på fenomenet så tett opp til i dag som mulig.

Jeg tar ikke for meg de mer planlagte og regisserte handlingene; som de på kirkegårder eller minnesmerker. Dette fordi det er de spontane handlingene og stedene – de plutselige – jeg ønsker å se på². Jeg nevner dem likevel enkelte ganger for å understreke det spontane minnestedets og handlingenes særegenhet.

² http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=spontane&search_type=&publications=23

For meg har det vært interessant å intervju og observere mennesker som har brukt eller bruker det spontane minnesteedet. Men også de som har observert handlingen gjennom ulike kanaler og ulike skriftlige kilder, har opptatt meg (jf. ”Kilder” s. 9ff). Dette har gjort at jeg har møtt mennesker i ulike aldersgrupper og av begge kjønn, og jeg har funnet flere forskjellige spontane minnesteder og minnemarkeringer. Totalt i denne oppgaven berører jeg rundt 60 ulike steder og markeringer. Hvor mange som finnes totalt, kan jeg ikke si. Det er heller ikke interessant for meg å undersøke dette, ettersom dette er en kvalitativ undersøkelse og ikke en kvantitativ. Målet mitt har ikke vært å kartlegge alle spontane minnesteder med sine handlinger i Norge, og jeg har langt ifra kartlagt alle. Men for å se hvordan det spontane minnesteedet fungerer og uttrykker seg kulturelt og rituelt i Norge i dag, har det vært et poeng å se på flere steder. En sammenligning viser blant annet særegenheter og likheter. Det som likevel er interessant å legge merke til når det gjelder antall, er at jeg ser en tydelig økning i bruken av uttrykket.

Jeg vil ikke gå inn i diskusjonen om hva et ritual er. Jeg kommer likevel til å presisere min bruk av begrepet (jf. ”Begrepsavklaring” s. 3ff). Dette gjelder også begrepene tradisjon og fortelling.

Det er skrevet en beslektet hovedfagsoppgave i 1998 (Westgaard 2001). Folkloristen Hege Westgaard fokuserer på “[...] hva spontanalteret kan fortelle om moderne menneskers syn på og møte med døden og sorgen generelt og spesielt [...]” (Westgaard 2001:12). (Begrepet spontanalter er i min studie spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer (jf. ”Begrepsavklaring” s. 3ff). Dette vil hun gjøre ved å se på det individuelle og kollektive ved handlingen og bruken, ved *ett* spontanalter. Det moderne mennesket betegner hun som ”vanlige” mennesker (Ibid:11). Jeg avgrensner meg fra Westgaard ved å se på det særegne og det samstemmige gjennom flere caser og over tid; ved å utvide gruppen som får spontane minnesteder til også å gjelde kjente mennesker og katastrofer; ved å se på hvor uttrykket kommer fra, og ved å se nærmere på medias rolle.

Begrepsavklaring

Spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer

I denne oppgaven bruker jeg en sammensetning av begreper, som så langt jeg har erfart ikke har vært anvendt på dette fenomenet før. Det vil si, jeg har satt sammen to begreper ut fra

tidligere betegnelser på dette. Grunnen til det, er at jeg ikke har funnet noen begreper som godt dekker stedene og handlingene slik de uttrykker seg her i Norge. Jeg vil derfor kort redegjøre for prosessen som førte til betegnelsene jeg anvender.

Da jeg startet arbeidet med masteroppgaven min var jeg usikker på hva jeg skulle kalle handlingene og stedene. Derfor ble jeg veldig fornøyd da jeg i Westgaards hovedfagsoppgave fant begrepet ”spontanalter”. Jeg ble imidlertid under mine intervjuer oppmerksom på usikkerhet knyttet til begrepet. Informantene stilte seg spørrende til etterstavelsen alter. I de første intervjuene skjedde dette uten at jeg stilte spørsmål ved begrepet, men etter flere innspill ble begrepet et spørsmål jeg tok opp. At handlingene og stedet var spontant var de ikke i tvil om; selve dødsfallet og den raske utformingen av stedet gjorde at det ikke kunne være planlagt. Alter var derimot noe de forbant med religiøse og guddommelige handlinger og steder, noe de ikke opplevde var betegnende for stedene og handlingene. Jeg gikk da først til ordboken for å se den egentlige betydningen av ordet. Jeg fant at alter kom fra det latinske ordet altus som betyr høy, noe som står litt opp³. Det blir ofte brukt om et bord eller en flate, der rituelle handlinger – alt fra tilbedelse til offer – foregår, og beskrivelsene er ofte hentet fra religiøse hus. Dermed kom jeg frem til at et alter ikke må være knyttet til religiøse og guddommelige handlinger, men i vårt samfunn i dag er begrepet så sterkt knyttet til religion at det nesten utelukkende knyttes opp til det.

Westgaard fører ingen diskusjon rundt begrepet alter, men konstaterer at det går igjen i alle betegnelsene hun drøfter. Hun sier det er et godt begrep fordi det gir et meningsinnhold som strekker seg ut over det verdslige (Westgaard 2001:10). Hun fører likevel en diskusjon rundt hva en skal kalle stedene og handlingene, men med prefikset i fokus, og ”spontan” er det hun faller ned på. Hun sier dette fanger handlingselementet og den enkeltes individuelle handling (Ibid:11). Westgaards argumentasjon overbeviste meg om at spontan var en god betegnelse å bruke. Nettopp dette prefikset fanger opp det særegne ved disse fenomenene. Men jeg var ikke overbevist om begrepet alter. Jeg mener ikke at det er en feil betegnelse, men stiller meg spørrende til om det er en god betegnelse: Hvis jeg må definere hva som ligger i begrepet alter hver gang jeg sier ”spontanalter”, er det ikke da hensiktsmessig å bruke et annet begrep?

³ <http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=alter&publications=23>

Det finnes forskere som har andre betegnelser på disse handlingene. Etnolog Konrad Köstlin kaller det for eksempel ”roadside memorials” og samfunnsviter Jörgen Lundälv kaller det ”offerkast” (Köstlin 1999 og Lundälv 2004 jf. Gustavsson 2006:207). Begge disse forskerne ser bare på handlinger og steder knyttet til trafikkulykker, noe spesielt Köstlins begrep understreker. Hans begrep favner da ikke alt det jeg ser på. Et interessant trekk ved Lundälvs begrep er at det gir en hentydning mot historiske røtter, noe jeg vil undersøke nærmere (jf. ”Eksistens” s. 21ff). Men å bruke Lundälvs begrep vil gi feil assosiasjon, ettersom det spontane minnstedet og minnemarkeringene i Norge ikke umiddelbart fremstår som en videreføring av en gammel tradisjon. I min søken etter begrep ønsket jeg å finne en forståelse som ga assosiasjon både til det individuelle og det kollektive, samtidig som det var åpent i spørsmålet om religiøsitet og eksistens. Dette fant jeg ved å kombinere det spontane med begrepene ”minneplater”/minnsteder og ”minnesmarkeringar”/minnemarkeringer. Disse er hentet fra kulturhistorikeren Anders Gustavsson (2006:207ff). Gustavssons begreper gir en assosiasjon til tidligere markeringer og steder, samtidig som de helt tydelig forteller hva som foregår der. Jeg vil betegne handlingene som spontane minnemarkeringer og stedene som spontane minnsteder. Disse ordene er lange og kan ved gjentakelse forstyrre lesingen av teksten. Når jeg bruker ordene minnemarkering og minnsteder, eller markeringene, handlingene og stedene, er dette alltid å forstå som spontane minnemarkeringer og spontane minnsteder. Hvis ikke vil jeg eksplisitt uttrykke det. For eksempel omtaler jeg regisserte minnemarkeringer ved de spontane minnstedene. Dette forekommer noen ganger og henger sammen med tilgjengelighet, som at de spontane minnstedene blir stående også når det ikke foregår spontan minnemarkering der.

Vond død og god død

Noe av det jeg kommer til å vise i oppgaven, er at de spontane minnstedene blant annet kjennetegnes gjennom vond død – uten vond død oppstår ikke de spontane minnstedene. Som en motsats til vond død er den gode døden (Alver og Skjelbred 1994:15f). Hva som forstås som en vond og en god død har variert litt opp gjennom tiden (Ibid). I denne oppgaven er den vonde døden den som er brå og uventet; den kommer så plutselig at en ikke får tatt farvel eller gjort opp med avdøde. Ofte har også de pårørende en opplevelse av at avdøde ikke har levd det livet han/hun hadde krav på, samtidig som at frykten for at avdøde har lidd er sterk. Den gode døden er da den som inntreffer når du har fått forberedt deg på dødsfallet: Du får tid til å ta farvel, den avdøde har levd et relativt langt liv, det er lite smerte for avdøde, og

avdøde får en verdig avslutning på livet. Dermed kan du altså dø en god død til tross for at døden ikke nødvendigvis er et ønskelig utfall.

Ritual

Ritual har ikke én definisjon, noe som kan være forvirrende. Noen legger vekt på at det er en handling knyttet til følelser og ikke til tanker, mens andre ser ritual som en seremoni med religiøs tilknytning (Muir 2000:2 og Amundsen 2006:11f). Det var først fra andre halvdel av 1900-tallet, særlig fra 1980-tallet, at ritualer ble knyttet til bestemte type handlinger, og her er Sally Falk Moore og Barbara Myerhoff med begrepet ”secular ritual” foregangsfigurer (1977 og jf. Amundsen 2006:14). De ønsket å gjøre ritualbegrepet større ved å åpne for at ritualer også kunne forekomme i ikke-religiøse og ikke-magiske handlinger. De utelukket likevel ikke at handlingene representerte noe mer enn det som gjøres (Klein 1995:11f). Slik kan en si at Moore og Myerhoff ikke endret det teoretiske og metodiske innenfor forskningen, men de utvidet ritualbegrepet. Denne endringen er viktig i møtet med mitt materiale. For nettopp det at begrepet utvides uten å utelukke, gjør at jeg kan se handlingen som et ritual uansett om aktørene legger religiøse eller verdslige meninger i handlingene sine.

I utviklingen av begrepet ritual har også betegnelsen ritualisering kommet. Begrepet ritualisering åpner for ”prosessen rundt og frem mot en fastlagt handlingsrekkefølge som fremheves” mens ritual er selve handlingen med sine ”formelle og strukturelle elementer” (Amundsen 2006:15 jf. ”Kjennetegn ved ritualet” s. 75ff). Når jeg i denne oppgaven sier jeg vil se på ritualet, er det nettopp fordi jeg ønsker å se på om det er en fastlagt handlingsrekkefølge. Likevel må jeg si at prosessen rundt og frem mot ritualet også har innvirkning, og dermed vil det i mitt tilfelle være umulig å si noe om ritualet uten å ha prosessen som bakgrunn. På en måte kan en jo si at alle ritualer ritualiseres når de gjennomføres (Ohrvik 2006:144).

Det er også i dag store diskusjoner rundt begrepet ritual ikke bare i kulturhistorien, men også i andre fag som religionshistorie. Det finnes ulike definisjoner og ingen kan sies å være feil, selv om noen av dem kan være mangelfulle. Dermed blir det viktig for meg å avgrense hvilket innhold begrepet har i denne oppgaven til tross for at definisjonen blir nokså vid. Begrepet ritual stammer fra det latinske ordet ritus som betyr handling, og det ble på 1800-tallet tatt i bruk av forskere som et analytisk begrep (Amundsen 2006:11ff). Begrepet henspiller på et bestemt handlingsmønster. Denne handlingen er kollektiv, den har et fast mønster/form, den

er knyttet til en bestemt tid, hendelse eller sted, den blir gjentatt, og den har en mening utover seg selv. Jeg ser ikke på ritual som bare noe religiøst eller bare noe verdslig.

Tradisjon

Begrepet tradisjon sin sentralitet i kulturhistorie kommer tydelig frem når en vet at et av fagets utspring (folkloristikk) er blitt kalt vitenskapen om tradisjon (Eriksen og Selberg 2006:215). Men selv om, og kanskje nettopp fordi det er et kjernebegrep, er det et omdiskutert begrep i faget. De ulike betydningene og meningsnivåene der tradisjon kan forstås som både et produkt og en prosess, og alle de ulike motsetningene som ligger i begrepet, åpner for diskusjoner og avklaringer (Ibid). Her har spørsmålet om tradisjon er en arv, eller om det er noe som konstrueres ut fra fortid og nåtid, vært et av de store temaene (Ibid:256). Dette har ført til at blant annet begrepene fabelore, folklorisme og tradisjonalisering har oppstått. For det å konstruere tradisjoner ble i en periode sett på som noe som ikke var ekte og dermed kunne det ikke kalles en tradisjon. Det var fabelore eller folklorisme. I spørsmålet om det er, eller ikke er, ekte tradisjon, har et av argumentene vært at ingen tradisjon egentlig kan sies å være ekte, ettersom all overlevering blir påvirket av individer – enhver tradisjon har et endringspotensial. Ved å bruke begrepene fabelore eller folklorisme, ville en ikke ta høyde for dette. Dette bevarer man bedre med begrepet tradisjonalisering. Dette begrepet beskriver prosessen som fremhever tradisjon som en aktivitet fremfor arv (Ibid:258). Det at tradisjon er et begrep med flertydige betydninger i faget, men også i dagligtalen, er ikke nødvendigvis en ulempe. Nettopp ulikheten gjør at en kan belyse ulike sider ved det man ønsker å studere⁴. Hvordan dette er mulig kan blant annet vises gjennom Anne Eriksens fire hovedaspekter ved tradisjon (Eriksen 1994).

Det første hovedaspektet er tradisjon som *innhold* (Eriksen 1999:178). Dette er selve materialet som er overlevert over tid (Eriksen 1994:9). Det andre aspektet er selve overleveringen eller *traderingen* (Ibid). Traderingen kan skje gjennom ulike medier. Jeg vil ikke gå inn på hvilke medier her nå, men vil fremheve at traderingen kan skje både synkront og diakront. Synkron trading er den overleveringen som skjer mellom mennesker i samme generasjon, mens den diakrone skjer på tvers av generasjonene⁵. Tradisjon som *prosess* er det tredje hovedaspektet (Eriksen 1994:9). Den kan ikke observeres direkte slik som traderingen.

⁴ <http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/teori-og-metode/begreper/tradisjon/?searchterm=tradisjon>

⁵ <http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/teori-og-metode/begreper/tradisjon/?searchterm=tradisjon>

Tradisjonsprosessen er et abstrakt, analytisk begrep. Det er ”knyttet til den kunnskap om kultur som kan skapes gjennom undersøkelser av tradisjonsstoff og tradering” (Eriksen og Selberg 1999:178). Det er altså det stabile og det faste som blir undersøkt. Til tross for at det er flere forandringer i situasjonene våre, er vi opptatt av det faste og konstante; det er viktig for å ha en eksisterende kultur. Det at vi er opptatt av tradisjon og å ta vare på tradisjon, gir tradisjonen en *kvalitet*. Dette er det fjerde hovedaspektet. Tradisjon kan slik gi tilhørighet og identitet, og være styrende i våre valg. Dette fører ofte til tradisjonalisering.

Jeg vil i min oppgave berøre alle aspektene ved tradisjon, men ser i hovedsak på tradisjon som prosess og tradisjon som kvalitet der også tradisjonaliseringen kommer inn.

Fortelling

Fortelling finner man overalt opp igjennom tidene. Den karakteriseres ved at den har en oppbygning der en finner et plott eller en intrige, som får en evaluering eller løsning (Eriksen 2006:168). Også det at den er organisert over en tid, der årsak og virkning forholder seg til hverandre, og at den har en begynnelse, en midtre del, og en slutt, kjennetegner fortellingen (Ibid). Likevel er ikke fortelling et entydig ord. Det finnes for eksempel mange fortellinger, både store og små; det finnes fortellinger i fortellinger; du kan studere fortellingenes oppbygning og konstruksjon, eller de ulike sosiale og kulturelle sammenhengene fortellingen inngår i (Ibid). At fortellingen er muntlig eller skriftlig er heller ikke en selvfølge i kulturhistorien. Her kan også handlinger og gjenstander fortelle en fortelling: Antropologen Igor Kopytoff sier blant annet at gjenstander har en egen biografi (1992). Det at fortellingsbegrepet ikke fremstår som klart, gjør at jeg må avklare min bruk av begrepet.

Arne Bugge Amundsen gir en definisjon av fortelling som ”narrative fremstillinger” som påstår ”hvilke personer, hendelser” og ”verdier som er viktige”, og som har skapt ”fortiden og” gir ”premisser for nåtiden” (2003:70). Jeg vil bruke denne definisjonen, men i tillegg presisere at gjenstander også har en rolle her. For meg blir Amundsens definisjon også interessant da den åpner for at en fortelling transporterer mening på en slik måte at den kan forandre et steds mening og handling, samtidig som den fortolker denne meningen og handlingen (jf. ”De ulike stemmene” s. 44ff).

Kilder

Kilder i kulturhistorien er både deskriptive og funksjonelle, de er spor av menneskelig aktivitet og de svarer på spørsmål. Fordi jeg er preget av faget mitt – kulturhistorie – er kildepluralitet en selvfølge for meg. Dette innebærer ikke at jeg helt ukritisk bruker akkurat det jeg vil, på den måten det passer meg, men jeg finner kilder ut ifra min problemstilling. En fordel ved å anvende ulike kilder på mitt materiale, er at jeg får et bredere kildegrunnlag som gir mulighet til å høre flere og ulike stemmer. Dette krever at jeg bruker kildekritikken for å klargjøre kildene, men også at jeg bruker den underveis i analysen (jf. ”Metode” s. 16ff).

Et mangfold i kilder gjør at jeg må gjøre et utvalg. Utvalget har jeg gjort ved hjelp av kildekritikk. De ulike kildene mine – både skriftlige, muntlige og gjenstander – har jeg kategorisert ut ifra hva kildene er. De kildene jeg ikke har funnet en egnet tittel på, har jeg kalt Andre kilder. Disse er som de fire første kildene av empirisk art og jeg har derfor lagt dem under overskriften ”Empiri”. Den siste kategorien, ”Tidligere forskning”, er en veldig kort presentasjon av forskning som har vært sentral i oppgave min.

Empiri

Jeg har *intervjuet* ulike aktører i tilknytning til spontane minnesteder og minnemarkeringer. Jeg har intervjuet fem journalister og fotografer (jour.) som har dokumentert spontane minnesteder, og jeg har intervjuet syv voksne og ungdommer (inf.) som har observert og brukt spontane minnesteder. Det viste seg dessuten at én journalist og én fotograf hadde deltatt som privatpersoner ved slike steder og markeringer. Jeg har gjort oppfølgingsintervju med én informant (inf. 1 oppf.). Jeg har også gjort et intervju med en sørgende person fra en ulykke der en skulle tro at et spontant minnsted ville oppstå, men der dette ikke skjedde (inf. 5). Dette fordi det er med på å vise hva som skal til for at det oppstår et spontant minnsted med spontane minnemarkeringer. Åtte intervjuer er gjort muntlig, tre intervjuer er gjort over Internett, mens tre har jeg notert ned som notatintervjuer. De jeg har intervjuet har vært både kvinner og menn, fra slutten av tenårene til 50-årene. For å få tak i informanter har jeg drevet oppsøkende arbeid via Internett, i tillegg til å bruke snøballmetoden – folk kjenner noen som de tipser om. Dette betyr at jeg har intervjuet flere menn enn kvinner (ni menn og fire kvinner). Kjønnfordelingen er derimot blitt jevnt fordelt (totalt 10 menn og 10 kvinner) gjennom en spørreundersøkelse fra Norsk Etnologisk Gransking. I søken etter informanter har

jeg spurt flere enn jeg har fått intervjuet. Tre journalister ønsket ikke å delta fordi de syntes de hadde dokumentert fenomenet for lite, eller fordi de mente de hadde taushetsplikt, mens en informant ikke ønsket å la seg intervjuet fordi det var for kort tid siden ulykken skjedde. I arbeidet mitt har jeg møtt mange mennesker som jeg ikke direkte har intervjuet. Temaet har vist seg å vekke interesse i mange sammenhenger (både på fest, i begravelse og ved tilfeldige møter). Dette har gjort at jeg har fått mange innspill uten at jeg har bedt om det, og uten at jeg har notert det ned. Jeg har dermed fått et bakteppe som bekrefter mange av de kildene jeg har.

Spørreundersøkelse – ”Blomsteralter. Spørreliste nr. 173” – fra 1996 har jeg også benyttet meg av. Den er utarbeidet av Hege Westgaard i samarbeid med Norsk Etnologisk Gransking (NEG). Blomsteralter i denne spørreundersøkelsen er forstått som spontane minnesteder og markeringer. Totalt er det i underkant av 150 besvarelser, og det er en overvekt av kvinner. Her er både eldre og voksne, men også yngre informanter. At besvarelsene kommer fra ulike deler av Norge er også positivt, da dette gir meg et grunnlag for sammenligning. Jeg har gått gjennom alle besvarelsene, men har kun henvist til sju av dem i oppgaven.

Jeg har *observert* både stedene og markeringene i feltet. Grunnen til at jeg bruker observasjon er at mye av det som skjer ved de spontane minnstedene og minnemarkeringene er nonverbalt – folk har problemer med å forklare eller fortelle med ord. I tillegg får det frem det som Magnus Öhlander skriver: ”Deltagande observation kan ge kunskap om det som är så givet och självklart för människor att de inte tänker på att berätta om det i intervjuer” (Öhlander 1999:75). Observasjon har både korrigert og utdypet intervjuene, og de har dessuten vært viktig for dokumentasjon av gjenstander og bruken av dem.

Mange av de samme tingene går igjen ved spontane minnesteder – som lys, blomster, bamser, bilder og brev eller små hilsener. Disse tingene har jeg valgt å kalle *gjenstander*.

Gjenstandene har jeg dokumentert gjennom bilder og nedtegninger i feltet, men jeg har også sett dem via Internett, nyhetsmedier og foto (jf. ”Andre kilder” s. 10ff). Grunnen til at jeg har sett på gjenstandene er at de har en egen tale ved de spontane minnstedene og minnemarkeringene, som ikke kommer tydelig frem andre steder (jf. ”Gjenstanders ytringer og talegenre” s. 64ff). Ved enkelte anledninger har jeg satt inn noen av mine egne bildene i teksten. Bildene har da en liten beskrivende tekst for å gjøre det lettere for leseren å følge poengene mine.

Andre kilder

Internett er en annen kilde jeg har hentet mye informasjon fra. Her har jeg benyttet meg av nyhetssider, informasjonssider, diskusjonsforum, minnesider og community-nettsider. Dette har gitt meg mulighet til å følge enkelt saker i flere fora, og det har gitt meg mulighet til å se en utvikling i sakene. Noen av disse sidene er også veldig muntlige i stilen, noe som gjør at aktørene fremstår som mindre selvsensurerende enn på andre nettsider, der formen er mer bevisst skriftlig. I enkelte kilder føres det også dialoger. Internett er en kilde jeg har hatt mulighet til å gå tilbake til gjentatte ganger og som jeg har gjort et utvalg i. Dermed belyser jeg kun noen aspekter av det som foregår på sidene. Henvisningene fra Internett kommer som fotnoter nederst på siden. Dette har jeg gjort fordi henvisningene enkelte ganger blir så lange at de ødelegger leseopplevelsen. Jeg har derfor to måter å henviser til kilder på:

Internetthenvvisninger i fotnote, alle de andre (som litteraturen) i parentes. Grunnen til at jeg ikke bare har brukt fotnoter, er at jeg synes at henvisningene blir tydeligere med bruk av parentes, uten at de forstyrrer lesbarheten. Å plassere fotnotene på slutten av siden, i stedet for helt i slutten av dokumentet, er et forsøk på å ikke fjerne kilden for langt vekk fra teksten.

Det spontane minnstedet blir ofte benyttet når *nyhetsmedier* skal presentere en ulykke eller et drap. Både aviser, Internett og tv bruker bilder og rapporterer fra slike steder. Dette gir meg mulighet til å få et innblikk i en situasjon der jeg ikke har hatt anledning til å være tilstede. I slutten av materialinnsamlingen min, har jeg sett at i tidsperioden 1992 til 1998 har jeg ganske få belegg for spontane minnsteder i medier. Jeg vet likevel, blant annet gjennom Westgaards oppgave og spørreundersøkelsen, at handlingene har eksistert i denne perioden. Grunnen til få eksempler i denne perioden, kan være at fenomenet hadde en oppblomstring i norske medier først etter 1998. At denne type reportasje, etter 1998, er blitt populær i nyhetsmedier, kan si noe om hva samfunnet er opptatt av. Nyhetsmedier presenterer nettopp ofte det materialet de tror interesserer mennesker, og de presenterer det mye for å selge. Dette er det grunn til å være oppmerksom på.

Innenfor nyhetsmediene og Internett har *foto* vært en viktig kilde for meg. Dette er ikke bilder jeg har tatt selv. Foto kan fryse deler av en situasjon og på den måten være med på å gi meg et øyeblikk av en forestilling; av en stemning, og en persons opplevelse av situasjonen.

Fotografiene gir meg også mulighet til å se blant annet hvilke gjenstander som blir lagt ned, hvilken aldersgruppe som oppsøker stedet, og hvor man lager spontane minnsteder. Bildene

gir også ofte informasjon som ikke står i teksten. På grunn av den hyppige presentasjonen i de ulike nyhetsmediene, har også fotografiene vært med på å vise en utvikling på stedet.

Tidligere forskning

Som litteraturlisten min viser, er det mange spennende tekster i møtet med døden. Men det er ikke så mange som direkte tar for seg norske spontane minnesteder og minnemarkeringer.

Hege Westgaard, Olaf Aagedal og Anders Gustavsson er tre av få som har gjort det.

Westgaard har det spontane minnestedet som hovedtema; *Aagedal* tar for seg kong Olavs spontane minnested og minnemarkering, og *Gustavsson* har skrevet en artikkel som tar for seg både svenske og norske steder og markeringer, men han ser også på likhetstrekk til tidligere tradisjoner (Westgaard 2001, Aagedal 1994 og Gustavsson 2006). Bente Gullveig *Alver* nevner det også i boken "I dødens skygge. Tradisjoner ved livets slutt", men utdyper det ikke noe særlig (Alver og Skjelbred 1994). Denne boken har likevel vært viktig i mitt arbeid, ettersom den viser forholdet mellom eldre tradisjoner og tradisjoner i dag i forhold til døden.

I andre land finnes det derimot flere tekster som undersøker dette uttrykket. Jeg har derfor brukt noen undersøkelser som tar for seg spontane minnesteder i utlandet. Disse er av Christina Aka og Konrad Köstlin fra Tyskland, av Martin Scharfe, som ser på Olof Palmes spontane minnested, og av Britta Lundgren fra Sverige. *Aka* og *Köstlin* tar i hovedsak for seg spontane minnesteder etter trafikkulykker, noe som representerer en bit av det jeg ser på (Aka 2007 og Köstlin 1999). De er likevel interessante for meg blant annet i forbindelse med ritualets oppbygging. *Scharfes* undersøkelse av Olof Palmes spontane minnested og minnemarkering har vært en hjelp i spørsmålet om hvor uttrykket kommer fra (1989).

Lundgrens undersøkelse tar for seg håndteringen av den uventede døden og den forventede sorgen, og diskuterer også død kontra udødelighet (2006). Det er i denne sammenhengen hun kommer inn på de spontane minstedene, selv om det spontane minnestedet ikke er hennes hovedtema. Disse tekstene har fungert som en hjelp og en sammenligning i møtet med mitt eget materiale.

Jeg har også hatt stor nytte av bøker som ikke tar direkte opp de spontane minstedene eller minnemarkeringene. Bjarne Hodnes bok "*Å leve med døden*" og Phillippe Ariés sin bok "*Døden i Vesten*" er, som nevnt, et utgangspunkt for at jeg begynte å interessere meg for dette temaet. Bøkene ser på holdninger i møte med døden. Ariés tar for seg dødens historie fra middelalderen og frem til slutten av 1970-tallet slik den artet seg i den vestlige verden (1977).

B. Hodne ser på døden i tradisjonen og beskriver og forklarer eldre skikker og trosforestillinger (1980). Boken ”*När döden gästar*” av Louise Hagberg, har vært spesielt verdifull i min jakt på eksistens. Hagberg tar, i 1937, for seg svenske folkeskikker og folketro i møte med død og begravelse på 1800-tallet. Men enkelte ganger uttaler hun seg også om sine skandinaviske naboland, som Norge, og beveger seg utover 1800-tallet. En annen bok som også tar for seg Sveriges tradisjon, men i forhold til lystenning, og som berører nabolandene er ”*Ljusen på Gravarna och andra ljusseder*”. Denne boken, som er skrevet av Mats Rehnberg, har samlet så mye tradisjon fra sine naboland at den nesten er blitt en nordisk undersøkelse (1965). Denne boken har også vært verdifull i spørsmålet om hvor uttrykket kommer fra. Lynn Åkessons bok ”*Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*” har vært en inspirasjon og hjelp til å kunne si noe om betydningen av stedene og handlingene (1997). Boken har også vært interessant da Åkesson her er en av dem som ikke nødvendigvis ser døden som tabubelagt. Hun åpner opp for nyskaping, og ikke bare opphevelse, når møtet med døden forandres. Også det at hun presenterer et møte mellom de levende og døde gjennom ulike yrkesgrupper, i tillegg til å gi et slags oppsummerende kapittel om dødens intimisering, understreker, og har vært en god bakgrunn i jakten på, de ulike stemmene. Boken ”*Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor tankar och idéer i vår egen tid*” av Anders Gustavsson, har vært vesentlig i møtet med mitt materiale (2003). Gjennom denne boken har jeg sett likhetstrekk mellom gravplasser og det spontane minnestedet og den spontane minnemarkeringen. Slik har den spilt en rolle i jakten på betydningen både i det offentlige rom, men også i forhold til aktørene. ”*Ritualer. Kulturhistoriske studier*” tar for seg ritualbegrepet og ser på bruken av dette i møte med ulik empiri (Amundsen, B. Hodne og Ohrvik 2006). Boken er skrevet av flere forfattere, der alle presenterer ulike bidrag til spørsmålet om ritualbegrepet er godt for å forstå kultur. Her åpnes det noen steder opp for det spontane og det rituelle, noe som også er et interessant aspekt ved mitt materiale (jf. ”Ritual” s. 6f). Boken har også vært et viktig bidrag i søken etter hvem som eier ritualen og hvordan ritualer kan fremstå utenfor de tilrettelagte stedene.

Teori: Et kulturhistorisk prosjekt

Jeg trodde da jeg startet på dette prosjektet, at hermeneutikken med sin evne til å finne og forstå den egentlige mening, var det som skulle bli det overordnede teoretiske målet for denne oppgaven. Etter hvert som tiden har gått, og jeg nå blant annet har gjennomført feltarbeid og teori- og metodekurs, ser jeg at dette ikke nødvendigvis er den rette retningen for prosjektet

mitt. Forskningsmaterialet presenterer mange likeverdige meninger, og det ser ikke ut til at det finnes ett svar på problemstillingen min. For eksempel kan grunnene til at man velger å bruke spontane minnesteder i sorgprosessen, være alt fra et behov for å ta farvel på stedet der den avdøde sist var levende, til å være en pliktfølelse. Derfor ser jeg heller Mikhail M. Bakhtin sin polyfoni som et av mine teoretiske utgangspunkt.

Mikhail M. Bakhtin

Bakhtin presenterer, gjennom sin translingvistikk, tanken om at all tale, den konkrete ytringen, er genrebestemt. En genre defineres ut ifra fellestrekk ved en ytring, og fellestrekkene kan man blant annet få hjelp til å se gjennom å være fortrolig med den kulturen talen skjer i. Det er først gjennom å se de ulike genrene som ligger i talen at man kan forstå en tekst. Bakhtins teori handler nettopp om hvordan man skal identifisere talerens talegenrer. Hos taleren er det ikke bare en stemme, men mange – polyfoni. Polyfoni, som nettopp betyr flere stemmer, understreker også at alle stemmene, også hos ulike personer, er likeverdige (Bakhtin 2003:134ff jf. Mørch 2003:13). En person vil derfor alltid være i en dialog når han/hun snakker, enten det er historisk eller i sin samtid. Dermed vil ord, setninger eller ytringer, som er det talen består av, aldri være nøytrale – uten påvirkning – og de må slik alltid forstås i en kontekst og i forhold til en person. Men en ytring vil også alltid være unik fordi det er en ny person i en ny situasjon som taler. Slik vil altså en ytring være unik og ”[...] inngå i dialogiske relasjoner med andre ytringer” (Aukrust 2005a:6). Man vil derfor alltid høre to stemmer i en ytring: senderen og mottakeren (Bakhtin 1998:27f). Denne dialogen som ligger i Bakhtins teori om talegenrer betyr ikke at det må være en kontinuitet i en tradisjon for at dialogen skal oppstå. Selv om ytringer forsvinner for en periode kan de alltid hentes frem igjen og tolkes på nytt. Ingen ytringer er absolutt døde og som Bakhtin sier selv ”every meaning will have its homecoming festival.” (Bakhtin 1984:170).

Det må sies at selv om ytringen i sin natur er i dialog, så kan språket bli monologisert. Dette skjer ved at en person som forfatter en tekst prøver å fjerne det dialogiske, og bare fremhever én stemme (Mørch 2003:13). Monologisering av språket er ofte maktmisbruk ettersom andre stemmer blir undertrykt, og kun én sannhet presenteres. Gjennom den polyfone dialogen vil det altså aldri fremstå én endelig sannhet, fordi sannheten er i en kontinuerlig likeverdig dialog. Men det finnes talegenrer som er godt utviklet og organisert, og som fremstår som mer kompliserte uten å nødvendigvis være monologisert. Disse er som oftest skriftlige, slik som romaner og vitenskaplige tekster, og Bakhtin betegner disse som sekundære talegenrer

(Bakhtin 1998:3). De tar ofte opp i seg de primære talegenrene som er de som lages i den øyeblikkelige talekommunikasjonen (Ibid). Jeg kommer i denne oppgaven til å se mye på de primære talegenrene, men de sekundære talegenrene blir også brukt gjennom andre fagtekster og de ulike presentasjonene media kommer med.

Bakhtin sier at en må være fortrolig med den kulturen talen skjer i for å kunne se talegenre. Det kan fremstå som en umulig oppgave. Jeg har valgt å prøve å gjøre dette gjennom fortellinger, og jeg ser det derfor som viktig å avklare forholdet mellom fortellinger og talegenre. Fortelling er det som skaper fortiden og legger premisser for nåtiden (Amundsen 2003:70 og jf. ”Fortelling” s. 8). Slik kan en forstå fortelling som det som formidler kulturen vår, og det er i kulturen at en kan finne talegenrene som gir forståelse.

Arnold van Gennep

I innsamlingen av kilder og gjennom mitt forskningsmateriale, kom det frem sammenfallende funn. Disse funnene fremstod ikke som en skikk, men som et ritual eller en ritualisering. Spesielt det at handlingen ble presentert som noe som hadde en mening utover seg selv gjorde at jeg så det fruktbart å bruke en ritualteori. I tillegg fremstår uttrykket som en tydelig overgangsrite, og det var derfor jeg valgte å bruke Arnold van Gennep som en annen hovedteoretiker. Gjennom hans teori kunne jeg se en struktur.

I 1909 presenterte van Gennep en samling av bestemte riter, overgangsriter, i boken ”*Les rites de passage*” (Gennep 1999). Fellesnevneren for disse ritene er at de plukker fra hverandre kulturen for så å bygge den opp igjen. Slike riter er med på å skape og bevare sosiale strukturer, de gir individer mulighet til å kunne befinne seg verken i den ene eller andre kulturen – en overgangsfase – og de gir mening og kontroll. van Gennep deler overgangsritene inn i tre bevegelser og riter. Den første bevegelsen kaller han adskillelsesfasen. Her skilles individene fra sin plass i samfunnet og preliminale riter oppstår. Den andre bevegelsen kaller han terskelfasen som er selve overgangen mellom to kulturer – liminale riter. Mens den siste bevegelsen kaller han integrasjonsfasen, som oppstår når individet tas inn igjen i samfunnet, inn i en ny kultur – postliminale riter. Et kort eksempel på dette kan beskrives gjennom døden, som er en rite van Gennep tar for seg (Gennep 1999:103ff). Her vil de sørgende befinne seg i en adskillelsesfase når en person dør; er døende. De vil i sørgeperioden være i en terskelfase, mens når sørgetiden er over vil de bli

integrert igjen i samfunnet. Den døde befinner seg i den liminale fasen når han/hun er død uten å være gravlagt og integreres når han/hun gravlegges og blir en del av dødsriket.

Terskefasen, den liminale ritene, er blitt videreutviklet av Victor Witter Turner, slik at teorien også kan brukes på flere situasjoner enn ritualer (Turner 1999:132). van Gennep gikk aldri inn og analyserte den liminale fasen i detalj, noe som kan forklares med at hans interesse lå i å se overgangene og sammenhengende strukturer (Gilhus 1999:16f). Turner ser, i sin undersøkelse av det liminale, en mengde symboler som gjerne er komplekse og absurde. Han finner en sosial struktur som går ut på at alle er like, *communitas*, og han ser at fasen inviterer til mystikk. Han presenterer også begrepet *liminoide* som betegner det som er nesten liminalt. Dette er Turner blitt kritisert for, fordi han slik opprettholder et skille mellom sitt samfunn og andre samfunn og dermed tilslører ritens felles betydning for alle samfunn (Gilhus 1999:17f). Turner er også kritisert for å fokusere for mye på det liminale og overse overgangen mellom det preliminale, liminale og postliminale. Kritikken mot Turner må sies å være helt motsatt av kritikken mot van Gennep. I motsetning til å snevre inn er van Genneps teori så enkel at den nesten kan brukes til alt (Gilhus 1999: 18 og jf. ”Det spontane minnestedet og minnemarkeringen som overgangsrite” s. 77ff). Når jeg velger å legge vekt på van Gennep fremfor Turner, er det nettopp fordi jeg ønsker å se på overgangene og ikke bare det liminale, men Turner berøres litt i møtet med det liminale.

Metode

I oppgaven har jeg brukt metoder for å samle inn materiale, for å klargjøre materialet og for å bruke teoriene på kildene slik at jeg får forskningsresultater. Hvilke metoder jeg har anvendt for å samle inn materialet har jeg presentert under ”Kilder”. Jeg vil derfor her ta for meg hvordan jeg har klargjort materialet og hvordan jeg har brukt kildene.

Klargjøring

Alle kilder er – sagt med historikeren Ingar Kaldal sine begreper – både tause og talende (2003:67). For meg vil dette si at jeg har mulighet til å få alle mine kilder i tale. Dette betyr ikke at alle kilder vil være gode kilder å bruke for å forstå min problemstilling, og selv om jeg finner gode kilder så kan de feiltolkes. Å finne frem til de kildene som har betydning for min problemstilling har jeg gjort gjennom kildekritikk. Jeg har for eksempel skrevet at fotografier gir meg en fryssituasjon, men det er viktig å huske at bildet er en subjektiv stemme. Det er en

person som har valgt utsnittet, men det forteller meg like fullt noe om hva som er der, hvordan noe ser ut, hvor og hvordan det er lagt ned, og de kan noen ganger gi en beskrivende utvikling av stedet. Fotografiene gir meg altså innblikk i gjenstandene og utformingen av stedene. Gjennom kildekritikk får jeg da avdekket hva kilden er og hvordan jeg kan bruke den. Kildekritikken gjennomfører jeg ved å identifisere materialet – jeg ser på hvilket materiale jeg har foran meg, jeg setter materialet inn i en kontekst, og sammenligner de ulike kildene. Målet er at kildekritikken skal hjelpe meg, slik at kildene ikke fører meg på ville veier.

Når det gjelder hvilke materiale jeg har hatt foran meg, så er disse både muntlige og skriftlige, og de er gjenstander. Jeg vil prøve å si noe kort om hver enkelt kilde (utenom fotografier, som jeg allerede har nevnt) ved å bruke inndelingen fra ”Kilder”.

Gjennom *intervjuer* har jeg fått informasjon om spesifikke personers opplevelser, og meninger om de spontane minnstedene og minnemarkeringene. Intervjuene er en muntlig kilde, som har gitt meg muligheten til å få oppfølgende spørsmål og til å stille oppfølgingsspørsmål. Det er viktig å være bevisst på at alle svarer ut ifra den tiden de er i, og at det dermed kan oppstå en kognitiv distanse. Kognitiv distanse betyr at informantene svarer slik at det passer best sammen med deres egne verdisyn. Dette kan jeg avsløre ut fra begrunnelsene og forklaringene de kommer med (B. Hodne 1988:46). Dette er det også viktig å være oppmerksom på når jeg ser på *spørrelisten*, som er en skriftlig kilde. Denne er besvart i et annet tidsrom enn intervjuene mine, og det er derfor en mulighet for at jeg ville fått andre begrunnelser og svar ved en spørreliste i dag. Dette er også grunnen til at enkelte forskere velger å sende ut nye spørrelister. Når jeg har valgt å ikke gjøre det, er det fordi spørrelistens tidspunkt er interessant for meg. Jeg får her en direkte tilgang til tanker og meninger i en periode som gjør at jeg har et sammenligningsgrunnlag, men den er også verdifull fordi jeg har lite annet materiale fra denne perioden. Også den store geografiske spredningen i denne spørreundersøkelsen er positiv for meg. Her får jeg tilgang til meninger fra forskjellige deler av landet, noe som kan hjelpe meg å få frem ulike stemmer, men også til å se likheter. I tillegg er det positivt at informantene skriver selv. Men det er viktig å være bevisst på at det er noen andre som har laget spørsmålene og derfor er ikke alle de spørsmålene jeg ville stilt tilstede. Undersøkelsen omfatter likevel mange av de samme temaene, som eksistens, beskrivelse og eieforhold.

Internett er også en kilde der informantene skriver selv. Et interessant trekk ved denne kilden er at til tross for at den er skriftlig, så er noen sider så sterkt preget av det muntlige at den tenderer mot å være en muntlig kilde. Dette betyr at man uttrykker seg forskjellig på ulike sider og det blir da viktig for meg å se om det som sies heller mot det skriftlige eller det muntlige. Dette fordi den muntlige stilen ofte oppfattes som mindre varig, man tenker at utsagnet kan forsvinne med tiden og at vedkommende lettere kan gå tilbake på det han eller hun har sagt. Når det er sagt, må dette ikke forveksles med at de som snakker ikke mener det de sier. De har bare ikke nødvendigvis tenkt over og bearbeidet det de sier i like stor grad som det man gjør skriftlig. Internett er en interessant kilde fordi samtidig som den gir meg innblikk i andres tanker og meninger, og enkelte ganger kan invitere til samtale, så er det også en kilde jeg kan observere. Jeg har ikke gjennomført deltakende observasjon her, men har observert hvordan minnesider, samtaler og nyhetsmedias saker har utviklet seg. Ved noen tilfeller har dette vært uproblematisk, mens det andre ganger har vært etiske dilemmaer knyttet til det. Selv om brukere av internettsider oppretter brukernavn, for så å diskutere eller utlevere seg selv på en eller annen måte, er de likevel ikke anonyme – kallenavnet kan nettopp avsløre identiteten. Det har ikke vært mulig for meg å hente inn samtykke fra alle de menneskene som bruker disse sidene, da det ville være flere tusentalls personer, og jeg har derfor valg å ikke hente direkte sitater fra disse sidene. Men jeg bruker dem likefullt i min forskning. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora har utarbeidet retningslinjer ved bruk av internett⁶. De sier at internettforskning er underlagt samme etiske krav som annen forskning.

Jeg har også *observert* handlingene og stedene i det offentlige rom. Noen ganger har disse observasjonene foregått under de spontane minnehendingene og noen ganger har jeg vært alene ved stedet. Jeg synes selv det har vært lettere å fotografere når det ikke har vært handling der, og har derfor flere bilder fra steder der det ikke har vært handling. Denne kilden har vært verdifull for meg fordi jeg her selv har kunnet dokumentere gjenstandene, bruken og utformingen av stedene og markeringene. Dette har gjort at jeg har kunnet se hvordan utsagn fra intervjuene har artet seg, men det har også hjulpet meg til å se det nonverbale ved stedene; det som ofte ikke blir sagt i intervjuer, på spørrelistor og på Internett. Det er likevel viktig å huske på at dette ikke er en kilde som gir meg innblikk i meningene menneskene legger i det de gjør.

⁶ <http://www.etikkom.no/retningslinjer/internett> 24.09.2003

Et interessant trekk ved *nyhetsmediene* er at de presenterer de spontane minnstedene på en måte som redaksjonen tror vil interessere resten av samfunnet. Denne vil jeg betegne som en skriftlig kilde til tross for at det her også finnes levende bilder og live-reportasjer. Disse reportasjene er som regel nøye utarbeidet og gjennomarbeidet, som i en papiravis; det er bare formatet som er annerledes. Det har vært interessant å se reportasjer og å intervju dem som har laget reportasjene, for å se hvordan det de sier blir uttrykt. Her er det igjen en subjektiv beskrivelse og mening jeg får tilgang til, men som med de andre subjektive innslagene, gir de meg et sammenligningsgrunnlag for å kunne se noe generelt. Det har vært viktig i bruken av denne kilden å være bevisst på at enkelte mennesker mener de blir fremstilt feil og er uenig i det som skrives om dem.

Når det gjelder *tidligere forskning* har det også her vært viktig å være bevisst på hvilken tid ting er skrevet i. Dette har vært med på å avdekke interesse, og har grunnlagt hvorfor det som hevdes sies. Jeg begynte for eksempel innledningsvis med å referere til B. Hodne og Ariés som presenterer døden som tabubelagt. I arbeidet med denne oppgaven har jeg funnet en artikkel av Anders Gustavsson som i 2001 forteller om en utvikling i menneskers holdning til døden. Han er enig i det B. Hodne og Ariés sa på 1970/80-tallet, men han sier at denne holdningen har forandret seg. I dag ønsker mennesker å snakke om de avdøde så lenge situasjonene ikke oppleves krenkende (Gustavsson 2001:36f). Den tidligere forskningen har vært verdifull fordi den har gitt meg hjelp og grunnlag til min egen analyse.

Generelt om kildene mine kan jeg si at mange av dem har et sterkt subjektivt innslag. Dette fører til at jeg får vite det som er viktig for dem som forteller, mens det er andre ting, fortellinger eller handlinger, som kanskje ikke kommer tydelig frem. For å prøve å se nettopp det som ikke er tydelig fremme i kilden har jeg lest meg opp på feltet mitt og prøvd å bli kjent med den kulturen jeg har møtt, slik at jeg har hatt mulighet til å forstå de kulturelle kodene (Klepp 1988:32 og jf. "Teori: Et kulturhistorisk prosjekt" s. 13ff). Å prøve å lese kildene mine gjennom ulike "briller", har også vært en metode som jeg har benyttet meg av, for å forstå dem. Ved nettopp å prøve å se blant annet avisreportasjer ut ifra journalistens synsvinkel, samt de pårørende, bekjente og de utenforståendes synsvinkel, er jeg blitt bevisst på ulike måter å forstå det som er skrevet og avbildet. Dermed har jeg sett ulike talegenrer hos en og samme avsender; og jeg er blitt bevisst hvordan ytringer er blitt sagt og talegenrer skapt, av ulike mennesker med utgangspunkt i en kilde.

Bruk av kilder

De metodiske innfallsvinklene i denne oppgaven har det kvalitative i sentrum. En kvalitativ metode innebærer fortolkning og det innebærer at problemstillingen kan endres underveis i prosessen. Metoden innebærer også et ønske om å finne, forstå og beskrive mer enn å forklare. Derfor, selv om hermeneutikken ikke er et teoretisk utgangspunkt for meg, kan jeg strengt tatt ikke unngå å bruke den metodisk (Hylland Eriksen 2003:89). Jeg har en forforståelse når jeg møter problemstillingen min og kildene, og det er ut fra den jeg begynner å tolke kildene mine for å forstå og beskrive. Forforståelsen min er selvfølgelig blitt revurdert gjennom materialet mitt, og er blitt til en forståelse som er revurdert flere ganger. Å bruke teori på kildene mine slik at jeg får et forskningsresultat, er å analysere materialet mitt. Det er selvfølgelig det jeg skal gjøre i oppgaven, men jeg vil her kort redegjøre for hvordan jeg vil gjøre det.

van Gennep gir meg en god teori for å se på ritualet – handlingen som skjer ved det spontane minnestedet – og hans teori er også nyttig for å kunne se om det kan sies å være linjer tilbake i tid eller til andre tradisjoner. Bakhtin er valgt fordi han nettopp kan brukes til å fokusere på det individuelle ved slike plasser. Mens van Gennep ser på det kollektive, kan Bakhtin brukes til å gå inn og se på de enkeltes ytringer og se hvilke genre som er utgangspunkt for ytringen. Et eksempel på dette er intervjusituasjonen min. I den spurte jeg aldri informantene hva de trodde på, men de hadde tydelige behov for avklare det – spesielt de som ikke trodde at det fantes noen gud, eller de som ikke trodde at den avdøde var tilstede (jf. ”Presentasjon av ulike stemmer” s. 60ff). En annen viktig metode for meg blir sammenligning av de ulike kildene. Slik kan jeg få frem aspekter som ellers ville vært usynlig for meg. Et eksempel på dette er en informant som forteller hvordan han forandret mening om det spontane minnestedet og minnehandlingen etter selv å ha deltatt. Han begrunner sin skepsis med at det ikke passet inn med den kulturen han var oppdratt i og at han var redd for at det ble for mye fokus på sorgen og dermed ble skadelig. De andre informantene som er negative sier ikke noe direkte om dette, men de kommer med antydninger. Gjennom denne ene informanten fikk jeg innblikk i en til dels ukjent kultur, som gjorde at jeg fikk en bedre forståelse for andre informanters utsagn. Ut ifra dette får jeg en forståelse av at det ikke er alder, men kulturell tilhørighet som avgjør om en velger å bruke det spontane minnestedet.

Eksistens

Hvor kommer ideen om spontane minnsteder i Norge fra?

Informantene jeg har intervjuet har problemer med å si hvor det spontane minnstedet og den spontane minnemarkeringen kommer fra. De fleste som har vært med på å lage et spontant minnsted, snakker om at det var naturlig for dem å besøke ulykkesstedet for å gjøre noe, og de gjorde det blant annet fordi det følte rett å gjøre det. Når jeg spør hvordan de visste hvordan og hva de skulle gjøre – om de hadde sett lignende handlinger før – svarer de yngste informantene at de ikke kan huske å ha sett noe lignende. I løpet av intervjuet kommer det imidlertid frem at de har lagt merke til bilder av slike steder i avisene og på fjernsyn og at de gjerne kan ha sett det på reise i utlandet. Aviser, fjernsyn og reiser er også noe de eldre informantene trekker frem når de snakker om opphav. Men disse trekker også inn andre kulturer som har gjort seg gjeldene i Norge de siste tiårene, andre religiøse retninger enn statskirkens (spesielt katolisismen), og de ser trekk fra tideligere norske tradisjoner knyttet til død. Sistnevnte trekkes hovedsakelig inn av informantene fra spørreundersøkelsen (Norsk etnologisk gransking 1996). I dette kapittelet vil jeg se på disse påstandene om opphav i Norge: Er de spontane minnstedene og minnemarkeringene knyttet til en eldre norsk tradisjon? Kommer ideen fra land utenfor Norge? Eller er det media som er leverandøren og opphavet?

En gammel norsk tradisjon?

Spørreundersøkelsen ”Blomsteralter” viser at noen informanter, gjennom egne erfaringer og observasjoner, ser en likhet mellom tidligere norske tradisjoner og de spontane minnstedene og minnemarkeringene. For eksempel trekker en informant en linje fra de spontane minnstedene til krans- og blomsterutkastelse etter dødsulykker der personer er tatt av sjøen enten på land eller på vann (NEG 32264). Det finnes en eldre tradisjon for å legge ned kranser, blomster eller lage minnesmerker etter dødsulykker på sjøen. Disse handlingene fungerte som kollektive rituelle avskjedsseremonier, som stedfortreder for begravelsen, da den døde ikke kunne begravnes fordi han/hun ikke ble funnet (Gustavsson 2006:200). Det interessante er at denne tradisjonen også eksisterer i dag, også hvis liket blir funnet (Ibid.). Det er Sleipnerulykken og Rocknes-ulykken eksempler på⁷. Her er krans- og blomsterpåkastelsen

⁷ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=7154686> 09.12.1999,

<http://pub.tv2.no/nettavisen/innenriks/article176734.ece> 22.01.2004 og

<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=263147> 19.01.2005

en mer planlagt og regissert minnemarkering, enn spontan. Det kan være ulike årsaker til dette, som utfordring knyttet til det å komme seg til ulykkesstedet. Det finnes også eksempler på at folk mer spontant hiver blomster fra land ut mot ulykkesstedet, slik som etter Sleipnerulykken⁸. Det er ikke mange som gjør det, og det blir ikke et sted folk bygger opp (slik som det spontane minnestedet) da blomstene forsvinner på sjøen. Men handlingen har helt klart likhetstrekk til de mer spontane minnemarkeringene. At minnemarkeringer knyttet til forlis på sjøen ligner spontane minnemarkeringer, har også Anders Gustavsson vist (Gustavsson 2006:200ff). Likhetstrekk han peker på er behovet for et ritual når begravelsen ikke kan finne sted, å få markere og gi uttrykk for sin sorg, å få minnes den avdøde (ha en plass å gå til) og behovet for å være individuell i et fellesskap. Han sier at den største forskjellen mellom ulykker på havet og på land er at ved ulykker på land kan man stort sett finne ulykkesstedet (Ibid:206). Mer regisserte blomst- og kransnedleggelse på ulykkesstedet forekom også på land forut for Kong Olavs død, som for eksempel etter at en luftambulans styrtet i 1991 (Dagbladet 06.01.1991). Dette er handlinger som gjennomføres også i dag, blant annet på skoleturer til konsentrasjonsleirer, men også ved det spontane minnestedet (Kverdokk 2006:179ff og jf. ”Ritualet” s. 73ff).

En annen person fra spørreundersøkelsen trekker inn enkelte handlinger og gjenstander som det å tenne lys (lysvaker) og betegner det som en gammel skikk (NEG 32899). Hun sier også at ”det i gammel tid [... ble brukt] frisk busk og greiner, einer og gran” til å pynte med når noen døde og at dette minner om bruk av blomster ved de spontane minnestedene (Ibid). Lys og blomster er det som brukes mest når det spontane minnestedet lages, og jeg vil derfor gå inn og se om det er mulighet for at disse gjenstandene tilhører en gammel tradisjon.

Olaf Aagedal mener at lystenning på gravene trolig har lange tradisjoner ut fra hva informanter sier, men sier at hvis han skal se på sikre registreringer, er bruken relativt ny i Norge. Handlingen slik den er nå, er en folkelig tradisjon som ble vanlig i etterkrigstiden, men den kan dateres tilbake til 1920-tallet (Aagedal1994:187; 124 og Rehnberg 1965:67f; 71). I perioden før Kong Olav døde var det en økende interesse for lystenning på gravene. Aagedal sier at i 1990 tente 40% av den norske befolkning lys på gravene, mens tre år etter kongens død (i 1994) betegnes lystenning på gravene allehelgensdag og julekvelden som en utbredt tradisjon (Aagedal 1994:187). En interessant observasjon her er at til tross for at

⁸ <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d112165.htm> 28.11.1999

denne handlingen skjer på gravplassene, finner ikke Aagedal at skikken er avhengig av en religiøs overbevisning, noe som stemmer overens med mine funn ved det spontane minnestedet (jf. ”Ritualet” s. 73ff). Både han og Rehnberg ser likevel at tradisjonen er knyttet til den katolske tradisjonen sjelemesse, men slik den gjennomføres i dag er den ikke den samme (Aagedal 1994:187 og Rehnberg 1965:68). Birgitte Kragh viser at lystenningen i Europa er blitt overført fra katolske graver til protestantiske graver etter Første Verdenskrig (Kragh 2003:266ff). Den fikk likevel ikke et skikkelig gjennombrudd i Danmark før på 1990-tallet (Ibid.). Selv om overføringen kanskje har stått sterkere i Danmark enn Norge, er det mange likheter her (Rehnberg 1965:68). Som Aagedal kommer også Kragh inn på Allehelgensdag, Alle sjelers dag og Juletiden som tider der lysttradisjonen har sterke røtter (Kragh 2003:267). Kragh nevner også at det var skepsis i Danmark mot lystenning ved gravene både fra prester og kirkegårdsarbeiderne, noe en også finner i Norge (Ibid 268). Skepsis mot lystenning på gravene ble tydelig i Norge på slutten av 1950-tallet da det oppstod en konflikt mellom allmennheten og kirkegårdsmyndighetene (Rehnberg 1965:70f). Denne konflikten oppstod da det i 1958 ble besluttet å stenge portene til kirkegårdene så tidlig på julaften at folk ikke fikk lagt ned kranser og tent lys på gravene. Grunnen til at myndighetene ville stenge var at det skulle være fred på kirkegårdene. Denne konflikten førte til en mengde innlegg i aviser der uenighetene var store og de emosjonelle påstandene mange (Ibid). Tiltross for denne uenigheten fikk lystenningen på gravene en økende oppslutning i Norge, og det er ikke utenkelig at denne lystenningen kan ha vært en forløper til lystenning på ulykkessteder (Aagedal 1994: 125). Men selv om dette kan ha vært en medvirkende årsak til lystenning ved de spontane minnestedene, så er det lysene ved Kong Olavs spontane minnested som i stor grad regnes som påvirkningen til statskirkens bruk av lys (foruten å ha medvirket til en reformering av Den norske kirkes gravferdsritual) (jf. ”Ritualet” s. 73ff⁹).

Mari Marstein viser hvordan det på Romerriket på 1900-tallet har eksistert en tradisjon knyttet til bruk av bar ved begravelse (Marstein 2004). Hun sier også at denne handlingen til en viss grad også skjer i dag, uten at den er en planlagt tilstelning (Ibid:58). Marstein trekker selv ingen slutning om spontane minnesteder og minnemarkeringer har røtter tilbake til bruken av bar, men hun ser en likhet i det hun kaller det fysiske uttrykket; det ”som aktiviserer følelser og tanker både hos giver og hos mottaker.” (Ibid:61). Både Louise Hagberg og Birgitte Kragh bekrefter Marsteins og informantenes utsagn om at det har

⁹ <http://www.minnelunden.no/default.aspx?Cat=160&Id=102>

eksistert en gammel tradisjon knyttet til barbusker og død (Hagberg 1937 og Kragh 2003). Hagberg forteller også hvordan blomster kunne brukes og hvordan blomster og barbusker kunne bli formet til symboler. Dette kommer Kragh også inn på. Når det gjelder opphav sier Hagberg at skikken med å ” [...] strö ris icke [er] så gammal [...]” i Norge, mens Kragh sier at bruken av eviggrønt har ”noget ældre – naturgivne – forutsætninger i Norge enn i Danmark (Hagberg 1937:300 og Kragh 2003:79). Grunnen til dette sier hun kan være at Danmark har vært tidligere ute (ca 30-50 år) med å ta opp nye opplysningstanker og skikker (Ibid:275). Ut fra dette trekker jeg slutningen at de eldre skikkene i Norge har hatt rotfeste lenger enn de i Danmark – og dermed lenger levetid og minne.

Det finnes også eldre tradisjoner for å bruke ulykkes- eller drapsstedet for å markere dødshendelsen. Hagberg forteller om det som i Norges blant annet kalles for varp; en tradisjon som hun finner helt tilbake til 1500-tallet (Hagberg 1937:513). Dette er draps- eller ulykkesplasser som ble markert ved at man kastet for eksempel en gren eller stein (noen ganger lapper og penger) i en haug når man gikk forbi. Ørnulf Hodne bekrefter denne tradisjonen, og sier at ”[...]varp (kast) markerte ofte åstedet for en uhyggelig og uvanlig hendelse [...]”(Ø. Hodne 1999:92f). Bente Gullveig Alver forteller at hun har vært med på å kaste kvist på varp i Valdres i 1960 årene, men mener tradisjonen ikke lever i dag (Alver og Skjelbred 1994:86). Hun sier likevel at de spontane minnstedene (som hun kaller blomsteraltre) ”har sine forgængere i tidligere tiders `varp`” (Ibid). Hvorfor hun trekker denne slutningen sier hun ingenting om. Hagberg viser imidlertid at varpene har hatt en utvikling ved at andre gjenstander som kors og roser har kommet inn (Hagberg1937:521ff, 529f). Roser går mye igjen ved de spontane minnstedene, og kors som gjenstand har begynt å bli mer synlig de siste årene. At kors kan forekomme formet av andre gjenstander (for eksempel av lys) har jeg sett gjennom hele tidsperioden, men at det kommer som egen gjenstand (for eksempel trekors) er ganske nytt (VG, 24.01.2006 og jf. ”Gjenstanders ytringer og talegenre” s. 64ff). Det er imidlertid en informant fra spørreundersøkelsen som ser en likhet mellom spontane minnsteder og varp på grunn av korset. Hun sier at markering av dødsfall ved hjelp av kors er en tradisjon hun har kjent helt siden hun var barn (NEG nummer 32899). Kors som gjenstand har altså vært brukt i Norge som symbol på dødsplasser, og slik ser det ut som kors som gjenstander på dødsplasser har beveget seg mellom å være tydelig tilstedet og mindre fremtredende. Utviklingen ved varp som Hagberg påpeker, understreker også at det er mulig for en tradisjon å være i en prosess. Jeg ser at det er mye likheter mellom disse dødsmarkeringene både i hvorfor det oppstår og form, men spesielt begrunnelsen for dem er

ulik. I dag er handlingen i stor grad knyttet til en sorgprosess; til det å få gjøre noe i håpløsheten; til å minnes avdøde, vise respekt; og i enkelte tilfeller for å advare mot fare. Varp var (som i dag) et minnesmerke, men også en handling som skulle føre til at den døde fikk salighet og ikke uroet eller plaget dem som gikk forbi (Hagberg 1937:521).

I Tyskland er det blant annet to forskere, Konrad Köstlin og Christine Aka, som ser på muligheten for at det spontane minnestedet er en del av en gammel tradisjon. Konrad Köstlin viser hvordan korsene ”Martel” har linjer bakover til en gammel kristen minnepraksis (fra 1600-tallet), men også hvordan disse korsene igjen har slektskap til våre moderne minnemerker. ”Martel” ble brukt for å markere dødsulykker i det offentlige rom, og tradisjonen som er spesielt kjent rundt Alpene, ble gjennomført av menn fra samme yrkesgruppe som avdøde (Köstlin 1999:277f). Köstlin ser kun på spontane minnesteder etter trafikkulykker og det er disse han betegner når han (i 1999) anslår dem til å være ca 40 år i østlige deler av Europa og omtrent 15 år i nordlige deler av Europa. Han sier også at den moderne tradisjonen har vært knyttet opp mot katolske land, mens nå i de senere årene er den til stede også i protestantiske områder. Köstlins poeng er at det moderne uttrykket delvis deler intensjon og form med den eldre tradisjonen men ”they have a new quality because of their belonging to modern mass traffic.” (Köstlin 1999:281). Christine Aka som også tar for seg spontane minnesteder etter trafikkulykker, finner at disse minnemarkeringene ikke kan sees som en videreføring av en gammel tradisjon da de mangler en vesentlig betydning fra den eldre tradisjonen – den religiøse (Aka 2007:26ff). Korsene som er en sentral gjenstand på de tyske minstedene, er ikke et vitnesbyrd om tro, men et symbol på døden. Men selv om de spontane minnemarkeringene ikke er en videreføring av en gammel tradisjon, ser hun at de i Tyskland har røtter i eldre katolsk tro (Ibid).

I mine intervjuer er det ingen av de som skaper minnesteder og markeringer, som sier de har hentet inspirasjon fra en gammel norsk tradisjon. De yngste informantene nevner aldri at de ser likhetstrekk. Den religiøse overbevisningen som ofte finnes i de eldre tradisjonene, er heller ikke uttalt og styrende ved de spontane minstedene (Inf. 1). De eldre informantene ser imidlertid likhetstrekk, men det er først i spørreundersøkelsen at jeg får egne erfaringer knyttet til denne likheten. Denne ulikheten mellom intervjuene og spørreundersøkelsen kan bero på at spørreundersøkelsen har eldre informanter, men den kan også ha årsak i at spørreundersøkelsen er gjort på et tidligere tidspunkt. Da jeg gjorde mine intervjuer, var de spontane minnemarkeringene blitt en så stor selvfølge at det er blitt til noe man ”bare gjør”.

Dette fører til at de ikke tenker gjennom hvor det kommer fra. Jeg vil likevel ikke utelukke muligheten for røtter i en gammel tradisjon. Nettopp det at eldre informanter kjenner igjen og knytter tidligere erfaringer til det spontane minnstedet, men også fagtekster, tyder på at det finnes røtter. Men jeg ser ikke en direkte videreføring. Det er jo heller ikke nødvendig for at en handling eller et ritual skal kunne gjenoppstå. En handling kan blomstre opp igjen også med ny betydning, og gjenstander er i en prosess da ytringer og talegenre tolkes og uttrykkes individuelt (Bakhtin1998:14). Den store bruken av nonverbale handlinger ved de spontane minnstedene og markeringene legger også godt til rette for egne tolkninger og handlinger. Og behovet for å gjøre noe uten å forklare – uttrykke følelsene sine gjennom praktiske handlinger – blir sett på som viktig (jour. FB 1 og Aka 2007).

Utlandet

I Norge er vi blitt presentert for spontane minnsteder utenfor våre landegrenser både før og etter Kong Olavs død i januar 1991. Et eksempel er i februar 1986 da den svenske statsministeren Olof Palme var drept og i Finland september 2008 etter skolemassakren (Klassekampen, 28.02.2006¹⁰ og¹¹). Blant annet gjennom ulike typer reiser, men også gjennom mediedekning (som jeg kommer inn på senere), har vi sett slike steder i utlandet. Det er også interessant at innvandrere benytter seg av spontane minnsteder her i Norge¹². Er det da en mulighet for at det spontane minnstedet i Norge har sin opprinnelse fra utlandet?

Når Mats Rehnberg, i 1965, ser på bruk av lys på gravene i Sverige, ser han en likhet med andre land og åpner for overlevering mellom landegrenser. Bruk av lys er en handling og gjenstand som finnes ved de spontane minnstedene, og hans tanker er derfor interessante her. I tillegg har boken hans i senere tid blitt referert til som en nordisk undersøkelse, fordi den også berører de andre nordiske landene godt (Aagedal 1994:124). I løpet av første halvdel av 1900-tallet har Rehnberg sett at lystenning på graver har fått en voldsom spredning. Han åpner for at denne fremveksten kan ha røtter tilbake til middelalderen, men hans konklusjon er at den, i Sverige, mest sannsynlig kommer fra naboland og mellom-Europa. Han sier likevel at det finnes noen lokale tradisjoner der lystenning på gravplassene har forekommet og at den eldste tradisjonen kan dateres til 1820 (Rehnberg 1965:95ff). Hagberg kommenterer

¹⁰ Og <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/149268> 01.03.1986

¹¹ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/09/28/548430.html> 28.09.2008

¹² <http://www.op.no/nyheter/article1592448.ece> 19.05.2005 og <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article1480258.ece> 03.10.2006

også 1820 som starten for lystening på gravene i Sverige (Hagberg 1937:659). Hun virker nesten overrasket over at skikken ikke er eldre når hun sier at skikken ikke er ”så urgammal som man velat ha den til [...]” (Ibid). I Norge er de sikre nedtegnelsene enda senere – 1920-tallet (Rehnberg 1965:67f; 71). Rehnberg sier at spredningen i Norge har skjedd gjennom inspirasjon fra de større byene i Norge og ved at folk flyttet på seg under krigen (Ibid:68f). Samtidig utelukker han ikke at det kan ha vært noen lokale inspirasjoner fra Sverige (Ibid:69).

Konrad Köstlin peker på en likhet mellom kulturelle og religiøse retninger i Europa (Köstlin 1999). I denne likheten ser Köstlin en mulighet for overlevering av ulike minnemarkeringer mellom land. Han sier det har vært en overføring av minnepraksis fra katolske til protestantiske miljøer, også over landegrenser (Ibid). Det er spesielt interessant for meg at han ser en spredning av fenomenet fra Tyskland (som er hans stedsavgrensing) til for eksempel Danmark, Sverige og Finland (Köstlin 1999:278f). Hvis våre skandinaviske naboland har mottatt det spontane minnestedet gjennom en spredning fra utlandet, er det ikke unaturlig å tenke seg at de norske spontane minnestedene kan ha oppstått gjennom en slik spredning; om ikke annet så fra Skandinavia. Det er mange like kulturelle uttrykk knyttet til nettopp dødsritualer mellom de Skandinaviske landene. Louis Hagberg kommenterer en slik likhet i dødsmarkeringer mellom de Skandinaviske landene allerede i 1937, noe også Gustavsson gjør når han ser på moderne rituelle markeringer både i Sverige og Norge i 2006 (Hagberg 1937 og Gustavsson 2006).

Gjennom Rehnbergs og Köstlins analyser ser jeg hvordan det er mulig at mine informanter ser en likhet mellom spontane minnemarkeringer i utlandet og i Norge. Selv om Köstlin kun ser på spontane minnesteder etter trafikkulykker og bare på korset som gjenstand, så sier han at en overlevering av en spontan minnemarkering er mulig. Gjennom Christine Aka har jeg også sett at selv om korset er et sentralt symbol, så er det langt fra det eneste i Tyskland (Aka 2007). Dermed er det altså mulig at ideen om å lage spontane minnesteder i Norge er hentet fra utenlandske tradisjoner. Men hvis ideen kommer fra utlandet, burde de norske spontane minnesteder ha likhetstrekk med utenlandske spontane minnesteder.

I oktober 2006 ble et utenlandsk spontant minnested presentert for oss i Norge. Da var det drapsplatsen til den russiske journalisten Anna Politkovskaja som gjennom en spontan minnemarkering ble formet til et minnested. Dette drapet ble også markert med spontane minnesteder i Norge, slik som på menneskerettighetenes plass i Bergen (Bergens Tidende

11.10.2006). Det at vond død i utlandet blir markert med spontane minnesteder i Norge, er en tendens som er blitt mer tydelig i løpet av 21 århundre (jf. ”Prosessen fra 1991 og frem til i dag” s. 37ff). Her er de spontane minstedene i utland og Norge påfallende like (Bergens Tidende 11.10.2006)¹³. Denne likheten blir også tydelig innenlands når mennesker med annen kulturell og/eller religiøs tilhørighet bruker, lager og får spontane minnesteder. Et eksempel på dette er drapet av en vietnameser i Larvik i 2005, et annet er drapet av tre pakistanske søstre i Oslo i 2006¹⁴. I Larvik ser det ut som det i hovedsak var vietnamesere som brukte og lagde det spontane minstedet, mens i Oslo var det også en del etnisk norske som brukte og

Foto: Therese Kråvik Schøien. 22.05.2005. Dette spontane minstedet ble laget på en parkeringsplass der en mann ble drept under en politiaksjon i Larvik.

lagde stedet. Minnstedet i Larvik hadde i tillegg til de gjenstandene vi vanligvis finner i Norge, også noen nye gjenstander – frukt, røkelse og avisutklipp (Se foto s. 28).

Jeg var selv og observerte det spontane minstedet i Larvik. Her fikk stedet tydelig særpreg ved at andre kulturelle og religiøse uttrykk gjorde seg gjeldene. Både røkelsen og frukten, men også avisutklipp, er gjenstander som ikke forekommer så ofte ved det spontane minstedet i Norge. Avisutklippene gjorde at tekstene formidlet en avstand til avdøde – det var ingen individuelle ord. Samtidig understreket utklippene opplevelsen av urettferdighet ved dødsfallet – når til og med avisene skriver at han ikke fortjente å dø, så fortjente han virkelig ikke å dø. Bruken av mat ved dødsplasser er noe Gustavsson både observerte og fikk erfare da han gjorde feltarbeid hos det ortodokse Setufolket i Estland. Her dekket og spiste folk måltid ved graven (Gustavsson 2007:161f). Gjennom dette måltidet opplevde de et fellesskap med

¹³ og <http://www.bt.no/utenriks/article420916.ece> 07.10.2007

¹⁴ <http://www.op.no/nyheter/article1592448.ece> 19.05.2005 og <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article1480258.ece> 03.10.2006

hverandre (de levende) men også med den/de døde. Christine Aka kommenterer at gjenstander som spises, drikkes og røykes settes ved spontane minnesteder i Tyskland (Aka 2007:158f). Hun nevner sigaretter, sjokolade, sprit og øl. Øl er for øvrig, i eldre tradisjon, blitt brukt i tilknytning til begravelser i Norge. Drikken som var en ølpunch, ble kalt en ”velfarsskaalæ” og innledet likferden ut av huset mot graven – derav også navnet gravøl (Kragh 2003:71 og B. Hodne 1980:88ff). Dette er en eldre norsk tradisjon som ikke er så utbredt lenger. Frukt som gjenstand i forbindelse med død har Gustavsson observert i Norge også. Dette var ved en asiatisk kvinnes gravstein (Gustavsson 2003:44ff). Minnstedet jeg har beskrevet, var også for en asiat. Bruken av mat er dog ikke noe som vanligvis forekommer i Norge og ser ut til å være kulturelt betinget.

Jeg observert også det spontane minnstedet for de tre pakistanske søstrene som ble drept i Oslo. Dette stedet hadde ikke noen gjenstander eller markeringer utover de vi finner på minnsteder og markeringer for etniske norske (se foto s. 29). Det eneste elementet som kan sies å være nytt, var bruk av lykt, men dette forekommer også på de andre spontane minnstedene og fremstår som en gjenstand som er på vei inn. Mennesker med ulik etnisitet markerte, og ingen ledet handlingene, noe som forteller meg at dette er et uttrykk som er kjent.

Foto: Therese Kråvik Schøien. 02.10.2006. Bildet viser litt av det spontane minnstedet for tre søstre som ble drept. Den blå lykten oppe i høyre hjørnet er en ny gjenstand som ser ut til å være på vei inn i Norge. Til venstre ser du hvordan fakler lager ramme rundt en blomsterbukett.

Media

Da Kong Olav døde i 1991 ble det spontane minnstedet grundig dekket gjennom presentasjon i flere medier og flere ganger i hvert av mediene – både gjennom bilder og tekst (Aftenposten 19.01.1991, VG 19.01.1991 og Agedal 1994:182). Det spontane minnstedet

ble sagt å være en ny offentlig sørgemåte som en aldri hadde sett før i Norge (Aagedal 1994:187)¹⁵. Personlige intervjuer på slottsplassen, der det ble gitt uttrykk for kongen som en viktig og nær person, var mange. Og folk som oppsøkte stedet opplevde at de skapte noe nytt og gjorde noe viktig (Inf. 4). Hvis det hadde eksistert spontane minnesteder i Norge forut for Kong Olavs død, så hadde det i hvert fall aldri fått så mye oppmerksomhet som da. Fem år før denne dekkingen ble også Olof Palmes død og spontane minnested og minnemarkering godt dekket i Norske medier. Gjennom norske nyhetsmedier så vi Palmes draps plass bli fylt opp av gjenstander som blomster og lys, og vi så mennesker tydelig preget av hendelsen¹⁶. Det var ekstra nyhetsmeldinger og utviklingen ble fulgt nøye. Kong Olavs spontane minnested og det som skjedde på draps plassen til Palme, hadde ganske mange likhetstrekk (Aagedal 1994:187). Folk sørget og la ned blomster, lys, brev, bilder, bamser og andre personlige hilsninger (Scharfe 1989). Den tydelige, massive dokumentasjonen av spontane minnesteder gjør at en kan stille seg spørrende til om ideen til steder og markeringer i Norge ble skapt gjennom medias dekning. En informant som var med og skapte Kong Olavs spontane minnested, reflekterer over medias rolle i forhold til hvordan Kong Olavs minnested ble sendt ut og gjennomført (Inf. 4). Hennes opplevelse av å skape en ny tradisjon samtidig som det var helt naturlig for henne å reise til slottsplassen for blant annet å tenne lys, forundrer henne. For det var ikke slik at hun og vennene eller foreldrene satt hjemme og planla hva de skulle gjøre. De fikk tidlig fri fra skolen fordi Kongen var død, og de var ikke før kommet hjem, før de tok med seg lys – uten å diskutere om det var rett gjenstand å ta med – og reiste til slottsplassen. Denne naturligheten, blandet med opplevelsen av å skape noe nytt, er det som gjør at hun funderer på om medias presentasjon av Palmes døds plass ubevisst har påvirket henne og flere. For hun husker også Palmes dødssted godt. Men selv om Palmes død ble godt dekket i norske nyhetsmedier, så betyr ikke dette at det er den eneste inspirasjonen til handlingen. Det ville være en voldsom påvirkningskraft media har hvis en stor del av Norges folk skulle bli så inspirert av et spontant minnested presentert gjennom media, at alle individuelt fant ut at dette vil vi gjøre for kongen.

4. januar 1991 på kvelden kolliderte et redningshelikopter i en høyspentledning over Glomma. Tre ansatte i redningstjenesten og en pasient omkom. Søndag 6. januar skrev både VG og Dagbladet en kort tekst om en minnemarkering som hadde foregått lørdag

¹⁵ www.posten.no/webloc

¹⁶ Og <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/149268> 01.03.1986

ettermiddag. Her la venner og kolleger av de omkomne ned en krans ved vraket. Dagbladet skriver også at ingen av de pårørende var til stede. Jeg tolker dette som at det med de pårørende menes den nærmeste familien. Jeg har ikke funnet mye informasjon om denne markeringen, men ut fra det jeg har funnet ser jeg helt klare likhetstrekk til det spontane minnestedet. Det ligner også på kransnedleggelse etter ulykker på sjøen (jf. ”En gammel tradisjon” s. 21ff). Likhetene mellom redningshelikopterulykken og spontane minnesteder er: Bruken av ulykkesstedet, at det oppstår kort tid etter ulykken, at det er mennesker som hadde et forhold til de avdøde som oppsøker stedet, at det brukes blomster, handlingen skjer i stillhet (uten at noen for eksempel holder en tale) og de får lov til å bruke ulykkesstedet til tross for at det er et ulykkessted som eventuelt skal undersøkes og ryddes. Ulikheten er at ved helikopterulykken er blomstene formet som en krans – dette forekommer veldig sjeldent ved det spontane minnestedet: handlingen virker noe regissert. Denne påstanden trekker jeg blant annet ut fra at de allerede hadde planlagt en politiskorte med begravelsesbiler som skulle frakte de avdøde bort etter markeringen og ut fra vanskeligheten med å komme seg til ulykkesstedet, at folk ikke kommer og går som de vil, at familien ikke er til stede, og at det til en viss grad går en god stund – lenger enn det pleier – før handlingen oppstår. Jeg vil altså ikke definere dette som et spontant minnested, men det har helt tydelige likhetstrekk. Dette betyr at det ikke er unaturlig å tenke seg at et lignende fenomen har eksistert i Norge forut for Kong Olavs død, om enn ikke så tydelig i nyhetsmediene (jf. ”En gammel tradisjon” s. 21ff og ”Utlandet s. 26ff).

Nyhetsmedier har nok en viktig rolle i opprettholdelsen og formidlingen av de spontane minnestedene og minnemarkeringene, men de ser ikke ut til å være grunnen til at det spontane minnestedet oppstår i Norge. Informanten jeg fortalte om ovenfor, sier hun opplevde at hun skapte noe nytt samtidig som det var helt naturlig for henne. Dette har nok sammenheng med at hun faktisk har observert lignende handling tidligere (som eventuelt helikopterulykken) – dermed kjentes det naturlig å utføre handlingen. Samtidig var det nytt at skapingen av minnestedet skjedde så spontant med så mange folk – verken minnested, gjenstander eller handlingene var regissert. Dessuten har nok medias beskrivelse av handlingen som helt unik i Norge vært en påvirkende faktor til opplevelsen av å være med på å skape noe nytt. Det har siden Kong Olavs død vært en økning i bruken av spontane minnesteder og markeringer i nyhetsbildet i Norge (Gustavsson 2006:212 og jour. Dagbladet). Spesielt fra rundt år 2000 ser dette ut til å være så massivt at vi i dagens nyhetsmedier nærmest forventer bilder og tekster av spontane minnesteder og minnemarkeringer etter vond død. Det som i tillegg er interessant

å bemerke om denne perioden er at det også har oppstått presentasjon av det spontane minnstedet og handlingen i andre medier som er forholdsvis lett tilgjengelig for folk, som internett, film og TV-serier (jf. ”Media” s. 90ff). Her illustreres det spontane minnstedet, likesom i nyhetsmediene, som noe positivt. Et eksempel på dette er det spontane minnstedet i den amerikanske spillefilmen ”Pay it forward” (på norsk ”Gi det videre”) fra år 2000. Her strømmer folk til plassen utenfor huset til avdøde og legger ned blant annet lys og blomster. Et annet eksempel der lys blir brukt som et positivt element, er en episode av den australske dramaserien ”Home and Away” som vises på TV 2 på ettermiddager¹⁷. Dette viser ikke en tydelig spontan minnemarkering, men det har veldig mange likhetstrekk, og handlingen blir også her presentert som sunn, god, betydningsfull og viktig. Slik kan ulike medier opprettholde en slags mal på sted og handling og være med på å gi en forståelse av at dette er en god måte å agere på.

Jeg vil ut fra dette trekke konklusjonen at det ikke finnes *en* inspirasjonskilde, noe som understreker at uttrykket kan utvikle seg og er i en prosess. Men hva er det som gjør at folk lager og utvikler spontane minnsteder?

Behovet for å lage et spontant minnsted

Gustavsson skriver i 2001 at han ser en forandring i praksisen knyttet til gravsteder. Folk setter ikke lenger ned bare blomster og en gravstein: de skriver gjerne brev, pynter steiner, har foto av avdøde og nye bildesymboler (Gustavsson 2001:31). Denne forandringen beskriver han gjennom ordet individualisering: Man har behov for å ikke bare være en del av massene, men være spesiell og vise at avdøde har vært en person som setter spor. En slik tendens kommer også frem ved de spontane minnstedene og minnemarkeringene. Stedene og handlingene er nettopp en del av et fellesskap, men med individuelle ulikheter. Det finnes ikke et felles bilde eller en felles tekst som brukes på alle de spontane minnstedene: Bildene er private og beskriver ofte avdødes unikhet (for eksempel fra fest; med venner; og på skolen), og tekstene er utarbeidet av de sørgende selv (VG 23.01.2006,¹⁸). Disse tekstene er også med på å vise det unike og individuelle ved både avdøde og den/de sørgende, og kan slik være med på å underbygge de unge informantenes opplevelse av å ha et unikt spontant minnsted.

¹⁷ Se episoden på <http://www.youtube.com/watch?v=KP-WDTF27FM&feature=related>

¹⁸ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406809.ece> 05.05.2008 og <http://www.dagbladet.no/nyheter/2003/08/18/376217.html> 18.08.2003

Noen av informantene er litt usikker når jeg spør dem hvorfor de oppsøker det spontane minnestedet, mens andre forteller om behovet for å være der avdøde sist var levende (inf. 3). Ut fra samtalene ser det ut som om kroppen og dødsstedet blir et viktig bevis på at personen faktisk har levd – hvis en person har forulykket, må han/hun ha levd, og dødsstedet er stedsbeviset. Det kan nesten virke som om plassen fungerer som en slags møteplass med avdøde. Et typisk trekk ved det spontane minnestedet er at den avdøde dør biologisk før han eller hun dør sosialt, og i denne fasen er kroppen viktig som bevis på levd liv. Dette finner jeg grunnlag for hos Lynn Åkesson. Hun sier at dødsstedet blir viktig fordi det var der kroppen sist var velfungerende, og kroppen er bevis på liv (Åkesson 1997:146ff). Hun henter også inn Michel Foucaults begrep heterotopi – et sted som eksisterer og er virkelig så lenge du ser det – for å vise hvordan gravplassen er viktig så lenge de pårørende ser plassen som viktig. Dette stemmer også med mine observasjoner ved det spontane minnestedet: Så lenge stedet markeres, er det et spontant minnested, men etter hvert som tiden går og folks fokus forandres, forsvinner stedet. Aktørene oppsøker og lager altså det spontane minnestedet fordi det oppleves som betydningsfullt, fordi det for et øyeblikk skaper orden i et kaos. Dette bekrefter Olaf Aagedals utsagn om at det spontane minnestedet og dets handlinger gir den vonde døden trygghet og rammer og fungerer som en katalysator for egen frykt og sorg (Aagedal 1994:188 og 191). Men hvorfor trenger de som skaper de spontane minnestedene å gå ut i det offentlige rom? Hvorfor kan de ikke dyrke individualiteten privat?

Ved å utformes på offentlige plasser, har de spontane minnestedene også det til felles at de ligger helt åpen for alle som går forbi. Det er altså mulig for alle som vil, å se disse personlige minnene og hilsningene. Dette er med på å offentliggjøre det individuelle ved både den avdøde og de som lager stedet. En kunne kanskje tro at en individualisering i det offentlige rom skulle skape en konkurranse mellom de ulike spontane minnestedene – om å gjøre å være mest unik og spesiell, best og finest. Gustavsson har erfart en slik konkurranse på kirkegårdene. Han sier at det kan ”[...] uppstå en strävan hos anhöriga att avvika och t o m att vara först och ensamma om att välja ett nytt motiv på gravstenen.” (Gustavsson 2001:32). Observasjonene og informantene mine forteller heller at det *ikke* er konkurranse. Grunnen til dette kan ligge i det spontane – man har ikke tid til å forberede seg og planlegge en utforming ved en plutselig vond død. En av informantene mine bekrefter til en viss grad dette når han forteller at ved gravene må utsmykningen være penere og mer gjennomført enn ved det spontane minnestedet (inf. 1).

Behovet for å gjøre noe individuelt, personlig, som er synlig i det offentlige rom, er med på å gi en forventning om og forståelse av døden som noe man godt kan og/eller gjerne vil vise frem og snakke om. Slik står min observasjon som en motsats til det Phillip Ariés og Bjarne Hodnes så på 1970/80-tallet: at døden var tabuert (B. Hodne 1980 og Ariés 1977). Det ser altså ut til å ha skjedd en forandring i holdninger folk har i møte med døden. Denne forandringen har Gustavsson erfart gjennom flerårig feltarbeid om død (fra 1980-tallet og frem til i dag). Han sier han ser en forandring rundt år 2000 i forhold til temaet død. Da fremmes et større behov for å snakke om avdøde og døden, noe som fører til en større åpenhet enn på 80-tallet (Gustavsson 2001:36f). Spesielt de unge informantene jeg har pratet med sier at de opplever at voksne har et mer tabubelagt forhold til døden (inf. 2). De opplever denne tabueringen som noe negativt og mener at det å snakke om døden gjør det lettere å forholde seg til hverandre. De tror at det i dag blir mer og mer åpenhet rundt det å snakke om døden og ser på dette som positivt. Også voksne informanter kommenterer åpenhet rundt døden: de opplever selv at de er mer åpen enn sine foreldre, men ikke like åpne som ungdommene. Det er individuelt om de opplever dette som positivt eller negativ. En informant forteller at han i utgangspunktet var litt skeptisk til denne ”voldsomme markeringen”, men etter å ha vært deltaker ved et spontant minnested, er han nå positiv (jour. FB 1).

Christine Aka trekker frem markeringen av ettårsdagen for ulykker på dødssteder som et tegn på at døden i dag ikke er tabubelagt (Aka 2007). Markering av ettårsdagen for ulykken der det spontane minnestedet var, er også vanlig i Norge. I et intervju jeg gjennomførte, forteller informanten at han og noen venner holdt det spontane minnestedet ved like: først ved å rydde vekk det som så stygt ut, siden ved å markere halvtårsdagen, så ettårsdagen, så toårsdagen (inf. 1). Etter dette var graven blitt stedet man oppsøkte fordi det var der avdøde var. Også en annen informant oppgir to år som avslutningen for å oppsøke ulykkesstedet (inf. 3). Selv om Akas habilitasjonsskrift tar for seg spontane minnesteder i Tyskland, er det så mye likheter ved blant annet markeringen av ettårsdagen, at jeg ser hennes argumentasjon som aktuell også for spontane minnesteder her i Norge. Poenget med markeringen er nettopp behovet for å vise omverden – og til en viss grad den avdøde – at en ikke har glemt ulykken eller den avdøde. Denne grunnen står som en tydelig motsats til et tabu som tilsier at man ønsker å unngå temaet.

Også Bente Gullveig Alver og Ann Helene Bolstad Skjelbred kommer inn på endringer i møte med døde (1994). De ser hvordan ritualer på 1980/90-tallet fikk en renessanse. Før dette var det en periode (1960/70-tallet) stor motstand mot institusjonaliserte ritualer. Man skulle tro at en slik motstand førte til at ritualene forsvant eller ble mindre brukt, men i stedet førte den til egne individuelle ritualer (Alver og Skjelbred 1994:30). Det kan altså se ut som om en har behov for ritualer for å skape orden og system, men en ønsker ikke å være en del av et system – en del av en upersonlig masse. Vi vil skape vårt eget uttrykk i det offentlige. Det er i denne renessansen for ritualene (som Alver og Skjelbred snakker om) at det spontane minnstedet virkelig blir tydelig i Norge – Kong Olavs død i 1991.

Det spontane minnstedet og handlingene i en prosess?

Hvis jeg grovt sett ser på holdningene til døden over tid, kan det se ut som de har gått fra det kollektive (bondekulturen) via det individ tabubelagte (som B. Hodne og Ariés beskriver på 70/80-tallet) til det individuelle i det kollektive. Det er i sistnevnte epoke at det spontane minnstedet er. Når jeg nå skal se på prosessen i forbindelse med de spontane minnstedene, er det to innfallsvinkler som er interessante for meg å se på. For det første er det de spontane minnstedene med sine handlinger som en del av en tradisjon i en prosess forut for Kong Olavs død. For det andre er det de spontane minnstedene og handlingen som en prosess fra Kong Olavs død og frem til i dag. Tradisjonene som en prosess forut for Kong Olavs død har jeg allerede tatt opp da jeg så på hvor det spontane minnstedet i Norge kommer fra. Her åpner jeg for mulighetene for at det spontane minnstedet har røtter tilbake til en tidligere norsk tradisjon; at opplevelsen av nye kulturer og religioner kan inspirere til spontane minnsteder; og at media kan fungere som en bevisstgjørende faktor og opprettholder. Jeg vil derfor konsentrere meg om den andre innfallsvinkelen nå.

Köstlin ser en prosess ved de moderne minnesmerkene i Tyskland (1999). Han ser at det fra sent på 50-tallet skjedde forandringer ved minnesmerkene på grunn av moderne aspekter i samtiden. Dette blir veldig tydelig når han ser på valg av materiale. Før brukte man nedbrytbare materialer, der forråtnelsen gjerne symboliserte at avdøde var befridd fra skjærsilden (Köstlin 1999:279). I dag brukes materialer som ikke forsvinner, som jern, glass og stål, der det evigvarende ikke symboliserer noe religiøst (Ibid:281). Bruken av evigvarende materialer har ført til utfordringer for myndige instanser (som vegvesenet), da selve det spontane minnstedet kan være en trafikkfare. Det at gjenstandene kan være utformet slik at

de ligner på skilt, er også et problem: å sette opp egne skilt langs offentlig vei er ulovlig. De spontane minnstedenes trafikkfarlighet er også noe som har vært påpekt i Norge. Noen ganger har vegvesenet måttet fjerne de spontane minnstedene eller måttet be pårørende om å flytte seg for sin egen sikkerhet. I Østfold kom vegvesenet med en ”fire ukers frist” som innebar at et spontant minnsted kunne få stå i opp til fire uker etter ulykken. Hvis det ikke var fjernet innen den tid, ville vegvesenet ta kontakt slik at de pårørende selv kunne velge om de eller vegvesenet skulle fjerne det (Fredrikstad Blad 20.11.1998). Enkelte ganger har også politiet vært til stede ved markeringen for å dirigere trafikken (Inf. 1). Å forandre et minnsted fra spontant til permanent kan føre med seg ulemper og ulovligheter, som igjen kan være grunnen til at vi ikke ser en større utbredelse av slike permanente minnesmerker etter vond død i Norge (Vårt Land 04.11.2005). Det er likevel tilfeller der spontane minnsteder er blitt permanente minnesmerker. Etter det rasistisk-inspirerte Holmlia-drapet, der en ung gutt ble drept, har det for eksempel kommet opp et permanent minnemerke på drapsplatsen¹⁹. Dette drapet ble markert stort både nasjonalt og lokalt, da årsaken til drapet var rasisme. Men det har også kommet opp permanente minnesmerker der dødsfallet ikke har fått like stor oppmerksomhet som Holmlia-drapet – for eksempel graffiti-veggen til minne om Spencer (Se foto s. 36). Denne veggen er ikke på ulykkesstedet, men plassert på en husvegg i byen. Kan dette være en del av det spontane minnstedets historie i Norge? Finnes det en prosess her, lik den Köstlin finner i Tyskland? Dette er den andre innfallsvinkelen som jeg nå vil se på.

Foto: Therese Kråvik Schøien. Tatt 16.03.05. Dette viser deler av en minnegraffiti for en gutt som døde i en trafikkulykke. Graffiti er ikke på ulykkesstedet, men sentralt i byens sentrum.

¹⁹ http://www.benjaminminnefond.no/info/benjamin_hermansen.html

Prosesen fra 1991 og frem til i dag

Bildene fra slottsplassen ved Kong Olavs død viser mange lys (både fakler og stearinlys i ulike størrelser, farger og fasonger); mange blomster; bilder (både av kongen og av andre personer gjerne sammen med kongen); brev og kort adressert til kongen; tegninger; og andre gjenstander (som en engel) en følte symboliserte kongen eller/og sa noe om avsender. Lysene kunne bli formet til symboler (som speiderlogo og kongens monogram), skrift (for eksempel Takk) eller rammer (som sirkel rundt et symbol) (inf. 4, Aftenposten 19.01.1991)²⁰. Blomster; lys; bilder, og brev/kort enten formet med tekst eller som tegning, forekommer også i dag ved de spontane minnstedene²¹. Hvilke andre gjenstander og symboler som brukes varierer noe fra sted til sted da det avgjørende her er relasjonen til den avdøde eller den avdødes interesse. Et første inntrykk er altså at det ikke er en veldig stor forskjell i hvordan man utformer minnstedene i dag i forhold til 1991. Dette står til en viss grad som en motstats til de fleste unge informantenes opplevelse av sitt spontane minnsted som helt unikt; de har ikke sett et lignende spontant minnsted før (inf. 1 og jf. ”Behovet for å lage et spontant minnstedet” s. 32ff). For å se om det har eksistert en opprettholdelse og ikke en utvikling ved de spontane minnstedene vil jeg se på noen gjenstander; hvem som bruker stedene; og jeg vil trekke frem to arenaers (internett og gravplasser) forhold til det spontane minnstedet. Jeg vil ikke utdype betydningen av gjenstandene nå, da dette er et tema jeg kommer tilbake til i kapittelet ”De ulike stemmene”(s. 44ff). Hvordan handlingen ved det spontane minnstedet er bygget opp, kommer jeg nærmere inn på i kapittelet ”Ritualet” (s. 73ff).

Lysene og blomstene er noe av det første som kommer ved et spontant minnsted. Lysene kan, som ved Kong Olavs dødsfall, også formes til symboler og/eller fungere som ornamentikk. Hvordan man velger å forme lysene (hvis man gjør det) er veldig individuelt, men det er noen former som går igjen – hjerter og kors. Ellers settes lysene ned på bakken der en ønsker å sette det. Både lys og blomster er noe av det det er mest av ved de spontane minnstedene både i dag og bakover til Kong Olavs død. Hvilke blomstertype som brukes varierer fra sted til sted, men det er ofte mange roser. Når jeg har spurt informantene om valg av blomster sier de at de tar det de får fatt i der og da, men det skal være pent. Derfor er det ofte både en del forskjellige farger og en del forskjellige blomstertyper som går igjen på stedet. Det er likevel noen som bevisst velger farger eller blomstertyper. Kriteriene for dette

²⁰ <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d185317.htm> 12.01.2001

²¹ www.aftenposten.no/4.webloc 04.05.2008

varierer – noen velger farger ut fra for eksempel fargenes betydning eller ut fra yndlingsfarge til avdøde eller sin egen, mens type blomster kan for eksempel bli valgt ut fra hva de betyr eller holdbarhet. For eksempel ble det på Bygdøy etter en trafikkulykke etter hvert lagt ut en del rosa blomster fordi rosa var yndlingsfargen til en av de avdøde²². Et bevisst valg i forhold til planter og utformingen av dem, finner en også i eldre norsk tradisjon. Her var man bevisst hvilke busker en brukte og hvordan en utformet eller plasserte dem (Marstein 2004 og Hagberg 1937). Om det ved spontane minnsteder er gjort bevisste blomstervalg er vanskelig å si noe om uten å ha pratet med noen av de pårørende. Dette fordi valgene er personlige og nonverbale på stedet. Generelt om blomster, kan det sies at på alle de spontane minnstedene er det i hovedsak avskårne blomster. Jeg har hørt at det i ettertid er blitt plantet blomster på ulykkestedet (som utenfor Førde) men dette hører fremdeles til sjeldenheten (Inf. 6). Ellers har jeg de siste årene sett noen få potteplanter på noen få spontane minnsteder. Her er det snakk om ca et i året, de to siste årene.

Det har nå de siste årene spontant kommet trekors opp ved de spontane minnstedene (Bergens Tidende 18.04.2006)²³. Her er det snakk om omtrent et kors annen hvert år de siste årene, så det kan ikke sies å være vanlig. De korsene som kommer står ofte ikke lenge, noe som er med på å gjøre det til et litt uvanlig syn her i Norge. Når trekors har kommet opp ved spontane minnsteder tidligere, har det er som regel vært organisert av voksne eller andre autoritetspersoner som arrangerer en minnestund (Westgaard 2001). Det er også i ettertid av det spontane minnstedet (for eksempel ett år etter) kommet opp trekors til minne om ulykken. Dette har eksistert lenger enn de spontane korsene, men disse korsene får heller ikke stå lenge. Dette er blant annet på grunn av trafikksikkerhet og norsk lov. En far til en jente som forulykket i en trafikkulykke, forteller at han gjerne skulle satt opp et permanent minnesmerke over datteren på ulykkesstedet. Dette for å minne datteren og for å fortelle at det hadde skjedd en ulykke der. Dette er han forhindret fra ved norsk lov (Vårt Land 04.11.2005). En annen grunn til at korsene tas bort, kan være naboers ønske om å slippe å se noe de opplever som en fæl påminnelse (inf. 1).

En annen ny gjenstand ved noen av de spontane minnstedene er hilsener fra ideelle organisasjoner. Dette skjedde for eksempel på Kalbakken utenfor Oslo der tre søstre fra

²² [www.aftenposten.no/ 5.webloc](http://www.aftenposten.no/5.webloc) 04.05.2008 b

²³ <http://www.aftenposten.no/helse/article908542.ece> 10.11.2004

Pakistan ble drept. Her la Ungdom mot Vold igjen en hilsen innrammet (Se foto s. 39). Gustavsson har observert at ideologiske foreninger eller organisasjoner, som ikke nødvendigvis har en kristen profil, i begrenset omfang har kommet inn som symbol på gravsteiner både i Norge og Sverige (Gustavsson 2003:93ff). På gravsteinene har det også vært noen få tilfeller av politiske symboler, noe jeg ikke har observert ved det spontane minnstedet til nå. Men andre grupper som avdøde har vært medlem av, det kan være seg klasser; barnehager; arbeidsplass; og idrettsgrupper, legge gjerne igjen en hilsen på minnstedet i dag. Å besøke ulykkesstedet blir også til en viss grad anbefalt grupper som mister et gruppemedlem. Det betegnes som en god måte å bearbeide sorgen på²⁴. Denne anbefalingen er noe som i stor grad har kommet etter 1991 og kan se ut til å være en utvikling

Foto: Therese Kråvik Schøien. 02.10.2006. Dette viser en hilsen fra en ideell organisasjon. Den ble lagt på det spontane minnstedet til tre pakistanske søstre. De ble funnet drept i sitt hjem, og stedet ble laget i innkjørselen til huset deres.

fra det spontane minnstedet. Å legge igjen bilder; kollasjer; brev; kort; eller tegninger er også noe som har forekommet siden 1991. I dag ser jeg imidlertid at bilder oftere og oftere kommer i rammer som likeså gjerne kunne hengt på veggen hjemme. Og tegningene; brevene; kortene; og kollasjene havner også oftere i plastlommer i dag: Men det er fremdeles hilsener som ikke er i beskyttet mot regn og fuktighet.

Andre gjenstander som for eksempel bamser; dukker; og porselensfigurer har også eksistert ved det spontane minnstedet helt siden Kong Olavs død (Aftenposten, 19.01.1991). Hvilke gjenstander en velger å bruke er jo ulikt fra sted til sted men i den grad det kan sies å være

²⁴ <http://www.kriser.no/>

noe som går igjen her, er det bamser. Dette er også noe media gjerne tar bilder av, spesielt ved dødsfall der små barn er drept (se foto s. 40), men bamser kan også brukes ved spontane minnesteder til ungdommer og eldre (Bilde nr: DF_60626KGH.jpg i Dagbladets arkiv)²⁵.

Foto hentet fra forsiden på Aftenpostens nettavis 09.05.08. Dette er et lite spontant minnested laget utenfor huset der en fem år gammel jente ble drept

Det har ikke vært noen særlig forandring i hvem som oppsøker stedet og hvordan de oppsøker det. Mange opplever at dette er et uttrykk som tilhører ungdommen, men de fleste mener at det er åpent for voksne også – de voksne kan oppsøke og oppsøker også spontane minnested (jour. FB 1 og Bergens Tidende 18.04.2006). Dette gjelder også barn og eldre. I den grad noen er usikker på om de kan komme til det spontane minnestedet er det som regel de voksne og eldre. De uttrykker, som regel, også denne usikkerheten uten å ha fått innspill på at de ikke er velkomne. De som har hatt denne usikkerheten og likevel kommet, gir uttrykk for en positiv opplevelse (jour. FB 1). Det hender også at voksne får spontane minnesteder, slik som en 45 år gammel mann fra øvre Eiker, men det forekommer ikke like ofte som for ungdommer og unge voksne²⁶. At alle generasjoner kan komme til det spontane minnestedet var også tilfelle ved Kong Olavs spontane minnested. Her var det både barn, ungdom, voksne og gamle (VG 19.01.1991). Det er likevel ikke sånn at alle oppsøker det spontane minnestedet (jf. ”De ulike stemmene” s. 44). Hva man gjør når man kommer til stedet virker også å være ganske likt fra Kong Olavs død og til i dag: Man kommer når man vil; er rolige ved stedet, men kan gjerne gråte, prate rolig og dempet med hverandre og trøste hverandre; man legger fra seg det man eventuelt har med; men kan også bare stå og være preget av situasjonen; hvor lenge man vil være avgjør man selv.

Et annet fenomen som har oppstått den siste tiden er minnesider på internett. Det kan ikke sies å tilhøre det spontane minnestedet, men det refereres gjerne til det spontane minnestedet på nettsiden. Det virker også som at en dødd person som får et spontant minnested nesten alltid

²⁵ og bildet ved navn ”drapsstedet” på <http://home.chello.no/%7Eanyb/benny/bildegalleri.htm> 31.01.2001 (oppdatert)

²⁶ <http://www.bygdeposten.no/ovreeiker/article3264983.ece> 08.01.2008

også får en minneside på internettet (jf. ”Menneskers ytringer og talegenre” s. 61ff). Et eksempel på dette er et dødsfall i Stavanger der en 16 år gammel jente ble drept av sin 17 år gamle kjæresten (VG, 24.01.2006²⁷). Her er det interessant å observere at det blir brukt lystenning på internett. Jeg tar ikke opp om dette stammer fra det spontane minnestedet da det går utover min avgrensning, men det er interessant å se likheter: Du tenner et lys som brenner til minne om avdøde²⁸. Hvordan man uttrykker seg skriftlig på disse to minnestedene er også veldig likt: På begge steder uttrykker man seg ofte slik at det virker som man har en forventning om å sees igjen og at avdøde har en evne til å se og høre det som skjer på jorden (Gustavsson 2007:151²⁹). Dette betyr ikke at de som skriver slike tekster vil si at de tror dette (inf. 1 og jf. ”De ulike stemmene” s. 44ff).

Det er imidlertid en ulikhet når det gjelder hvem som skriver disse hilsingene. På internett kan mennesker som ikke ante hvem avdøde var før dødsfallet, gjerne legge igjen en hilsen – og det er mange som gjør det. Tekstene fra de som ikke kjente avdøde, forteller ofte om sympati for de pårørende; at det virker som avdøde var en flott person; og kan gjerne gi en melding om forståelse da vedkommende selv har opplevd å miste ved vond død. Dette minner om kondolanseprotokoller, tilsvarende dem noen nyhetsmedier har begynt å lage på internett ved kjente menneskers dødsfall³⁰. Det er også mennesker som ikke kjente avdøde som er tilstedet ved de spontane minnestedene for å se, men de legger som regel ikke igjen en hilsen. De gangene dette skjer har saken en samfunnsmessig betydning og/eller man har en politisk agenda, slik som for eksempel det rasistisk motiverte Holmliadrapet. Da opplever man gjerne at man har en relasjon i forhold til sak. Andre tilfeller der sak fører til spontane minnesteder er hendelser som terrorangrepet i USA 11. September og drapet på den russiske journalisten Anna Politkovskaja. Begge disse tilfellene førte til spontane minnesteder her i Norge, selv om hendelsen foregikk utenlands. Det må sies å være relativt nytt at utenlandske hendelser forårsaker dannelsen av et spontant minnestedet her i Norge – vi ser det først fra rundt år 2000. At hendelser i Norge kan føre til spontane minnesteder i utlandet har jeg ikke funnet eksempler på. Det er et tilfelle i København, i 2001, der det var en til dels spontan markering utenfor den norske ambassaden etter at Benjamin Hermansen ble drept³¹. At dette bare delvis

²⁷ og <http://www.ingrid-elisabeth.com/>

²⁸ <http://www.ingrid-elisabeth.com/>

²⁹ <http://spencersminne.com/gb/>

³⁰ <http://www.vg.no/protokoll/?pid=58> © 2008

³¹ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=8197192> 06.02.2001

var en spontan minnemarkering sier jeg på bakgrunn av at det var en ideologisk gruppe som arrangerte det hele med skuespillere på en scene. Det som gjør at det kan minne om et spontant minnsted var bruken av blomster og lys som ble lagt ned og at det var et brått og vondt dødsfall som var årsaken til denne markeringen.

Det spontane minnstedet har også likhetstrekk til hvordan noen graver blir utformet i dag (spesielt barn og unges graver) (jf. ”Behovet for å lage et spontant minnsted” s. 32ff). Her finner en gjenstander; personlige tekster; bilder; og symboler – gravene er veldig individuelle (Gustavsson 2003:26ff). Det ser ut som om denne måten å utforme gravene på kom omtrent samtidig som den spontane minnemarkeringe. Dette betyr nok at det har vært en parallell påvirkning fremfor en ledende inspirator. Frukt og røkelse som jeg finner i bruk begge steder, må nok betegnes som en kulturell forskjell snarere enn et nytt symbols innmarsj ved det spontane minnstedet. Dette finner jeg grunnlag for i mitt forskningsmateriale (Ibid:44ff).

Det eksister altså en prosess ved det spontane minnstedet, om enn ikke så tydelig som den Köstlin beskriver fra Tyskland (1999).

En utfordring i søken etter eksistens

I møte med informantene har det vært en utfordring at det noen ganger har forekommet mangel på konsekvens mellom påstand og beskrivelse. Dette er også noe Anne Eriksen erfarte da hun jobbet med begrepet tradisjon (Eriksen 1994:18). Her ser hun hvordan uttalelser om at man ikke hadde enkelte tradisjoner, ikke stemmer overens med resten av materialet som ble samlet inn. Hun finner at mattradisjoner knyttet til for eksempel bursdager ikke blir betegnet som en tradisjon, men som noe som bare er sånn. Beskrivelsene tegner det derimot som en tradisjon. Slik fremstår også informanter ”mine”. De vet ikke hvor de har ideen om å lage spontane minnsteder fra; de vet ikke hvorfor de velger å legge ting ned på dødsstedet; eller hvorfor de velger de tingene de gjør; de forklarer valgene sine med at det er bare sånn man gjør det; og at gjenstandene som brukes er slikt som skal brukes ved død. Samtidig er de i sine beskrivelser veldig bevisst på hvordan de utformer stedet – det er for eksempel forskjell på hvordan man utformer en grav og et spontant minnsted (inf. 1). Denne påstanden om å ikke vite, blir altså gjennom intervjuet ubevisst justert gjennom beskrivelsene. I intervjuet kommer informantene mine med henspillinger på at de henter opp inspirasjon fra media, reiser, eldre tradisjoner og til en viss grad begravelsesritualer fra kirke. Det må sies her at det er de yngste

informantene som hardest påstår at de ikke har noen inspirasjonskilde. De eldre informantene kan noe mer bevisst resonere seg frem til at det kanskje kan finnes inspirasjon fra andre steder, slik som NEG informanter som ser likheter til tidligere tradisjoner. Men de fleste voksne og eldre informantene definerer det spontane minnestedet som et ungdomsuttrykk, og sier de ikke tror ungdommene har en bevisst inspirasjonskilde.

Eriksen sier i sin analyse av tradisjon at de yngre informantene virker mye mindre skråsikre i å betegne noe som tradisjon (1994:20f). Felles for både de yngre og eldre i undersøkelsen er at de begge tar utgangspunkt i sin barndom og/eller ungdom når de beskriver sine tradisjoner. Men mens de eldre betegner alt som skjedde i barndommen/ungdommen som tradisjoner, betegner de unge bare deler av det som tradisjon. Min erfaring er at de yngre informantene virker mer skråsikre på hva en skal gjøre ved det spontane minnestedet, men ikke i forhold til om det spontane minnestedet er en del av en tradisjon. Her opplever jeg de voksne og eldre som tryggere. De eldre informantene trekker mer linjer til tidligere erfaringer og ser ofte linjer til eldre handlinger knyttet til for eksempel lystenning, mens de unge ikke tenker på dette. De er mer opptatt av hva de gjør nå; ikke som en tradisjon, men som en handling her og nå. Det lave bevissthetsnivået rundt tradisjonen gir kanskje de unge informantene en større frihet til forandring – til å skape egne uttrykk. De er ikke redd for at deres uttrykk tømmer handlingen for kvaliteter. Eriksen sier om de yngre informantene sine at de har en forståelse av at ”Anyone is free at any time to make whatever traditions he fancies.” (1994:22). Dette kan være en grunn til at unge mennesker har lettere for å bruke det de ønsker, uten å la seg begrense av blant annet en symbol-betydning. For eksempel var det, i Norge, en tradisjon før Kong Olavs død at lys tilhørte den katolske tro og korset var et kristent symbol³². Dette er kanskje en symbolbetydning som en del voksen bærer med seg i dag, og dermed vil føle unaturlig å bruke hvis en ikke har en tro. De unge har ikke denne sterke forankringen til symbolene og kan mer bruke dem fritt.

Jeg har i dette kapittelet prøvd å vise hvordan en ytring ikke er absolutt død, samtidig som det ikke trenger være kontinuitet for at den skal gjenoppstå. Ved at de ulike innspillene befinner seg i en dialog der nye ytringer og tolkinger kommer inn, oppstår en prosess både bakover og fremover i tid. Denne prosessen åpner for individuelle meninger som kan betegnes som polyfone (Bakhtin 2003:134ff). Denne flerstemmigheten tar jeg for meg i neste kapittel.

³² <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d185317.htm> 12.01.2001

De ulike stemmene

Ved det spontane minnestedet finnes det både tekst, gjenstander og mennesker som er en del av stedets fortelling og som kommuniserer noe utover det vi i første omgang ser. Et eksempel på dette er tekstene som legges ned. De formidler gjerne en tro på et gjensyn med avdøde og/eller er formulert som en direkte tekst til avdøde, som om avdøde er tilstede og kan se og høre tekstene. I intervjuene kommer det derimot frem at det stort sett ikke foreligger en slik tro. Dette er bare en måte å uttrykke seg på; en måte å bearbeide sorgen på (inf. 2). Men ikke bare mennesker og det som medbringes er en del av fortellingen. Også stedet i seg selv virker som en del av fortellingen, samtidig som fortellingen er med på å forandre stedet – gi det en handling og mening (Amundsen 2003:71). Jeg ønsker i dette kapittelet å vise noen av stemmene og dialogen som former fortellingen ved de spontane minnestedene og markeringene, som igjen former stedet. Dette gjør jeg gjennom Bakhtins translingvistikk (jf. ”Innledning” s. 1ff). Først vil jeg se på hvem som får og hvem som lager spontane minnesteder.

Hvem får spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer?

I spørsmålet om hvem som får spontane minnesteder og markeringer vil jeg se på spontant minnested og handling for: Personer som var kjendiser før dødsfallet; personer som i utgangspunktet var ukjent; og etter store ulykker/katastrofer. Denne inndelingen gir en bedre oversikt og hjelper meg til å si noe om hvorvidt status har en betydning.

Kjente mennesker

Det er ikke mange kjente mennesker som har fått spontane minnesteder her i Norge. Dette kan skyldes at det ikke er mange slike dødsfall her, men av de få kjente menneskene som har dødd en vond død har ingen fått spontane minnesteder. En av dem er sangeren Jan Werner Danielsen som 29. September 2006 uventet ble funnet død i sin leilighet³³. Det var spekulasjoner rundt dødsfallet siden det ikke var noen umiddelbar kjent dødsårsak. Men da ryktet om selvmord begynte å gå, spesielt etter en uheldig uttalelse fra politiet, fikk familien behov for å gå ut og ta sterk avstand fra spekulasjonene. Politiet gikk så ut og poengterte at de ikke hadde kommet med en konkluderende dødsårsak (VG 01.10.2006).

Kondolanseprotokoller som kort tid etter dødsfallet ble opprettet i nettaviser ble flittig brukt

³³ <http://www.dagbladet.no/kultur/2006/09/29/478284.html> og http://www.aftenposten.no/kul_und/article1477369.ece
29.09.2006

og positivt mottatt; i tillegg kom flere regisserte minnemarkeringer; og dødsfallet var godt dekket i media. Om det var spekulasjonene rundt selvmord som gjorde at det ikke oppstod et spontant minnested er vanskelig å si (jf. ”Selvmord” s. 53ff). Men det var ikke det at han var en upopulær mann³⁴. En årsak ser imidlertid ut til å være at det store mangfoldet av sorgarenaer dekket det behovet folk hadde. Folk hadde ikke behov for et spontant minnested. Dette viser at de pårørende og omgangskretsen har en avgjørende rolle for om det kommer og hvem som får et spontant minnested eller ikke: Er det ikke et behov hos dem, er det ingen som skaper det. I tillegg viser dette at det å være kjendis ikke er en avgjørende faktor for at det oppstår spontane minnesteder og handlinger: Det er flere kjente mennesker som har dødd uten å få et spontant minnested, for eksempel Jocke (Joachim Nielsen) i 2000 og Henki Kolstad i 2008.

At status ikke er en avgjørende faktor virker overraskende når en ser på det eneste spontane minnestedet etter en kjent person her i Norge – Kong Olavs spontane minnested. Kong Olav var en relativt gammel mann, skulle fylt 88 år det året han døde, og han hadde sommeren året før han døde, fått betennelse i hjerteposen og blitt rammet av et hjerneslag³⁵. Kongens sykdom ble godt dekket i norske medier og slik hadde hele det norske folk muligheten til å forberede seg på at kongen kunne dø. Dette taler for at dødsfallet ikke nødvendigvis skulle være så overraskende og skremmende slik at det kunne føre til et spontant minnested. Vond død er jo et hovedpremiss for at noen skal få et spontant minnested og når det mangler og status ikke har noe å si, hva er det da som gjør at kongen får et slikt?

Et par dager før kongen døde hadde russiske soldater gått inn i Vilnius og angrepet Litauen fordi de erklærte sin uavhengighet (Aftenposten 18.01.1991³⁶). Samme dag som det norske folk fikk beskjed om at kongen døde, fikk de også beskjed om at golfkrigen brøt ut. Redselen for at tredje verdenskrig skulle bryte ut samtidig med tapet av kongen – lederen for det norske folk – ble ekstra vanskelig. En eldre kvinne sier det slik: ”Krigen i Midt-Østen gjør at hans bortgang får en ekstra dimensjon. Mange av oss tenker uvilkarlig på 9. april og det samlende symbol Kong Olav sto frem som.” (VG 18.01.1991). En 11 år gammel gutt gjenspeiler frykten for krig og Kong Olavs dyktighet som konge når han forteller at en konge bør ”først og fremst være snill og ikke gå til krig” (VG 20.01.1991). Også Kong Harald trekker

³⁴ <http://www.vg.no/musikk/artikkel.php?artid=132254> 30.09.2006

³⁵ <http://www.caplex.no/Web/Magazine.aspx?id=olav>

³⁶ http://www.nrk.no/kanal/nrk_utenlandssendingen/1511306.html 14.12.2001 og <http://tux1.aftenposten.no/meninger/kommentarer/d186106.htm> 17.01.2001

verdenssituasjonen inn i den nasjonale situasjonen når han ti år etter Kong Olavs død sier at kongen muligens døde på grunn av Golf-krigen³⁷. Norge fikk altså et krigsoffer og det var kongen. Dermed døde han ikke en naturlig død – den var vond. At usikkerheten og frykten for at krigen skulle nå Norge hadde en innvirkning på handlingene på slottsplassen, beskriver også Svein Østerud (1992). Dette støttes av Olaf Agedal som sier at ”Golf-krigen forma markeringa av kongens død” (1994:193). Han utelukker ikke at minnemarkeringene på slottsplassen kunne skjedd uten krigen, men slik verdenssituasjonen var og ut fra at ingen andre kjente mennesker her i Norge har fått et spontant minnested til nå, vil jeg si at det virker som om verdenssituasjonen hadde en innvirkning på reaksjonene ved kongens død.

Behovet for å skape minnestedet lå slik i det norske folk og det er de som avgjør at kongen får et spontant minnested. De følte en tilhørighet til Kong Olav ved at han var kongen deres, selv om han sikkert ikke hadde hilst eller kjente alle fra minnemarkeringen på slottsplassen. Denne særstilling som kjente mennesker har, har jeg også sett forekommer i Sverige. Etter for eksempel drapet på Sveriges statsminister Olof Palme i 1986 og Sveriges utenriksminister Anna Lindh i 2003, oppstod det et hav av blomster og lys på ulykkesplassen, lagt der av mennesker som følte en sterk tilhørighet til ofrene (Klassekampen 12.11.2003³⁸).

Ukjente mennesker

I mine kilder er det helt klart en overvekt av spontane minnesteder for unge mennesker. Det har gjort at jeg har stilt meg spørrende til om alder har noe å si for om det oppstår et spontant minnested. Er det lettere å få et spontant minnested hvis du er ungdom eller i begynnelsen av 20 årene enn hvis du er voksen, gammel eller barn?

Det ser ikke ut som grunnen til at det er færre spontane minnesteder og minnemarkeringer for *voksne og gamle* mennesker, er at de har problemer med å få fatt i ting eller ikke vet hva de skal gjøre. Stedene og markeringene som lages for voksne er lik dem som lages for andre aldersgrupper³⁹. Derimot kan en grunn være den uttalte skepsisen til de spontane minnestedene som er størst blant de eldre. En informant sier at vedkommende: ”[...] syntes den blomster-mengden var helt forferdelig og [den] gav en oppskakkende følelse.” (NEG 32211). En annen sier: ”Skikken virker nesten skremmende på meg.” (NEG 32268). En tredje

³⁷ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2001/01/21/238017.html> 21.01.2001

³⁸ http://www.klassekampen.no/artikler/nyheter/34416/mod_article/item/null 28.02.2006

³⁹ <http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostafjells/vestfold/1.6256505> 10.10.2008 – Rakel (433) ble trolig påkjørt

sier: ” Personlig har jeg mest varme tanker for fred og ro rundt for eksempel et ulykkessted, men har også forståelse for at andre ønsker å samles til lystenning og blomsternedleggelse.” (NEG 32288). En interessant observasjon her er at denne skepsisen ikke ser ut til å komme med alderen. Det er ikke slik at yngre mennesker vokser inn i denne skepsisen når de blir eldre. Det ser derimot ut til å være en skepsis som er kulturelt betinget; de som er eldre og voksne har vokst opp med et mer tabubelagt forhold til døden. En grunn til at det er færre spontane minnesteder og markeringer for voksne og gamle kan være forståelsen av at jo lenger du har levd jo nærmere kommer du en god død. En informant bekrefter dette ved å si: ”Når en ungdom dør så er det så veldig uventet og mye mer kraftfullt.” (jour. Dagbladet). Denne forståelsen legger til rette for at det burde være flere steder og handlinger for barn enn ungdom, noe det ikke er.

Foto: Therese Kråvik Schøien. Tatt sommeren 2006. Et to år gammelt barn ble påkjørt. Bildet er tatt en stund etter hendelsen.

Lynn Åkesson sier at *barns* dødsfall står i en særstilling (1997:152ff). Hun forteller hvordan gjenstander har vært brukt og hvordan oppkledningen av den døde er unik helt tilbake til 1800-tallet (Ibid 153). Her har man også utarbeidet en god kombinasjon mellom det kollektive og individuelle (og 173f). Denne særstillingen tilsier at det skal finnes spontane minnesteder og markeringer for barn, noe det også gjør (NEG 32444 og 32478). På funnstedet etter drapene på to jenter (8 og 10 år) i Baneheia i 2000⁴⁰ ble det laget et slikt. Selv har jeg observert et spontant minnsted for et barn sommeren 2006. Dette var restene etter et spontant minnsted for en to år gammel jente som døde etter en påkjørsel (se foto s.47). Også her har stedet samme utforming som andre spontane minnesteder. Det er allikevel ikke flere spontane

⁴⁰ <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d142359.htm> 25.05.2000

minnesteder og markeringer for barn. Det kan forklares ut fra tilhørighet og omgangskrets. Barn har ofte en omgangskrets knyttet til foreldre; foreldrene vet og kjenner hvem barnet omgås. Jo eldre barnet blir jo mer selvstendig blir barnet og dette gir seg også utslag i at jo eldre barnet blir, jo større er sjansen for at det får spontane minnesteder. I tillegg må det også tas med i betraktningen at det ser ut til å være færre barn enn ungdommer som dør en vond død. I trafikken i 2007 døde 10 barn under 15 år, her av to under ett år, mot 44 ungdommer mellom 15 og 24 år⁴¹.

Det at det dør flere *ungdommer* enn barn i trafikken og behovet for å markere et dødsfall selv om en ikke er en del av familiens omgangskrets, kan være årsaker til at det er flest spontane minnesteder og minnemarkeringer for ungdommer. Ungdommene trenger steder å samles der det er plass til alle og der alle føler at det er greit å komme. Også det at denne generasjonene er vokst opp i en tid der døden har vært mindre tabubelagt, kan være en grunn til at de lettere anvender seg av dette uttrykket (jf. ”Prosessen fra 1991 og frem til i dag” s.36ff). Westgaard kommer inn på alderen som en faktor i dannelsen av det spontane minnestedet. Hun ser at de voksne ofte plasserer ungdommene i barnas grupper fremfor de voksnes og dermed blir mer åpne i håndteringen av dødsfallet (Westgaard 2001:101). Dette kan også være grunnen til at voksne som er skeptiske, aksepterer ungdommenes bruk av sted. Ungdommene selv plasserer seg i de voksnes grupper, men har likevel en felles forståelse med de voksne for håndteringen (Ibid).

Også for ukjente mennesker ser det da ut til å være hva omgangskretsen (de gjenværende) har behov for, som blir avgjørende for om et spontant minnested og minnemarkering oppstår eller ikke. Et eksempel som illustrer dette godt er et tilfelle der to ungdommer, en gutt og en jente, omkom i en trafikkulykke. Her fikk gutten mye mer oppmerksomhet enn jenten (jour. FB1). Ikke bare fikk han et spontant minnested, men også en internettside; minnekonsert; minnegrafitti; og et minnefond, ble skapt. Noen av disse arrangementene ble også dekket i lokalavisen⁴². Informanten tror at noen av jentens venner var tilstede og minnet jenten ved det spontane minnested, men stedet blir betegnet som guttens (Ibid). Jenten var ikke mislikt, men vennene hadde andre måter å minnes henne på. At en ikke trenger å være mislikt hvis en ikke får et spontant minnested understreker en annen informant når han forteller at han synes det

⁴¹ http://www.tryggtrafikk.no/?module=Articles;action=Article_publicShow;ID=3235 02.01.2008 og http://www.tryggtrafikk.no/?module=Articles;action=Article_publicShow;ID=3236 02.01.2008

⁴² <http://f-b.no/article/20031006/NYHET/411530785> 06.10.2003

var ubehagelig å være ved det spontane minneste­det til en avdød kompis (jour. FB 3). Han synes ulykkes­stedet var et ekkelt sted da kompi­sen hadde hatt det forferdelig der og ville heller minnes avdøde på steder der han hadde positive minner med avdøde. En annen interessant faktor ved eksempelet med gutten og jenten er at det ser ut som status kan være en medvirkende årsak til at spontane minneste­der oppstår. Gutten blir beskrevet som et ikon på hjem­stedet– en som alle visste hvem var uten at de nødvendigvis kjente ham – mens jenten blir beskrevet som en i massen. Informanten forklarer dette slik: ”Om jeg og kongen skulle dødd på samme dag, så blir det mer oppmerksomhet om kongens død enn om min. Sånn er det.” (inf. Fredrikstad voksen 1). Jo mer sentral rolle avdøde har i sitt nærmiljø, jo større sannsynlighet er det altså for at avdøde får et spontant minneste­det.

Katastrofer

Store ulykker, katastrofer, der ødeleggelsene er enorme og flere mennesker dør har også her i Norge ført til spontane minneste­der. Et eksempel på dette er togulykken på Åsta 4. januar 2000 som krevde 19 menneskeliv⁴³. Her la familie og nære venner ned lys, fakler, blomster, brev (både skriftlige og tegninger) og bilder like bortenfor ulykkes­stedet (VG 06.01.2000). Som ved kjente og ukjente mennesker er det de sørgende som er med på å avgjøre om det oppstår et spontant minneste­det. En forskjell er imidlertid at det her skapes *ett* spontant minneste­det for alle som var i ulykken, tross for at de ikke har hatt en tilhørighet eller relasjon forut for ulykken. Dette var tilfellet på Åsta: alle brukte plassen rett bortenfor ulykkes­stedet til sine spontane minnemarkeringer (VG 06.01.2000, VG 07.01.2000, og VG 08.01.2000). Dette understreker også at stedet er viktig når et spontant minneste­det lages (jf. ”Eksistens” s. 21ff). På samme måte som ved katastrofer, kan *ett* felles spontant minneste­det forekomme for kjente og ukjente mennesker. Men da har de avdøde en felles relasjon *før* dødsfallet, som for eksempel at de er i familie eller i samme vennegjeng. I disse tilfellene kan det også forekomme felles gjenstander og tekster, noe som vanligvis ikke skjer hvis de avdøde ikke har en relasjon forut for dødsfallet (se foto s. 29). Det brukes ikke andre gjenstander ved spontane minneste­der etter katastrofer, så stedene fremstår ikke som annerledes.

Til tross for at døds­stedet er viktig ved dannelsen av spontane minneste­der er det ofte slik ved katastrofer at det er vanskelig å komme seg til stedet. At dette kan være en årsak til at et

⁴³ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2000/NOU-2000-30/5.html?id=362314> NOU 2000:30

spontant minneste­sted ikke blir dannet vil jeg straks vise, men først skal vi se at dette ikke betyr at ulykken ikke blir markert (jf. ”Sleipner-ulykken” s. 52). Den markeres gjerne en stund etter ulykken, fordi man trenger tid til å finne et egnet sted. Denne markeringen er mer regissert og også ofte fulgt av planlagte minnesmerker. Ved Sleiper-ulykken ble det satt opp et slikt minnesmerke der navnene på alle de 16 omkomne var skrevet (Se foto s. 51⁴⁴). Minnesmerket står slik at det er mulig å komme seg dit over land, og en kan se ut mot ulykkespunktet. Også etter Tsunami-katastrofen 2. juledag 2004, kom det et planlagt minnemerke opp her i Norge⁴⁵. Her er det ikke mulig å se katastrofeområdet, men det planlagte minnesmerket er satt opp slik at en kan se utover havet, fordi havet var det som tok liv. En prøver å finne steder som gir assosiasjoner til ulykken. Også det spontane minneste­stedet kan dannes andre steder når det er vanskelig å komme til ulykkesstedet. Etter Tsunami-katastrofen ble det, her i Norge, laget et spontant minneste­sted for en 11 år gammel gutt som var funnet død (Dagbladet 05.01.2005). Hans skolekamerater laget et minneste­sted for ham utenfor skolen. Her ble stedet valgt ut fra hvor en følte en tilhørighet med avdøde. Dette minneste­stedet kom ikke før gutten var bekreftet død, det vil si et par dag etter katastrofen. Dette understreker også at spontane minneste­steder blir sett på som en dødsmarkering, og kan være en grunn til at vi ikke fikk så mange slike steder etter Tsunami-katastrofen (jf. ”Sleipner-ulykken” s 52). Det var 84 nordmenn av over 200 000 menneskeliv som gikk tapt i denne katastrofen, og selv om de norske tapene virker små i denne sammenheng var det mange som ble berørt⁴⁶. I kaoset som hersket rett etter katastrofen var det stor forvirring i hvem og hvor mange som var døde og savnet. Dette skapte sinne og frustrasjon, men det skapte også håp om at myndighetene skulle ta feil og at savnede og døde skulle komme levende tilbake. Forvirringen og frustrasjonen førte dermed til at folk ikke ville delta på arrangementer som markerte at alt håp om å finne overlevende var ute (VG 03.01.2005). Det var først da de døde og savnede var funnet at dødsmarkeringer ble gjennomført og det var i dette fokusskifte at de spontane minneste­stedene oppstod.

⁴⁴ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=715320> 26.11.2000

⁴⁵ http://www.flomkatastrofen.no/tiden_etter/minnesmerke/1446.html

⁴⁶ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-asia/artikkel.php?artid=191874> 26.12.2007 og <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-asia/artikkel.php?artid=106001> 18.07.2005

Bildet viser det planlagte minnesmerket etter Sleipner-ulykken. Herifra kan du se rett ut på Store Bloksen der hurtigbåten Sleipner forliste. Bildet er hentet fra http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=0c4fd6d5-c027-40cb-944f-70432b9cb023 Under bildet står det: ”The Sleipner memorial. In the middle of the picture you can see the sea break over Store Bloksen.”

Eksempelet med den 11 år gamle gutten er også interessant fordi det viser at katastrofer, der nordmenn er berørte, kan føre til spontane minnesteder i Norge selv om dødsfallet skjer i utlandet. Dette ser ut til å være spesielt ved katastrofer. Derimot skjer det at nordmenn som blir drept i utlandet kan få minnested på drapsstedet i utlandet. Et eksempel er en 23 år gammel norsk jente som ble drept da hun var student i England⁴⁷. Venner av avdøde lagde et spontant minnested utenfor huset der hun ble funnet drept, men det var ingen som lagde et spontant minnested i Norge⁴⁸.

Tsunami-katastrofen er også et eksempel på hvordan det spontane minnestedet og markeringen kan være veldig lik den regisserte minnemarkeringen. Det kan nesten se ut som om det spontane minnestedet og handlingen er et forbilde på god krisehåndtering. Ved Tsunami-katastrofen blir ulykkesstedet markert som viktig ved at norske myndigheter, fire måneder etter katastrofen, spanderte opphold og reise til katastrofeområdet for de pårørende⁴⁹. Dette for at de pårørende skulle få se, bearbeide og erfare stedet der deres kjære hadde dødd, for slik å kunne bearbeide sorgen bedre.

Et annet interessant element ved katastrofer er at det kan oppstå spontane minnesteder for hendelser der ingen av skaperne egentlig er berørte gjennom dødstap. Her er det saken som engasjerer. Terrorangrepet i USA 11.09.2001 er et eksempel på dette⁵⁰. Katastrofen som ble godt dekket av norske medier presenterte grufulle bilder, og enorme dødstill. Her var det

⁴⁷ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=517813> 23.03.2008

⁴⁸ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2390564.ece> 25.04.2008 og <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=517642> 19.03.2008

⁴⁹ <http://www.nrk.no/nyheter/1.515777> 24.04.2005

⁵⁰ <http://www.dn.no/arkiv/article17805.ece> 19.09.2001

verken døde eller savnede nordmenn. Likevel oppstod det et spontant minnsted utenfor den amerikanske ambassaden i Oslo (se foto side 52). Her la både privatpersoner og organisasjoner fra seg hilsener⁵¹. Det spontane minnstedet for den russiske journalisten Anna Politkovskaja på Menneskerettighetenes plass i Bergen er et tilsvarende eksempel (jf. ”Utlandet” s. 26ff). Igjen er det saken og ikke nødvendigvis at en er pårørende, som er med på å skape de spontane minnstedene. Når det er sagt må det sies at dette ikke forekommer ofte.

Bildet her hentet fra nettstedet http://www.westsidecruisers.com/Pictures/2001/2001_NO.htm#010915 Fotografiene er tatt 15.09.2001 og viser litt av det spontane minnstedet utenfor den Amerikanske ambassaden i Oslo.

En av hovedfaktorene for at det oppstår et spontant minnsted, er opplevelsen av at dødsfallet er vondt. Her er den urettferdige døden som aldri skulle skjedd, uansett hva grunnen til dødsfallet er – om avdøde egentlig er skyld i ulykken, så oppleves utfallet urettferdig. Men som jeg har vært inne på før, oppstår det ikke spontane minnsteder og minnemarkeringer ved alle vonde dødsfall. For å finne ut hva som skal til for at vi skal få et spontant minnsted med handling, kan det være en hjelp å se på tilfeller der alt ligger til rette for at det skal oppstå, uten at det skjer – for eksempel Sleipner-ulykken og selvmord.

Sleipner-ulykken

Sleipner-ulykken var en katastrofe der 16 mennesker omkom etter at hurtigbåten MS Sleipner gikk på skjæret Store Bloksen, utenfor Ryvarden fyr i Sveio kommune 26.11.1999⁵². Det var stor usikkerhet rundt hvem som var savnet, omkommet eller overlevende etter ulykken og det tok nesten et år før den siste omkomne ble funnet. En informant som mistet en venn i forliset forteller at ulykkesstedet ikke ble besøkt like etter katastrofen og at hun ikke hørte noen som brakte dette opp som et tema eller ønsket det (inf. 5). De hadde heller samlingssted hjemme hos avdødes foreldre, der også hans samboer og barn bodde. Ulykkesstedet var i sjøen og vanskelig tilgjengelig. Det var flere timers kjøring fra der de befant seg, kollektivtransporten

⁵¹ http://www.aktive-fredsreiser.no/nyheter_03/2001/ondskapens_ansikt_01.htm

⁵² <http://www.sikkerhetsdagene.no/kapitler/7Sklet.pdf>

var dårlig og ingen av dem hadde sertifikat. Ut fra dette er det mulig å trekke konklusjonen at når et det er store utfordringer knyttet til det å komme seg til ulykkesstedet, er det mindre sannsynlig at et spontant minnested oppstår. Informanten bekrefter dette som en mulig årsak, men hun trekker også inn det at vennen var savnet (inf. 5). At kroppen ikke var funnet gjorde at vennen ble betegnet som savnet, ikke død. Å lage et spontant minnested for vennen ville bli et tegn på at vennen var død, noe som tok vekk alt håp. De visste egentlig at vennen var død, men handlingen i seg selv ble for sterk (Ibid). Jeg har i mitt forskningsmateriale funnet et tilfelle etter Sleipner-ulykken der private personer kastet ut blomster fra land mot ulykkesstedet⁵³. Denne markeringen ligner mer på markeringer på sjøen, som jeg beskrev i kapittelet ”En gammel norsk tradisjon”, enn på et spontant minnested (s. 21ff). Men det forekommer at en benytter seg av andre steder, knyttet til ulykkesstedet eller avdøde, når en danner spontane minnesteder (jf. ”Katastrofer” s. 49ff).

Selvmord

” Det som forundrer meg er at blomster sjelden blir lagt ned ved de aller mest tragiske og voldsomme dødsfall. Nemlig selvmorderne.” (NEG 32264). I arbeidet med denne oppgaven har selvmord i første omgang fremstått som en hendelse der det ikke oppstår spontane minnesteder. Men gjennom en god del graving har jeg funnet to kilder som motsier dette: En informant og en internettside (inf. 3⁵⁴). Verken informanten eller internettsiden kommer med henvisninger eller argumenter for sine påstander. Jeg har henvendt meg til kontaktpersonen for internettsiden som er utarbeidet for Senteret for Krisepsykologi i Bergen, men hun kunne ikke gi meg noe særlig mer informasjon grunnet taushetsplikt. I Sverige derimot har jeg kommet over to tilfeller av selvmord der det oppstod spontane minnesteder. Det ene var for den svenske komikeren og skuespilleren Micke Dubois, og det andre var for den svenske bryteren Mikael Ljungberg (GT 05.12.2005 og Sportsbladet 19.11.2004). I nyhetsmediene ble de spontane minstedene og handlingene beskrevet på samme måte som de som oppstår etter andre dødsfall – beskrivelse og gjengivelser av og fra: gjenstander, handlinger og situasjonen. Jeg ikke funnet tilsvarende i norske nyhetsmedier.

Det finnes imidlertid tilfeller av spontane minnesteder når et menneske dreper en eller flere personer for så å ta sitt eget liv (Dagbladet 02.06.2007⁵⁵). Her virker det som om de spontane

⁵³ <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d112165.htm> 28.11.1999

⁵⁴ <http://www.kriser.no/tekst.php?id=16>

⁵⁵ og <http://www.dagbladet.no/nyheter/2007/01/31/490622.html> 31.01.2007

minnstedene i hovedsak kommer opp for de myrdede, det er de som blir mest omtalt i brev som legges ned ved det spontane minnstedet og det er de som blir omtalt som offer i media⁵⁶. Media kan betegne morderen/selvorderen som et slags offer ved å hente inn eksperter eller mennesker i omgangskretsen til den som tok sitt eget liv. De minner om at dette er en stor tragedie og at den som drepte de/den andre for så å ta sitt eget liv, ikke nødvendigvis har vært et dårlig menneske (Dagbladet 02.06.2007). Disse fortellingene forsvinner som regel ganske fort fra nyhetsbildet. Nyhetsmedias manglene presentasjon av spontane minnsteder her i Norge kan til en viss grad forklares ut fra deres presseetiske regler⁵⁷. I disse retningslinjene stod det frem til 2006 at selvmord ikke skulle omtales. Fra 2006 ble denne bestemmelsen endret til å gjelde at en skal unngå å omtale selvmord hvis det ikke er nødvendig for den allmenne informasjon⁵⁸. En skal også la være å omtale metoder og forhold som kan utløse flere selvmord. Denne varsomheten er nok med på å usynliggjøre eventuelle spontane minnsteder etter selvmord. Men selv om det kan forekomme slike, viser kildene mine at det ikke forekommer like ofte som etter ulykker og drap. Hvorfor gjør det ikke det? Det er hvert år flere mennesker som dør på grunn av selvmord enn i trafikken⁵⁹.

Selvord har opp gjennom tiden vært forbundet med skam (Hagberg 1937:505ff). På lik linje med drapsmenn og udøpte barn hadde de som begikk selvmord ikke rett til å bli begravet i viet jord før på 1800-tallet (B. Hodne 1980:114ff). Fra da av kunne de gravlegges på kirkegården, men fremdeles var det strenge retningslinjer for hvor og hvordan (B. Hodne 1980:120, Hagberg 1937:505). Å begå selvmord førte fremdeles til fortapelse, og til og med inngangen til kirkegården var en periode for verdig for dem (B. Hodne 1980:118). Prestens forbud mot å holde liktale eller kaste jord på kisten forteller også om den skammen det var å begå selvmord (B. Hodne 1980:124). Dette var en lov som ikke ble endret før i 1900 (Alver og Bolstad Skjelbred 1994:58). Etter dette kunne presten selv få bestemme hva han ville gjøre. Sakte men sikkert har holdningene i forhold til selvmord og begravelse justert seg slik at alle i dag gravlegges på samme måte uansett døds måte. Likevel opplever man en ulikhet også i dag i møte med et selvmord. En informant forteller at det ofte ikke blir snakket så mye om dødsfallet og den døde hvis personene har tatt sitt eget liv (inf. 3). Han kan ikke forklare hvorfor, men han sier at på en måte er de litt flau. Samtidig sier han at flau ikke er det rette ordet – han greier ikke å finne den rette betegnelsen og ender opp med å spørre meg om hva

⁵⁶ <http://www.bt.no/innenriks/article336750.ece> 01.02.2007

⁵⁷ http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/Var_Varsom-plakaten/ 09.08.2006

⁵⁸ http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/Veileder_for_omtale_av_selvmord/ 04.06.2007

⁵⁹ <http://www.nrk.no/programmer/tv/puls/1.1314919> 08.09.2005

jeg ville følt hvis en av mine nærmeste tok sitt eget liv. Denne ambivalensen finner jeg også belegg for ved at det i de fleste tilfeller av selvmord kommer oppfordring om å uttrykke sin sorg på en eller annen måte⁶⁰. Til tross for at selvmord til en viss grad blir fortidd, mener informanten min at det i dag er en større åpenhet rundt selvmord. At det på slutten av 1999 ble etablert en landsforening for etterlatte etter selvmord og at de på sine nettsider oppfordrer til åpenhet og foreslår lignende sorgbearbeidelse-metoder som ved andre dødsfall mener jeg tyder på det samme⁶¹. Det kan virke som om en av grunnene til at det ikke oppstår et spontant minnsted, kan være ubehag forbundet med dødsfallet. Men til tross for oppfordringer om det motsatte, er spontane minnsteder etter selvmord ofte lite synlig.

Hvem skaper og hvem er tilstede?

I min undersøkelse er det kommet frem at de sørgende har en viktig rolle i dannelsen av de spontane minnstedene. Her skal jeg vise hvem som skaper dem, i tillegg til å se på dem som kun er tilstedet. Dette skillet kan være intrikat, ettersom de som skaper det spontane minnstedet naturlig nok også er tilstede ved det. Men også fordi de som er tilstede på en måte er med på å skape det. Skillet mellom dem er altså ikke absolutt, men jeg velger å se på de to gruppene hver for seg fordi det får frem poenger en ellers ikke ville sett.

Skaper

Hvem som skaper det spontane minnstedet ser ut til å være avhengig av avdødes person – personlighet og alder –både når det gjelder kjente personer, ukjente personer og katastrofer. Hvis en *ungdom* dør er det ofte en overvekt av ungdommer som skaper det spontane minnstedet, uansett om offeret var kjent eller ukjent før dødsfallet. Også avdødes familiemedlemmer pleier å besøke og skape det spontane minnstedet, men de kommer etter at stedet er påbegynt. Et eksempel på dette er knivdrapet på en 17 år gammel gutt⁶². Den avdøde og gjerningsmannen var gode venner og i samme vennegjeng, så de som samlet seg på stedet var i omgangskretsen til både avdøde og gjerningsmannen. Aktørene var rundt samme alder (17/18 år) som avdøde og gjerningsmannen, men også familien til avdøde oppsøkte stedet⁶³. Familien var imidlertid ikke like mange i antall som omgangskretsen, og de kom først etter at stedet var påbegynt. Dette er uvanlig for unge mennesker – venner og

⁶⁰ se for eksempel tips hos <http://www.levenorge.no/>

⁶¹ <http://www.levenorge.no/>

⁶² <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/29/539546.html> 29.06.2008

⁶³ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2512239.ece> 29.06.2008 b

bekjente er som regel den største gruppen på stedet og de som starter handlingen⁶⁴. Dette eksempelet viser også den gruppen det i Norge forekommer fleste spontane minnesteder for – unge ukjente personer.

Voksne og gamle, som ikke var kjendis forut for dødsfallet, er den gruppen der jeg finner færrest spontane minnesteder. De gangene det oppstår, ser det ut som det i hovedsak er familie og nære venner som lager det. Et eksempel på dette er et tilfelle i Moss der en 60 år gammel mann krasjet inn i en fjellvegg på sykkel og døde (Dagbladets bildearkiv File: moss4.jpg⁶⁵). Her la familie og venner ned blomster på ulykkesplassen. Et annet eksempel er det jeg har nevnt tidligere, der en 45 år gammel mann døde etter å ha blitt slått ned utenfor et hotell (jf. ”Prosessen fra 1991 og frem til i dag” s. 37ff⁶⁶). Her ble det lagt ned blomster og lys av nære venner og familie. Det som imidlertid vil bli interessant å se, er om det vil bli en økning i dannelsen av spontane minnesteder for denne gruppen etter hvert som de yngre informantene blir eldre. En informant bekrefter mine tidligere slutninger når han ikke tror det er alder som bestemmer hvilken gruppe som får flest eller færrest spontane minnesteder (jour. FB 1). Han tror valget ligger i kultur, hva vi er vant med, fremfor alder. Men alder fremstår som et element, ettersom det ofte finnes mange felles kulturelle forståelser i samme aldersgruppe.

Ved *barns* død er det som regel familie men også jevnaldrene gjerne i følge med en voksen, som skaper det spontane minnestedet. I Baneheia i 2000 hadde de jevnaldrene en fremtredene rolle. De la ned blant annet tegninger, blomster og bamser (jf. ”Ukjente mennesker” s. 46ff⁶⁷). Jeg observerte dette selv i 2006 da jeg ved et spontant minnested så barn komme i følge med voksne (jf. ”Prosessen fra 1991 og frem til i dag” s. 37ff og ”Katastrofer” s. 49ff). Her la barn ned lys, brev og blomster utenfor hjemmet til en 13 år gammel jente, mens foreldrene stod like bak barna og passet på. Det ser ut til at det avdøde barnets alder er avgjørende for hvem som oppretter og hvem som er tilstede ved et spontant minnested. Jo mindre barnet er, jo mer er det familie som skaper stedet. Og jo eldre barnet er, jo flere jevnaldrene skaper stedet. Om de jevnaldrene har følge eller ikke ser også ut til å være avhengig av alderen til aktørene: Jo eldre vennene er jo mindre følge har de. Avdøde barn har også skapere av minnesteder som ikke nødvendigvis kjente avdøde, men som gjør det for å vise de gjenlevende at de bryr seg. Dette

⁶⁴ <http://www.namdalsavisa.no/Nyhet/article1691822.ece> 09.08.2005

⁶⁵ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2004/10/28/412702.html> 28.10.2004

⁶⁶ <http://www.bygdeposten.no/ovreeiker/article3264983.ece> 08.01.2008

⁶⁷ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/05/25/205645.html> 25.05.2000

var tilfelle i Baneheia⁶⁸. Her la voksne mennesker ned en hilsen for å uttrykke sin omsorg. Dette kan minne om det jeg trakk frem som et særtrekk for kjente mennesker, men det er likevel forskjellig ved at menneskene her bevisst sier at de ikke har noe relasjon til avdøde (jf. ”Kjente mennesker” s. 44ff). Slike skapere bekrefter Lynn Åkessons tanker om at barn står i en særstilling ved død (Åkesson 1997:152ff).

Da det bare har vært Kong Olav som *kjendis* som har fått spontant minnested her i Norge, har jeg sett dette dødsfallet i forhold til spontane minnsteder i Sverige for å si noe om kjente mennesker står i en særstilling når det gjelder å skape minnsteder. Sverige er valgt som sammenligning fordi Sverige og Norge har mange like kulturelle tradisjoner. I denne sammenligningen har jeg sett at hvilke mennesker som skaper stedet ofte avgjøres av hvilken rolle den avdøde hadde. Da Kong Olav døde var både barn, ungdom, voksne, og gamle i både uorganiserte og organiserte grupper med. Kong Olav var hele folkets konge – folkekongen – og dette gjenspeiles i hvem som skapte det spontane minnestedet. Her er det som regel ikke familien eller de nærmeste vennene som skaper, men fans eller andre mennesker som føler de hadde et forhold til avdøde, uten at avdøde nødvendigvis hadde et nært forhold til dem. Mennesker som føler sterkt for *saken* en kjent person fremmer, kan også være skaper av det spontane minnestedet. Dette er blant annet mulig når politikere, som Lindh, dør.

For å se om det er særegenheter i hvem som får spontane minnsteder ved *katastrofer* har jeg også gjort en sammenligning med Sverige for å få et bredere forskningsmateriale. Hvem som skaper et spontant minnested ved en katastrofe er ulikt fra katastrofe til katastrofe fordi katastrofene er ulike. For eksempel i Hisingen utenfor Göteborg i 1998 der over 60 ungdommer omkom i en diskotekbrann, var det flest venner og bekjente, foruten noe familie, som skapte det spontane minnestedet og handlingene⁶⁹. Katastrofen forekom et sted der mange jevnaldrende unge oppholdt seg, og vennene og de bekjente som skapte minnestedet var i samme alder som de døde. Selv om skaperne er ulike fra katastrofe til katastrofe, har jeg sett en tendens. Denne er at skaperne av stedene som regel, som ved Åstad-ulykken, både er venner og familie. Her er de to gruppene ofte like store. Det er også stor aldersspredning blant disse skaperne fordi de avdøde er i ulike aldersgrupper (VG 06.01.2004). Ved katastrofene forekommer også skapere som engasjerer seg i sak, tar avstand fra det som har skjedd og vil

⁶⁸ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/05/25/205567.html> 25.05.2000 b

⁶⁹ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/02/24/195935.html> 24.02.2000 og <http://www.branmannen.no/arkiv/1998/6-98/sider-6-98/nr-6-1998.htm> nr. 6 1998

vise omsorg. Dette var for eksempel tilfelle da det etter 11. september 2001 ble laget et spontant minnsted utenfor den amerikanske ambassaden i Oslo (jf. ”Katastrofer” s. 49ff).

Når jeg har observert spontane minnsteder har det vært omtrent like mange jenter/kvinner som gutter/menn tilstede ved de spontane minnstedene. En informant mener at det er likevekt av *kjønn* ved det spontane minnstedet (inf. 1). Hvis det skulle være en overvekt av et kjønn så er det fordi avdøde har dette kjønnnet selv og/eller hadde flest venner av dette kjønnnet (inf 1). Jeg observert selv ved et spontant minnsted for tre jenter, at det var flere jenter/kvinner som la ned en hilsen ved det spontane minnstedet. Selv om det var en likevekt av kjønn tilstede, lot guttene/mennene jentene/kvinnene legge ned gjenstandene. I media har jeg heller ikke observert en overvekt av ett kjønn ved det spontane minnsteder ⁷⁰.

Organisasjoner som har et holdningsskapende budskap oppsøker noen ganger det spontane minnsteder; for eksempel utenfor den amerikanske ambassaden, drapet på Kalbakken, og organisasjonen ”Vi minner” (jf. bildet s. 52 og 39, Inf. 2 og 3). Her vil jeg også ta med religiøse samfunn. Statskirkens rolle vil jeg ta opp nærmere i kapittelet ”Ritualet” (s. 73ff). Grunnen til at organisasjoner og religiøse samfunn kommer kan være ønsket om å markere en verdiholdning eller for å prøve å hjelpe de berørte. De kan legge fra seg hilsen som understreker deres ønske – for eksempel en pent innrammet tekst: ”Våre tanker og følelser er med dere. Ungdom mot Vold” (se bilde s.39). Disse organisasjonene kan være med på å skape det spontane minnstedet, men det må sies at de vel så ofte bare er tilstede.

Er tilstede

Noen mennesker er helt tydelig ikke ved det spontane minnstedet for å skape det – de er der fordi de selv ønsker å bli sett eller fordi det er en del av jobben deres. Jeg opplevde selv ved en observasjon at en person X oppsøkte meg fordi han *ønsket å fortelle sin opplevelse* av hendelsen. Person X kom bort til meg med en gang jeg kom og spurte hvilken avis jeg kom fra, noe også en journalist gjorde på et senere tidspunkt – grunnen til dette kan være at jeg hadde et kamera med meg. Jeg fortalte at jeg ikke kom fra noen avis men at jeg jobbet med en masteroppgave om spontane minnsteder. Det satte ikke en stopper for ønsket om å fortelle. Han begynte i stedet med å si at han skulle fortelle meg ”hvordan alt egentlig var”, før han kom med sin fortelling. Jeg stilte ikke så mange spørsmål, for jeg hadde et større fokus på å

⁷⁰ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=143329> 22.01.2006

observere hva som skjedde ved det spontane minnestedet. Det var tydelig at han hadde behov for å fortelle, for han lot seg ikke avbryte av at han fikk en telefon. Da det etter en liten stund kom noen journalister, gikk han bort til dem og begynte å fortelle sin historie. Person X holdt seg hele tiden i bakgrunnen og tok bare kontakt med andre observatører. Det er ikke mange som person X tilstede ved de ulike minnestedene.

Journalister er en gruppe aktører som en ofte ser er tilstede ved spontane minnesteder. Jeg intervjuet en, som fortalte at de alltid holder seg i bakgrunnen og går frem og ser og tar bilder hvis, og når, det ikke er folk der, eller hvis det er få der (jour. Dagbladet). Informanten opplever at de er der for å fortelle en historie som er viktig for de pårørende å få ut, i tillegg til at journalistene er der på vegne av alle dem som ikke kan komme. Han har ikke opplevd at noen av avdødes nærmeste venner eller familie har reagert på journalisters nærvær. Det har vært noen få tilfeller der det har kommet reaksjoner, men dette har vært fra mennesker journalisten mener ikke er så nær avdøde og derfor ikke har så mye å si. I disse tilfellene velger likevel journalistene å gå vekk en liten stund for så å vende tilbake. Når det gjelder fotografering sier informanten at fotografene pleier å ta bilder av alt som er der og så gjør de utvalget av hva som skal vises, når de kommer hjem til redaksjonen. Opplevelsen som journalistinformanten beskriver her, er noe ulik den flere av de andre informantene beskriver. De sier at journalistene er unødvendige og at det er litt provoserende at de er der (inf. 1). Opplevelsen av at journalistene stiller spørsmål uten å spørre om lov og uten at du trenger å skjønne at de er fra en avis, beskrives også som frustrerende. At journalistene har en egen forståelse og måte å presentere fortellingen på som kan skape splid i en vennegjeng, sier informantene er spesielt dumt (inf. 2 og jf. "Media" s. 90ff).

En annen gruppe mennesker som er der i embets medfør er *politiet*. De kommer før det spontane minnestedet oppstår, men er der gjerne i det minnemarkeringen starter. Ved enkelte tilfeller kommer også politiet tilbake, eller bli værende, for å observere eller passe på at ingen blir skadet: Noen spontane minnesteder kan være trafikkfarlige. En av mine informanter forteller at dette var tilfelle da hans venninne døde. Her sperret politiet av deler av veien for at alle menneskene skulle få plass, uten å stå i veien for bilistene (inf. 1). Jeg har ikke fått inntrykk av at de som skaper de spontane minnestedene ser på politiet som en belastning – de er heller et positivt innslag.

Noen ganger oppsøker også *grupper som avdøde var en del av*, som skoleklasser og barnehager, minnstedet. Disse besøkene er ofte organisert av voksne, for eksempel læreren, og det er enkelte ganger vanskelig å si om de er skapere eller bare tilstede. Ved noen tilfeller legger alle eller noen ned en hilsen, andre ganger er de tilstede uten å legge fra seg noe. Disse gruppene bruker ofte det spontane minnstedet som en del av sorgprosessen. På lærerstudiet i Bergen har de en bok på pensum som oppfordrer til bruk av spontane minnsteder og som nevner Kong Olavs død som en årsak til forandring i sorghåndtering (Ropstad og Tønnesen 2002). Å bruke det spontane minnstedet som en del av en sorgbearbeiding kan føre til at mennesker som i utgangspunktet ikke ville oppsøkt det spontane minnstedet, besøker det. Dette kan gi ulike opplevelser som ikke er lette å observere – noen mennesker er tilstede og deltar i handlingene uten å ville det. Dette kan også skje utenom slike grupper – man opplever at det ligger en så sterk forventning fra miljøet om at du skal komme, at det er lettere å delta enn å ikke delta. Det er blant annet disse stemmene, jeg skal gå dypere inn i nå.

Presentasjon av ulike stemmer

I enkelte intervjuer har jeg opplevd informantene litt søkende i svarene sine – det er som om de prøver å finne ut hva jeg mener. Ikke nødvendigvis fordi de ønsker å være enige med meg, men fordi de ønsker å legge frem synspunktene sine på en respektfull måte eller/og at de ønsker å vektlegge det de sier ut fra hva de tror jeg tenker. Et eksempel på dette er en journalist som var opptatt av at han ikke trodde på noen gud eller trodde at andre ved det spontane minnstedet trodde på noen gud (jour. Dagbladet). Også i småpratningen etter intervjuet la han vekt på dette. Han sa blant annet at jeg besøkte den mest ”ukristne avisen i Norge”, og flere ganger måtte jeg korrigere ham og si at jeg studerte kulturhistorie og ikke kristendom. Det virket som han la vekt på dette fordi han trodde jeg hadde en bestemt overbevisning, og hans tyngde på ikke-religiøsitet skulle veie opp mine forståelser. Å tilpasse svarene sine i forhold til hva vi tror vil bli sagt etter våre uttalelser er vanlig. Det er også vanlig å velge sine ytringer og talegenre, ut fra det man tidligere har hørt og erfart (jf. ”Mikhail M. Bakhtin” s. 14f). Fordi alle mennesker har sine erfaringer og forforståelser, kan ytringer og talegenre noen ganger bli misforstått, og andre ganger gi en god innsikt og enighet. Ved å finne og se på de ulike forståelsene og erfaringene kan jeg bedre forstå minnstedet. Jeg vil videre ta utgangspunkt i de funnene jeg har gjort, for å presentere noen av de ytringene og talegenrene jeg finner ved stedet og minnemarkeringen. Jeg har valgt å konsentrere meg om de ytringene og talegenrene som ofte går igjen, men har også tatt med

noen som fremstår som unike. Grunnen til utvalget er at det er finnes så uendelig mange forskjellige ytringer at jeg ikke har mulighet til å presentere alle.

Menneskers ytringer og talegenre

Noen av genrene som forekommer ved det spontane minnstedet blir ekstra tydelige i intervjusituasjonen. Et eksempel er det jeg beskrev i avsnittet over; informantene tar utgangspunkt i hva de tror jeg mener. Jeg spurte aldri informantene om de trodde på en gud eller sa noe om mitt ståsted, likevel hadde de fleste et behov for å fortelle meg hva de trodde på. En informant sa for eksempel at det ikke var noe galt i å tro på en gud, men han gjorde det ikke (jour. FB 3). At tro ikke er et tema ved det spontane minnstedet ble også understreket ved at informantene la vekt på at det var sorgen som var det som bandt en sammen med hverandre, gjenstandene og stedet, uansett religiøs tilhørighet. En informant sier at de er der for å minnes den avdøde sammen, noe de ikke kan mange andre steder – hjemme skal man heller prøve å glemme (inf. 1). Fokuset er ikke om det finnes en himmel, en gud, og om avdøde fremdeles er tilstede. Du kan mene det du vil, også uttrykke en tro, men *sorgen er i fokus*. Dermed kan alle delta uansett tro og stedet oppleves som mye mer fritt enn for eksempel gravplassen (inf. 1).

Å fremstå som viktig ved det spontane minnstedet, var også et poeng for noen aktører. Journalister sa de var tilstede for alle de som ikke kunne komme; de kunne fortelle en fortelling som pårørende ønsket å formidle; og de pårørende ønsket journalistenes tilstedeværelse (jour. Dagbladet). Det var som om noen journalister utga seg for å være så viktige at de var unnværlige, og dette ble også forklaringen på hvorfor de måtte komme tilbake hvis de ble vist bort. Men ikke bare journalistene gjorde dette. Også mennesker som hadde vært pårørende og etter hvert opprettet en organisasjon fortalte hvordan de gjorde en viktig jobb som ingen andre gjorde (inf. 2). De understreket sin profesjonalitet ved å fortelle hvordan de selv i begynnelsen ble brukt av media mens de nå brukte dem selv. Dette er også gjengs for flere organisasjoner – de gjør en jobb som er nødvendig og som trengs.

En annen stemme ved det spontane minnstedet er forståelsen av den avdøde som et *offer*. Hvis avdøde er skyld i ulykken, for eksempel i en trafikkulykke, blir skyld enten ikke fokusert eller man velger et annet fokus som at veien er årsaken til dødsulykkene – veien er så dårlig at man ikke kan kjøre forsvarlig. Dette bekrefter ofte media ved å presentere overskrifter og

begreper som ”Dødssvingen”, ”dødsveien” og ”livsfarlig vei”⁷¹. Westgaard har også sett at den avdøde ved det spontane minnstedet betegnes som offer. Hun ser hvordan informanter fraskriver avdøde ansvar for ulykken (Westgaard 2001:88ff). Hvis man ikke finner en skyldig velger man ofte fortielse. Ved et tilfelle der to søstre og en av søstrenes kjæreste døde i en trafikkulykke og alle var påvirket av alkohol, valgte de som skapte det spontane minnstedet å ikke fokusere på skyld – det var ingen hilsener som bebreidet han som kjørte. På minnsteder på internett ble kommentarer med negativ omtale av sjåføren slettet⁷². Da media en tid etter ulykken avslørte at sjåføren var alkoholpåvirket (noe som allerede var kjent i miljøet) fikk dette en blandet mottakelse. Noen mente det var unødvendig informasjon mens media selv presenterer det som viktig for allmennheten fordi det var en del av et holdningskapende arbeid⁷³. Igjen satte media seg selv inn i en større og viktigere sammenheng som folkeopplyser, noe som førte til diskusjoner⁷⁴. Den fortielsen som oppstår i noen tilfeller kan minne om fortielsen som Bjarne Hodne og Phillip Ariés skrev om på 1970/80-tallet. For selv om mennesker i dag er mer åpne i sine sorguttrykk og lettere forteller om sine tanker rundt et dødsfall, så er det enkelte ting det ikke snakkes om. Ved det spontane minnstedet kan dette nettopp være hvem som er ansvarlig for dødsfallet. I denne fortielsen ligger det også noen steder et forsøk på å fjerne noen stemmer, noe som minner mer om en monologisering enn en dialog (jf. ”Mikhail M. Bakhtin” s. 14f). Dette blir ekstra tydelig på internett. Her blir uønskede meldinger slettet. Det er allikevel mulig å spore at de har vært der, ettersom de blir kommentert som uønskede. Dette må helt klart kunne kalles et forsøk på monologisering.

Det spontane minnstedet har etter hvert begynt å få *stemmer gjennom minnesider på internett*. Her presenteres blant annet bilder fra stedene⁷⁵. På Benjamin Hermansens minneside, som er en av de eldste vises bilder fra både sted og handling. Det har imidlertid skjedd en utvikling i møte med slike minnesider. Nå finnes det nettforum, som facebook, der du ved å registrere deg enkelt kan lage egne sider/profiler⁷⁶. Nettfora er gratis og det er enkelt å sette inn bilder, tekst, film og lyd – så enkelt at minnesider kan oppstå rett etter ulykken. Dermed kan internettsidene fungere som informasjonskanal og være et diskusjonsforum for

⁷¹ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/24/539027.html> 24.06.2008

⁷² <http://www.facebook.com/group.php?gid=19805645943> Den minnesiden er på facebook. Dette er en internettside som krever at du registrerer deg som bruker, hvis ikke får du ikke tilgang til siden.

⁷³ http://www.aftenposten.no/meninger/leder_morgen/article2440895.ece 23.05.2008

⁷⁴ <http://pyglossia.blogspot.com/2008/05/helt-undvendig-offentliggore.html> 21.05.2008

⁷⁵ <http://home.chello.no/~anyb/benny/bildegalleri.htm> 31.01.2001 (Oppdatert)

⁷⁶ www.facebook.com

det spontane minnstedet, slik som etter dødsfallet til de to søstrene og kjæresten⁷⁷. Båndet mellom spontane minnsteder og minnesider på internett er i dag så tett at det nesten alltid oppstår en eller flere minnesider hvis det oppstår et spontant minnsted.

Generelt kan en si at *holdningene* til det spontane minnstedet er både positive, ambivalente og negative. I NEG materialet har Westgaard sett at de fleste er positive til det spontane minnstedet, men det er også ambivalente og negative holdninger (Westgaard 2001:46ff). Det samme finner jeg i mine intervjuer og observasjoner. De som er positive legger mye vekt på at dette er et sted som de selv eier og former– de opplever at de ikke må tilpasse seg et ritual – og at stedet skaper et godt sorgfelleskap og mulighet til å møtes (inf. 1). Også at stedet blir vakkert og kan ha en advarende funksjon er positive egenskaper som blir trukket frem. En informant forteller at han først opplevde det spontane minnstedet som sønnen skapte for en kamerat som voldsomt og usunt, det var som om de dyrket sorgen sin (jour. FB 1). Men etter at sønnen tok han med til det spontane minnstedet forandret han mening. Han opplevde stedet som en positiv måte å sørge på, og begynte å se sin egen generasjons måte å sørge på som usunn (jour. FB 1). At det spontane minnstedet er bra fordi det fungerer som god sorgbearbeiding – terapi – er også noe som blir lagt vekt på som positivt. En informant forteller at de voksne har et nesten tabuert forhold til døden og at det å snakke sammen og skape et spontant minnsted er en bedre måte å bearbeide sorgen på (inf. 2). At det å handle og prate blir regnet som bedre enn å bearbeide sorgen for seg selv, finner jeg også på internettsider, i brosjyrer og skolebøker som handler om sorghåndtering. Her kan det spontane minnstedet bli presentert som en god mal å følge i kriser⁷⁸.

De negative er de som ikke liker de spontane minnstedene og som har argumenter mot stedene og markeringene. De ambivalente har mye av de samme negative holdningene som de negative, men de har en forståelse for at andre kan ha psykologisk god effekt av det spontane minnstedet og minnemarkeringene (Westgaard 2001:54f). En stemme som har vært tydelig for å fjerne de spontane minnstedene i det offentlige rom er vegvesenet. Deres argument går spesielt på at stedene og markeringene er trafikkfarlige fordi de distraherer bilister (Fredrikstad Blad 20.11.1998). Dette blir sett på som rart, ufølsomt og unødvendig, men det godtas fordi man ser på vegvesenet som de som skal passe på at veier er trafikksikre. De

⁷⁷ <http://www.facebook.com/group.php?gid=19805645943> Den minnesiden er på facebook. Dette er en internettside som krever at du registrerer deg som bruker, hvis ikke får du ikke tilgang til siden.

⁷⁸ www.kriser.no

andre negative og ambivalente som ikke ønsker å delta i markeringer er ofte vanskelige å se og høre fordi de føler slikt press på å delta at de deltar på tross av egne meninger. En informant sier at det å ikke møte opp ville resultere i mye ”mas og pes” og derfor stilte han opp og deltok på lik linje med alle de andre (jour. FB 3). At forventinger om negative tilbakemeldinger ved å ikke komme resulterer i deltakelse, gjør at disse menneskene er umulige å oppdage hvis du ikke får direkte informasjon om dem. Det finnes likevel de som ønsker og tør å uttale seg negativt, noe som kan føre til at de som er positive retter seg etter deres ønske uten å egentlig ville det. En informant opplevde dette da noen naboer av et spontant minnstedet han og flere venner hadde skapt for en venninne, ba dem fjerne stedet omtrent to år etter dødsulykken (inf. 1). Han synes det var unødvendig men valgte å gjennomføre det likevel. Om han ville synes det var greit å ha et spontant minnstedet utenfor sitt hus var han imidlertid usikker på, men han ville ikke sagt noe på det.

Embetsmenn som politi, helsepersonell og brannvesen, kan være ved det spontane minnstedet på grunn av opprydningsarbeidet eller ved at de ved en senere anledning kommer for å skjerme av eller dirigere trafikken (jf. ”Er til stede” s. 57ff⁷⁹). Disse er da ikke med på å skape stedet, men deres nærvær er med på å prege talegenren på stedet; tilstedeværelsen forteller noe om det tragiske og alvorlige ved ulykken. Samtidig preger det spontane minnstedet og dens handling embetsmennene. Etter Åsta-ulykken forteller en rapport at ”Lys og blomster ble satt ned tett inntil skadestedet og for redningsmannskapene ble det vanskelig å ta ut de omkomne samtidig som man skulle skjerme dette for de pårørende”⁸⁰.

Gjenstanders ytringer og talegenre

I arbeidet med kulturhistorisk tolkning av fortellinger som tekst, er et av de store spørsmålene hva tekst egentlig er – er tekst bare skrift? Dette er blitt diskutert og diskuteres fremdeles i dag. Utfallet kan bli alt fra Paul Ricoeurs forståelse av alt som tekst, til for eksempel Ferdinand de Saussures forståelse at bare språket i ord og grammatikk er tekst (Jordheim 2001:85ff). Å si at alt er tekst åpner for et mangfold i forhold til hva man kan studere. Samtidig er det begrensende fordi denne forståelsen kan gjøre at begrepet tekst mister sitt innhold og av den grunn kan miste funksjoner som hjelpemidler i forskningen – man beveger seg mot en relativisme. Da kan det virke mer oversiktlig å følge de Saussures forståelse. Men å si at bare det talte språket, la langue, og ikke selve talen, la parole, er tekst, kan også begrense

⁷⁹ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=197946> 04.05.2008

⁸⁰ <http://www.brannmannen.no/arkiv/2000/1-00/sider-1-00/nr-1-2000.htm> Nr. 1 2000

forskningsmulighetene (Jordheim 2001:88ff). Bakhtin kritiserer nettopp de strukturelle lingvistene for å utelukke det som gjør en tekst interessant å studere – la parole. For Bakhtin er målet med tekststudier en forståelse av mennesket og det å utelukke la parole vil da ikke føre til interessante svar. Som jeg har sagt mener Bakhtin at all menneskelig kommunikasjon kommer gjennom ytringer som danner ulike talegenre og det er her grunnlaget for forståelse er mulig (Bakhtin 1998 jf. ”Mikhail M. Bakhtin” s. 14f). Slik kan Bakhtin forstås som en presisering av forståelsen av at alt er tekst – alt er tekst, men ikke samme tekst. Hvilken tekst som ytres finner man i talegenrene. Bakhtin selv tar utgangspunkt i mennesker når han ser på talen, men jeg vil også trekke hans teori inn i gjenstander. For ikke bare hos mennesker kan man finne fortellinger. Igor Kopytoff er en av dem som har vist hvordan tings fortelling blir synlig (1992). Når Kopytoff viser gjenstanders biografi gjennom å se på hvordan gjenstander kan ha en varetilstand, kommer det frem likhetstrekk med hvordan man tolker tekst. Gjenstandsanalyse og tekstanalysen har en felles inspirasjonskilde i de Saussure (Stoklund 2003:12). Hans forståelse av språk som system inspirerte til å sette gjenstandene inn i et system av tegn. Erkjennelsen av at materialitet, gjenstander, kan bidra like mye til forståelsen av mennesker som tekst, er av stor betydning i kulturhistorisk forskning. Derfor er det også viktig for meg å si noe om gjenstandene som brukes ved et spontant minnstedet; hvilke ytringer og talegenre er det gjenstandene opprettholder, bryter og endrer?

I mitt arbeid med å finne gjenstanders betydning beveger jeg meg i retning av en symbolanalyse. Her ser jeg på hvordan gjenstandene utformes og brukes, og hvilken betydning de har for aktørene. Det er viktig å være klar over at symboler kan opptre i mange sammenhenger og være bærer av ulike meninger for ulike subjekter (Kjeldstadli 1997:3 og 7). Dette gjør at det ved det spontane minnstedet innad i en gruppe kan finnes ulike meninger om betydningen av en gjenstand. Selv om mange aktører agerer likt og virker å inneha en felles symbolforståelse, må jeg holde klart for meg at ikke alle trenger å ha denne forståelsen. Jeg prøver altså å være åpen for at det finnes flere meninger ved de ulike symbolene, samtidig som jeg prøver å se en felles mening. Dette gjør jeg ved å bevege meg mellom ulike kilder (Ibid:20). Gjenstandene skaper en mening, kommunikasjon og integrering, men kan også skape en dominans ved å fremstå som det sosiologen Pierre Bourdieu kaller ”symbolsk makt” (Ibid:14f). Slik vil gjenstandene fremstå med egne stemmer, samtidig som de representerer noe samlende (jf. ”Ritual” s.6).

Før jeg beskriver de enkelte gjenstandene, vil jeg si at den rollen gjenstandene har ser ut til å stå i en særstilling når det gjelder minnesteder for kjente mennesker. Sammenlignet med gjenstandene ved minnesteder for ukjente mennesker og ved katastrofer ser en at gjenstandene her i mye større grad representere den avdødes rolle og/eller ideologi for folket. Av den grunn blir også gjenstandenes mening mer umiddelbar for massene – du kjenner gjenstandenes fortelling. Ved Kong Olavs død ble for eksempel flagget satt ned, blomster ble bundet med bånd i rødt, hvitt og blått og kongens monogram ble vist på ulike måter (som tegning og formet av lys) (Dagbladet 20.01.1991 og 25.01.1991). På de spontane minstedene til Palme og Lind har jeg funnet mange røde roser, som er symbolet til deres politiske parti ”Socialdemokraterna”⁸¹.

Ved omtrent alle spontane minnesteder er det *levende lys*, enten stearinlys eller fakler. Stearinlysene kan være høye og tynne lys som dem man bruker i en lysestake; det kan være kubbely; te-lys; og det kan være gravlys. Ofte er stearinlysene hvite i fargen, men det kan også være andre farger – alt fra en farge avdøde var glad i til en hvilken som helst farge en har tilgjengelig. De fleste faklene som blir satt ned er røde, noe som ser ut til å ha sammenheng med hva som er tilgjengelig i butikker. Dette ser også ut til å være grunnen til at de fleste gravlysene er hvite, noen få ganger røde. De mange hvite lysene begrunnes med at dette er fargen de forbinder med høytidelig markeringer som død (inf.1), men ut over det virker det ikke som aktørene har et bevisst forhold til fargesymbolikk når de velger lys. Bruk av lykt har de siste par årene forekommet en sjelden gang (Dagbladet 03.10.2006 og VG 30.06.2008). En lykt er beregnet til å sette inn nye lys i når de gamle er brent ned, og bruk av lykter kan derfor være med på å gi de spontane minstedene en mer permanent karakter. Som eksempel kan jeg nevne at i Tyskland der lykter forekommer ofte, er dette tilfelle (Aka 2001:fargebilder mellom side 208 og 209). Om økt bruk av lykter i Norge også vil bety at de spontane minstedene blir mer permanente, blir interessant å se.

Det er spesielt de første dagene etter dødsfallet at lys tennes og settes ned, men det forekommer også uker, måneder og år etter dødsfallet (Aka 2007:146). Informantene forteller at lys, både i formasjoner og enkeltstående, blir mye brukt. De sier også at økning av lys på stedet har sammenheng med økning i besøk av stedet (inf. 1). Informantene forteller at de levende lysene gir dem en god og høytidelig stemning i det vonde. Denne betydningen der

⁸¹ <http://www.socialdemokraterna.se/>

stearinlyset skaper en stemning av høytid og alvor, har i Norden fulgt stearinlyset siden dets renessanse på 1920-tallet (Rehnberg 1965:240ff). I Europa har stearinlysets tilhørighet til katolisismen vært sterk (Aka 2007:147). Dette har ført til utfordringer for Den norske kirke. Spesielt lyshavet på slottsplassen ved Kong Olavs død satte katolisismens bruk av lys på dagsorden (Aagedal 1994:123f og jf. ”Ritual” s. 6). Assosiasjoner til katolisisme kommer også tydelig frem både i spørreundersøkelsen og i intervjumateriale mitt. Men til tross for den sterke påstanden om at bruk av lys kommer fra katolske skikker og tradisjoner, har ikke lysene ved det spontane minnstedet en fremtredene religiøs symbolbetydning for aktørene. Informantene fremhever spesielt det stemningsskapende elementet, men trekker også fram lysets kvalitet av å fremstå som levende i det døde – det er bevegelse, varme, det lyser opp og det er veldig skjørt. Slik tilhører lysene døden samtidig som det forvandler noe vondt til noe vakker, og er et tegn på omsorg (inf. 4). Denne positive betegnelsen på lys er det lang tradisjon for i ulike historier (Biedermann 1992:245ff). Aktørenes kroppsspråk ved det spontane minnstedet understreke også viktigheten av lyset: Alle har en rolig og nesten høytidlig fremtoning, og de kan gjerne bli stående stille en stund med det tente lyset før de setter det ned. Lyset plasseres i nærheten av andres gjenstander, uten at jeg kan observere noen hierarkisk plassering. Enkelte har med seg flere lys og former dem i ulike formasjoner som for eksempel hjerter og kors, eller som rammer rundt brev, bilder eller hele det spontane minnstedet (VG 24.01.2006).

Foto: Therese Kråvik Schøien. 25.08.2008. Bildet viser et spontant minnsted som er gått over til å bli permanent. Det er til minne om to søstre som døde i en trafikkulykke på Bygdøy.

Bruk av *blomster* ved blant annet begravelser, er en skikk man finner helt tilbake til 1700-tallet, og det regnes i dag for å være et av de vanligste sorguttrykkene (Skjelbred 1994:52). At blomster har sin egen stemme og kan gi alt fra svar til meninger, understrekes av at blomster

har sitt eget språk (Biedermann 1992:48ff). Spesielt i sammenhenger der ord er vanskelige blir blomster brukt. Og det er nettopp en slik rolle blomstene har ved det spontane minnestedet. De er ikke ”moralen eller fornuftens logikk”, men uttrykker følelser og blir et bilde på liv og død (Aagedal 1994:135 og Aka 2007:151). Det er ikke bare en bestemt type blomster som blir brukt ved minnestedet. Blant alle de ulike typene er det flest avskårne kjøpe-blomster, men det finnes også markblomster. Jeg har ikke observert bruk av plastblomster ved det spontane minnestedet og har bare ved noen få tilfeller sett bruk av en potteplante (VG 30.06.2008). Dette henger nok, på samme måte som ved bruk av lykter, sammen med minnestedets varighet her. De er mindre permanente i Norge enn for eksempel i Tyskland og Sverige, der jeg også ser en større bruk av potteplanter og plastblomster (Aka 2007:fargebilde 13, 23 og 30 og GT 12.05.2008). I 2008 observert jeg et spontant minnested som ble permanent her i Norge (se foto s. 67). ved at det ble laget et bed som må vedlikeholdes og satt opp en minneplate. Om dette er et unntak eller en ny trend, er det for tidlig å si.

Det er mange enkelt- blomster (mye roser) ved det spontane minnestedet og noen av disse er pakket inn som en gave med en plastbeholder for vann på stilken (Dagbladet 03.10.2006 og Dagbladet 17.03.2003). Slik varer de også lenger. Andre blomster kan være samlet i en bukett, disse kan også være pakket inn som gaver med cellofan, silkepapir og bånd⁸². De få gangene jeg har sett markblomster i bruk, er det som bukett (Dagbladet 03.07.2008). Jeg har også sett et tilfelle der kronbladene fra blomster ble dandert rundt blomstene og lysene slik at de formet et sirkel og fylte rommet i sirkelen (Dagbladet 03.07.2008). Ofte blir blomstene samlet i en haug på stedet⁸³, slik at de gamle og visne blomstene forsvinner under nye og friske blomster. Men blomstene kan også legges ved siden av hverandre utover et stort område. Bruk av krans er ikke vanlig ved den spontane minnemarkeringen. De gangene jeg har sett dette har det vært en rest etter en regissert minnemarkering.

Christine Aka sier at blomster er den ideelle gave til både de etterlatte og den avdøde (Aka 2007:151). Dette ser ut til å bli bekreftet av aktørene ved det spontane minnestedet: Blomster er , foruten lys, det det er mest av her. Blomster blir oppfattet som nettopp det man skal bruke når noen dør, både for å minnes og som gave (inf. 3). Men det ser ikke ut som aktørene har spesielle sorter blomster som de forbinder med død – de har ikke ”begravelsesblomster”. De

⁸² <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406453.ece> 04.05.2008

⁸³ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406453.ece> 04.05.2008

velger blomster som de synes er vakre eller som de opplever passer til avdøde (Skjelbred 1994:52). Årsaken til at det er en overvekt av avskårne blomster, ser ut til å være at det er dette aktørene vanligvis gir hverandre hvis de gir hverandre gaver. De informantene som er negative kommenterer derimot at blomstene etter hvert blir stygge og at hele stedet forvandles til et stort søppelberg (NEG 32211). En sier også at blomster ikke er den ideelle gaven for etterlatte ved dødsfall, fordi det blir for mange blomster og for mye lukt (Ibid). Det å bruke avskårne blomster på stedet er med på å gi stedet et temporært uttrykk; det er ikke meningen at stedet skal vare evig. Det skal, som blomstene, være vakkert for en stund for så gradvis å forsvinne, men dette er ikke noe aktørene er bevisst på i sitt valg av blomster. For dem er blomstene ved det spontane minnestedet med på gjøre stedet vakkert og blir en stemme for omsorg og minne, samtidig som de mener at blomster hører til ved dødsfall.

Ved de spontane minnestedene kan du noen ganger se *bilder* av avdøde. Disse bildene er som regel hentet fra private samlinger, men kan enkelte ganger også være kopier av mer offentlige bilder som for eksempel et klassebilde. Noen bilder er rammet inn, andre er lagt i plastmapper, mens noen ikke har beskyttelse mot vær og vind. Ofte er de ubeskyttede bildene en del av en collage eller et kopiert bilde⁸⁴. De fleste bildene er i farger og avdøde er hovedpersonen på bildet. De som er i sort-hvitt er som regel kopiert med kopieringsmaskin. Noen bilder viser avdøde sammen med venner og/eller familie, andre er bare av avdøde, men alle bildene fremstiller avdøde som en positiv person. De bildene som havner i ramme er ofte av en mer offentlig karakter, som det man har hengende på stueveggen (Dagbladet 30.06.2008). Her fremstår avdøde som en ordentlig person. Aktører som har med seg bilder, har ofte i tillegg med seg en blomst eller et lys, eller begge deler. Ofte plasserer de gjenstandene sine sammen, men når det er naturlig blir bilder hengt opp på bakgrunner (for eksempel et tre eller en vegg) for å synes bedre, mens blomstene og lysene settes på bakken.

Gjennom å legge ut bilder understrekes og styrkes det personlige (Gustavsson 2003:27) Det er som om avdøde kommer nærmere og blir mer konkret (Ibid:35). En informant sier at poenget med bilder er å vise for alle hvem avdøde var (inf. 3), men ikke alle sidene ved avdøde: man ønsker bare å vise hvor fantastisk avdøde var (Ibid). Det har ikke kommet frem i forskningsmaterialet mitt hvorvidt eventuelle ønsker om å formidle andre sider undertrykkes, men dette minner om en monologisering (jf. ”Mikhail M. Bakhtin” s. 14f). Aktørene viser et

⁸⁴ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406809.ece> 05.05.2008

bilde av hvordan de vil at avdøde skal bli husket. På den måten blir bildene en gjenstand som hjelper til å huske og fortelle den store fortellingen. Dette er en relativt ny måte å presentere avdøde på. Før kunne avdøde bli avbildet når han/hun var død og så ble bildet hengt opp på veggen (Alver 1994:96f). I dag møter vi bilde av dodes ansikter hovedsaklig i media, mens våre nærmeste blir presentert på bilder som levende (Ibid). Det er imidlertid noen som igjen har begynt å ta bilder av den avdøde når han/hun er død; for eksempel ved kvinneklinikker når nyfødte babyer dør. Ved det spontane minnestedet er det allikevel livet og ikke døden som er i fokus i bildet. Bildene skal være så "ekte" at en nærmest kan se handlingen utspille seg – andre ser bildet og kjenner igjen avdødes liv og entusiasme.

Ved det spontane minnestedet er det mange ulike *tekster*, og enkelte ganger *tegninger*. De blir uttrykt på små lapper og kort; som brev og i collager. Som regel er de personlig formulert og laget, skrevet eller tegnet for hånd. Men det forekommer også maskinskrevne tekster og sitater som fra dikt og sanger. Noen av tekstene og tegninger er i plastlommer, men de fleste ligger ubeskyttet. Dette kan bidra til at tekster forsvinner og åpner for at nye brev kan legges ned. Noen tekster er festet til blomster, mens andre ligger løst. Tekstene er nesten alltid skrevet på forhånd, og tekstene og tegningene er ofte forseggjort (Dagbladet 17.03.2003). Men det finnes også lapper som ser ut som om de er laget i full fart og revet ut av en skriveblokk (Dagbladet 30.06.2008). Det tar lenger tid før det kommer tekster og tegninger (i forhold til blomster og lys) hvis det spontane minnestedet blir dannet kort tid etter dødsfallet. Hvis det tar en stund før minnestedet kommer opp (som på grunn av oppryddingsarbeid), kommer tekstene og tegningen omtrent samtidig som blomstene og lysene.

Selv om det som skrives i tekstene er skrevet med utgangspunkt i avdøde er det mange elementer som går igjen. Tekstene formidler det urettferdige ved dødsfallet; forteller hvor mye avdøde betydde for avsender/ne; det bes om unnskyldning; beskriver avdøde som fantastisk; formidler et ønske og troen om å sees igjen; og fremmer et ønske om at avdøde må hvile i fred. Noen få ganger kommer også tanker om hevn eller skyldspørsmål frem, men det er ganske sjelden⁸⁵. De tekstene som legges ned er i formen ganske like de tekstene Anders Gustavsson finner på kirkekårds-graver (2003:31ff). Han fremhever også den personlige formen tekstene har ved å se at den døde veldig ofte omtales med fornavn og i du- form, noe som også går igjen ved det spontane minnestedet (Gustavsson 2001:37). Denne personlige

⁸⁵ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2004/08/04/404562.html> 04.08.2004

formen er med på å gi et inntrykk av at aktørene har en opplevelse av at avdøde er tilstede og kan se det som legges ned. Det kan også gi et inntrykk av en tro på noe, for eksempel en himmel, etter døden. Dette faller ikke sammen med hva informantene sier, men jeg kan ikke utelukke det som en mulighet ettersom informantene mine sier at de ikke utelukker at andre mennesker kan ha denne troen (jf. ”Menneskers ytringer og talegenre” s. 61ff). Hvem som skriver tekstene ser ut til å være likt som ved graver: Ungdommer og unge voksne får ofte brev fra kjærester, venner eller mennesker som var hemmelige beundrere, mens når barn og eldre er døde, kommer familien i større grad med de skriftlig hilsingene (Gustavsson 2003:31ff). Det ser ut som at jo eldre de avdøde barna er jo flere skriftlige hilsinger får de fra jevngamle. Generelt i tekstene ser det ut som at grad av håpløshet som beskrives er avhengig av hvor nært aktørene følte seg til avdøde. En informant beskriver disse tekstene som viktige i sorgbearbeidningsprosessen (inf. 3). Det gjør ingen ting for informantene som selv har laget et spontant minneste at tekstene leses. Det viktigste er å skrive og ”poste” dem der avdøde døde. Tekstene blir altså ikke lagt ned for at allmennheten skal lese dem, men det som er viktig for informantene er å få tatt farvel. En interessant ting å legge merke til her er at måten en formulerer seg på er ganske lik på tvers av landegrenser, men også med tekster på katters kirkegårder (Aka 2007:162ff og Gustavsson 2008:109). Det ser altså ut som man har en tilnærmet tradisjon for hvordan en skal formulere seg når noen en har kjær dør.

Hvilke *andre gjenstander* som blir lagt ned ser ut til å henge sammen med avdødes interesse, alder og de sørgendes interesse. En gjenstand jeg spesielt vil trekke frem, som gjerne går igjen når små barn og unge mennesker dør, er *kosedyrene*. Kosedyrene i de to gruppene er ganske like i utseende: De er ofte myke og litt små, og noen av dem er pyntet med symboler, for eksempel et hjerte⁸⁶. De ser ikke veldig slitt ut og kan noen ganger holde andre gjenstander som bilder, blomster eller brev. Aka sier at kosedyr regnes for å være en personlig gave til tross for at de er masseprodusert (2007:157). Mine observasjoner kan tyde på det samme. Det å gi et kosedyr regnes for å være en god og omsorgsfull gave som er valgt ut med tanke på avdøde eller ut i fra relasjonen mellom giver og avdøde. Aka nevner også muligheten for at kosedyr kan fungere som et overgangsobjekt, men advarer mot å trekke dette for langt (Ibid:158). I følge mine undersøkelser er ikke dette bevisste tanker hos de ulike aktørene, og ettersom det er deres mening jeg ønsker å belyse, vil jeg ikke gå inn på dette. Aka har også sett at kosedyrene etter hvert byttes ut med kosedyr laget i tre eller keramikk fordi været

⁸⁶ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2003/03/17/364131.html> 17.03.2003

ødelegger de myke dyrene (Ibid). Dette har jeg ikke lagt merke til i Norge enda. Det kan likevel være at det vil komme mer av det etter hvert siden det ser ut som det spontane minnestedet kan bevege seg mot en mer permanent utforming.

At symboler blir formet ved hjelp av andre gjenstander forekommer ofte. Her er lyset mye brukt. Kong Olavs spontane minnested viser blant annet lys formet som kongens monogram og som korte ord⁸⁷. Som nevnt ovenfor, kan lysene også danne rammer rundt bilder, blomster, brev og det spontane minnestedet. Rammen er ikke ment for å stenge eller avslutte, man skal gjøre stedet vakkert. Lysene forekommer også formet som kors (VG 24.01.2006). Korset er for mange et kristent symbol på evig liv, men ved det spontane minnestedet ser det ut som det har forandret betydning til å bli et dødssymbol. Gustavsson har, i forbindelse med sin undersøkelse på kirkegårder sett denne forandringen i korset betydning (2003:98). Her har han sett en mindre bruk av korset som tegn på gravsteiner etter at korset er blitt et dødssymbol. Ved det spontane minnestedet er ikke det tilfelle. Her virker det som om bruken av kors er økende. Jeg har ikke noe entydig svar på hvorfor det er slik. Det kan ha sammenheng med at korset er et tydelig tegn på død, og det spontane minnestedet markerer nettopp død. Det kan også være at korset gjennom moteverden i begynnelsen av vårt århundre, har blitt et utsmyknings element og trendy tilbehør⁸⁸. En mote som er mye diskutert⁸⁹.

Hjertet er et symbol som går igjen ved minnestedet. Det kan være tegnet i skriftlige hilsener eller formet av lys. Jeg har også sett at alle gjenstandene ved det spontane minnestedet kan være plassert slik at de former et hjerte⁹⁰. I følge Aka er hjertet mye brukt som symbol på gode minner i Tyskland (2007:156). Dette ser ut til å være tilfellet ved de spontane minnestedene i Norge også. Hjertet trenger ikke å være knyttet til en forelskelse eller kjæresteforhold, men er et symbol på at man har vært glad i avdøde og at man har hatt noe godt sammen. I følge Gustavsson har hjertet vært brukt som form på gravsteiner eller som symbol nedenfor steinen. Et hjerte hogget ut i eller formet på steinen, symboliserer kjærlighet til den døde; mens to hjerter hogget inn i steinen, symboliserer ektefellers kjærlighet til hverandre (Gustavsson 2003:35). Jeg har ikke sett en slik forskjell i bruk av antall hjerter ved det spontane minnestedet. Her ser det ut til at antall hjerter styres av hva man synes er fint.

⁸⁷ <http://www.aftenposten.no/spesial/bildeserieviser/?id=487515&start=1>

⁸⁸ <http://pub.tv2.no/nettavisen/side2/mote/article693574.ece> 27.07.2006

⁸⁹ <http://forum.mammanett.no/archive/index.php/t-12448.html> 10.05.2005

⁹⁰ <http://www.an.no/nyheter/article1938955.ece> 05.02.2006

Ritualet

Det spontane ritualet

Å kalle det spontane minnestedet et ritual fremstår i utgangspunktet som en tydelig motsetning. I begrepet spontanitet ligger en forståelse av noe plutselig, gjerne overraskende og ofte individuelt; mens et ritual innehar en kollektiv, forutsett, repeterende struktur. Gustavsson kommenterer nettopp dette komplekset når Westgaard kaller markeringer på ulykkesstedet for et ”spontanalter” og ritual (2006:207). Gustavsson sier også at begrepet ikke åpner for at det finnes ”Anspelingar bakåt i tiden”, noe jeg har åpnet opp for at kan være mulig (Ibid). Erika Ravne Scott åpner likevel for spontanitet i ritualer til barnebursdagsfeiringer når hun sier at ritualet åpner for det uforutsigbare og ukontrollerte (Scott 2006:176). Selv om feiringen har et fast skjema, kan en aldri være sikker på at ikke uforutsette spontane hendelser kan oppstå. I Scotts tilfelle er det likevel ikke slik at det spontane alltid er tilstede, selv om en må være forberedt på at det kan skje.

I min bruk av Bakhtin har jeg lagt vekt på fortellingen med dens ulike ytringer og talegenre. Også i ritualet er det en tradisjon for at fortellingen er sterkt tilstede – fortellingene utdyper ritualet på samme måte som ritualet utdyper fortellingen. I fortellingen kan en altså finne ytringer som ikke kommer tydelig frem i ritualet, på samme måte som en i ritualet kan finne ytringer som blir vanskelig å få øye på i fortellingen, som en nonverbal kunnskap (Amundsen 2006:20ff). Nettopp dette gjør at det å se det spontane minnestedet og dets handling som et ritual blir viktig – jeg ser en sammenheng jeg ellers ikke ville sett. Når jeg har anvendt Bakhtins teori i de foregående kapitlene har jeg vist hvordan det spontane minnestedet er spontant – jeg har vist det plutselige og individuelle i det kollektive. Det har vært et viktig poeng for meg å se om det eksisterer ulikheter og spontanitet ved disse markeringene, nettopp fordi de i utgangspunktet fremstår som homogene – det er lett å kjenne igjen markeringene og stedene, fordi de er så like i uttrykket. Til tross for at jeg i min empiri har sett mange særegenheter ved spontane minnesteder, har jeg hele veien også sett mange likheter; det har vært en felles struktur i alle de spontane markeringene. De ulike spontane minnestedene har en kollektivitet, et fast mønster, er knyttet til en bestemt tid, hendelse og sted, blir gjentatt og har en mening ut over seg selv. De fremstår som et ritual.

Selv om jeg ser en spontanitet ved det spontane minnestedet og ser at ritualbegrepet gir meg muligheter til å se ytringer som ellers kunne blitt usynlig, så betyr ikke det at å knytte

sammen spontanitet og ritual nødvendigvis er en god løsning. Westgaard som bruker et ritualperspektiv når hun ser på det spontane minnstedet, ser på muligheten for å bruke andre begreper, som skikk, til hjelp i analysen. Hun ser ritual som det beste da hun mener dette gjør at man kan ”fange opp det vurderende og fortolkende aspektet ved handlingen” (Westgaard 2001:14). Også Barbro Klein, som ser på ritualer på offentlige plasser, ser ritualets allsidighet som et godt analyseverktøy i forhold til andre begreper som skikk og tradisjon (1995:13). Det er hos Scott jeg finner min beste støtte for å sette sammen det spontane og ritual. Gjennom antropologen Gerd Baumanns utsagn om at ulike meninger lett blir underkommunisert, fordi en tar det for gitt at et ritual kommuniserer en felles mening, viser Scott at det kan være viktig å se etter individuelle ulikheter i noe kollektivt og repeterende (jf. Scott 2006:162f). Dermed ser jeg det som viktig å presentere hvordan et ritual kan ha forskjellig mening for ulike deltakere, samtidig som det kan ha en samlende og felles handling.

Ritualbegrepet har vært under forandring opp igjennom tiden (Amundsen 2006 og jf. ”Ritual” s. 6). I denne prosessen har ritualbegrepet også blitt åpnet opp som et mer dynamisk begrep, der muligheter for endring kan forekomme. Religionsforskeren Chaterine Bell er en sentral representant for dette perspektivet (Bell 1992, jf. Amundsen 2006:15f). Her er bruken av begrepet ritualisering fremfor ritual fremtredende da ritualisering åpner opp for prosessene fremfor de fastlagte normene (jf. ”Ritual” s. 6). Dette betyr ikke at en ikke lenger snakker om ritual. I boken ”Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser” sier Barbro Klein at ritualisering og rituelle prosesser er handlinger på vei mot de mer faste rituelle mønstrene (1995:14). Bell sier selv at ritualisering er en handling som etablerer en privilegert kontrast (1992:90). Det viktige er da hvordan dette skjer. Ane Ohrvik forstår Bell dit hen at ritualisering innebærer både konteksten rundt ritualene og selve ritualene (Ohrvik 2006:144). Dermed kan en si at et ritual ritualiseres men det foregår ritualisering også forut og kanskje også etter ritual (jf. ”Ritual” s. 6). Det ser altså ikke ut som om ritualisering og ritual nødvendigvis er så fraværende fra hverandre. Det er nettopp i forståelsen av ritual som mer åpent at jeg ser en mulighet for at det spontane minnstedet kan være et ritual. Her blir det da plass til det kollektive, med de rammene jeg har beskrevet kjennetegner ritualer, samtidig som det åpnes for individuelle ulikheter (jf. ”Ritual” s. 6). For eksempel legges det alltid ned blomster ved et spontant minnsted, men hvilke type blomster, hvordan blomstene er arrangert og hvilken farge de har, er individuelt. Også hendelsen forut for ritual er uventet, noe som fører til at ritual oppstår spontant – ingen kan forutse når noen skal dø en vond død, men når det skjer vet man (gjerne ubevisst) hva man skal gjøre. Når jeg velger å holde meg til begrepet ritual

fremfor ritualisering er det nettopp fordi jeg nå er ute etter å se hva som skjer ”i’ [...] ritualets strukturelle rammer”, men her tenker jeg altså at ritualet ritualiseres (Ohrvik 2006:144).

Kjennetegn ved ritualet

Det spontane minnestedet kan altså kjennetegnes som et ritual som ritualiseres. Slik kan det både være dynamisk og normerende, og da fremstå som en motsetning. Men det finnes også mer konkrete kjennetegn ved det spontane minnestedet som et ritual – både i handling og i gjenstander. Noen kjennetegn kommer forut for skapelsen av selve ritualet, men er med på å avgjøre om ritualet oppstår. Et slikt kjennetegn er at hvis det spontane minnestedet oppstår, så er det alltid etter en opplevelse av vond død. For det andre inntreffer den biologiske døden alltid før den sosiale døden. At relasjonen til avdøde fortsetter etter den biologiske døden er ikke et ukjent fenomen (Åkesson 1997:146 og jf. ”De sørgende” s. 79ff). Verken dette eller opplevelsen av vond død, er da nok for å gjenkjenne ritualet ved det spontane minnestedet. For å se disse kjennetegnene må vi i tillegg gå inn og se på selve ritualet.

Et kjennetegn ved ritualet er at handlingen oppstår så nær dødsstedet som mulig. Hvis dødsstedet er for langt unna, slik som med tsunami-katastrofen, oppstår de spontane minnestedene i nærheten av et område der avdøde var mye og som er tilgjengelig for alle – for eksempel skolen (Avis 1 06.01.2005). Et annet kjennetegn er at når folk oppsøker dødsstedet for å lage et spontant minnested, kommer de når de selv vil. Det er ikke et *fast klokkeslett* der handlingen starter – den begynner når de første aktørene kommer. Dette betyr ikke at det ikke er noe tidspunkt der flere aktører har avtalt å samles, men dette tidspunktet er ikke den eneste mulighet til å oppsøke stedet – du kan gå når du vil. Når flere aktører avtaler å samles og ikke bare tilfeldig treffes på stedet, blir klokkeslettet spredt gjennom ulike kanaler som internett, sms, muntlige overleveringer og rykter. De fleste velger å legge ned en hilsen, men man trenger ikke å gjøre det; man kan bare komme og minnes. Handlingen som foregår på stedet fremstår ikke som ledet av noen. Det kan forekomme regisserte minnemarkeringer ved det spontane minnestedet. Her vil det da være en leder som kommer med muntlige fremlegg og som styrer når handlingen, av både verbal og nonverbal art, skal skje⁹¹. Dette er ulikt de spontane minnestedene og de spontane minnemarkeringene. Her foregår den største delen av handlingen nonverbalt. Det vil si, noe handling forekommer verbalt, men da i

⁹¹ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/30/539622.html> 30.06.2008

skriftlig form som brev og tegninger, men det er ingen som muntlig sier noe høyt til hele gruppen. Sørgingen foregår rolig og stille. Gjenstander som legges ned blir liggende igjen når folk forlater stedet. Det er egentlig ingen som har ansvar for vedlikehold, dette gjøres bare av dem som kommer til stedet – ofte venner. Alle spontane minnesteder har lys og blomster; mange har også skriftlige hilsener som brev og kort, og mange har fotografier, for eksempel kopiert opp på papir, brukt i kollasjer eller satt i ramme. Noen har også bamser eller andre gjenstander en synes er vakre eller forbinder med avdøde.

Det er altså mange faktorer inne som hjelper meg å se ritualet ved det spontane minnestedet. Men generelt ser jeg at disse kjennetegnene kan sies å samles i motsatsene: begrensende og åpent, kollektivt og individuelt. At ritualet er begrensende samtidig som det er åpent har jeg allerede vært inne på i ”Det spontane ritualet” (s. 73ff), men jeg vil se litt nærmere på hvordan ritualet er både kollektivt og individuelt, før jeg ser på selve oppbygningen av ritualet.

Det kollektive og individuelle kan sees i bruken av gjenstander. Det er, som nevnt, ofte de samme gjenstandene som går igjen ved de spontane minstedene, men utformingen av dem er som regel individuell. Interessant er det at hvis jeg går enda nærmere inn og ser på gjenstandene kan jeg se at også utformingen av gjenstander til en viss grad er kollektiv. Et eksempel på dette er fotografier. Hvordan en velger å presentere dem er mye lik: Bildene som er mer formelle settes ned som enkeltbilder og blir ofte plassert i rammer. Det ser nesten ut som om bildene er hentet rett ned fra veggen hjemme (VG 30.06.2008 og foto side 47). Å utforme bilder som kollasjer med tekst og tegninger går også igjen (Dagbladet 17.03.2003, Dagbladet 23.01.2006⁹²). Disse bildene viser avdøde blant annet på fest og ferie; som en livsglad person. Likevel er alle bildene (både formelle og fra kollasj) unike og individuelle ved at de forestiller et (eller flere) individ i ulike situasjoner. Et annet eksempel er tekstene. De fleste tekster ved minnestedet er skrevet for hånd og personlig formulert, men temaene som tas opp er ofte de samme. Tekstene handler i hovedsak om at avdøde er unik og uerstattelig, og aldri vil glemmes. Noen tekster kommer med bekjennelser eller unnskyldninger, og omtrent alle tekstene sier at de er glad i avdøde og ønsker at avdøde må hvile i fred. At avdøde må hvile i fred uttrykkes ofte med bokstavene RIP, som står for rest in peace⁹³. Når jeg skriver verbet å være i presens (er) og ikke i preteritum (var) understreker

⁹² <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406809.ece> 05.05.2008

⁹³ <http://www.ingrid-elisabeth.com/Aviser/Nettavisen/Web sider/Nettavisen 22.01.06 3.htm> 22.01.06

også dette et kjennetegn ved tekstene – de fleste tekstene er skrevet direkte til avdøde som om avdøde kan lese dem (Bergens Tidende 20.11.2006 og Dagbladet 17.03.2003). Forståelsen av at en opplever at avdøde er tilstede eller kan høre, kommer også frem i uttrykket ”vi sees igjen”, som også forekommer i en del tekster. Det å skrive tekster som uttrykker følelser og et budskap kan en også finne på menneskers kirkegårder. Her finner en de samme temaene og til en viss grad den samme utformingen. På kirkegårdene finner en i tillegg tekstene uttrykt på steiner (Gustavsson 2003:31ff). En annen interessant observasjon er at de samme temaene går igjen også på katters kirkegårder (Gustavsson 2008:109). Gustavsson har gjennom sin undersøkelse av katters kirkegårder sett, gjennom tekster som ligger ved graven, at det er en tendens at eieren/e opplever å ha et fellesskap med den avdøde katten. Enkelte ganger kan tekstene også presentere en religiøs holdning; en himmel også for katter (Ibid:110f). Denne måten å uttrykke seg på ser altså ut til å være ganske lik uansett hvem som dør – temaene er kollektive, men hvordan man formulerer disse temaene er individuelt.

Det kollektive viser seg tydelig i valg av rom, men det gjør også det individuelle. For eksempel legges svært personlige brev, av og til bekjennelser av hemmeligheter, så åpenlyst frem i det offentlige rom at alle kan lese. På mitt spørsmål om ikke informantene var redde for at andre skulle lese det de skrev, svarer noen at man kan velge å være anonym ved at man ikke skriver navnet sitt under (inf. 2). De synes heller ikke at det gjør noe om det blir lest; handlingen i seg selv er viktig fordi den er med på å bearbeide sorgen (inf. 3). Informantene uttrykker at det kollektive rom er en god og viktig arena, for å uttrykke sin individuelle sorg. Dette finner jeg bekreftet hos Lynn Åkesson. Hun sier at det kollektive kan fungere godt med det individuelle behovet i forbindelse med død (1997:174).

Det spontane minnstedet og minnemarkeringen som en overgangsrite

Når jeg skal se på ritualets oppbygning har jeg valgt å gjøre dette gjennom van Genneps teori om overgangsriter. Dette fordi denne teorien gir meg en mulighet til å se en mening og en struktur i noe som til en viss grad kan virke som en uforståelig handling. Det som kan være en utfordring er at van Gennep knyttet ritualer til en religiøs sfære, noe jeg ikke kan gjøre (van Gennep 1999:21ff; jf. Amundsen 2006:12ff). For blant de som bruker det spontane minnstedet finnes det nok like mange mennesker som ikke har noe religiøs tilhørighet som dem som har det. Handlingen i seg selv fremstår ikke som knyttet til *en* religion, og informantene har sagt at dette ikke er noe som står i fokus eller prates om. Når jeg likevel

bruker teorien om overgangsrutene er det på grunn av teoriens åpenhet, en åpenhet som også er teoriens svakhet (jf. ” Arnold van Gennep” s.15). Når teorien er så åpen, stiller det brukeren desto mer til ansvar for å ”få frem interessante aspekter ved studieobjektet” (Gilhus 1999:18). Og det er nettopp derfor jeg bruker van Gennep: Gjennom teorien om overgangsrutene ser jeg en mening, en sammenheng og struktur i handlingene – jeg får frem interessante aspekter.

Døden rammer ikke bare den som dør, den rammer også de etterlatte. Det er som om livet blir tydeligere for de som står igjen, eller som Jone Salomonsen sier det: ”[...] døden setter livet i relieff.” (2001:129). Dermed får et dødsfall minst to subjekter: både den/de døde og de etterlatte/sørgende (Ibid). I begge tilfeller er målet å komme ut av den liminale fasen og bli integrert: for den døde; i en ny tilstand, og for de levende; tilbake i samfunnet, men med nye erfaringer. Jeg har videre skilt mellom den/de døde og de sørgende når jeg ser på ritualet, for å kunne se på ritualets oppbygning i de to gruppene. Her vil de dødes ritual bli presentert da dødsfallet er årsaken til det spontane minnstedet; men det er i hovedsak de sørgendes ritual som blir presentert da det er disse som skaper det spontane minnstedet.

De døde

Van Gennep skriver i sitt kapittel om likferd at vi umiddelbart forventer at adskillelsesfasen, de preliminale ritene, skal være den mest fremtredende i forbindelse med død (1999:103). Dette har han kommet frem til at ikke er tilfelle. Det er heller forsøket på å få integrert den døde inn i de dødes verden som står i fokus. Dette er også tydelig ved det spontane minnstedet. Den avdøde adskilles i det øyeblikket personen dør, og fokuset da er å finne ut hvorfor og hvor personen døde for å få begravd den døde, slik at han/hun får hvilested sammen med de andre døde. Dette er et fokus uansett om man er religiøs eller ikke – kroppen er et viktig bevis på at avdøde er død og den må i jorden på en eller annen måte. Dette ble blant annet tydelig i forbindelse med Sleipnerulykken, som jeg har beskrevet tidligere. (Jeg bruker den som eksempel her selv om det ikke oppstod spontane minnsteder her, da den illustrerer poenget så godt). Her ble det brukt mye ressurser på å finne alle de omkomne – de ga seg ikke før det var gått nesten ett år og alle var funnet⁹⁴. I denne fasen fra en person dør til han eller hun er kommet i jorden, befinner den avdøde seg i en liminalfase, en terskel der vedkommende verken er levende eller begravd, og da heller ikke integrert på gravplassen som død. Det er i denne perioden det spontane minnstedet oppstår. I det øyeblikket avdøde

⁹⁴ <http://home.online.no/~fndbred/sleip.htm> fra uke 48 i 1999 til uke 47 i 2000

gravlegges integreres han/hun i samfunnet med de døde. Da mister kroppen noe av sin betydning og den døde befinner seg i de dødes samfunn; reintegrert. Dette har også Gustavsson sett i sin undersøkelse av gravsteiner i Norge og Sverige (Gustavsson 2001). Her ser han at nordmenn selv steller graven mindre og er mer rigid i bruk av penger knyttet til gravplassen enn det svenskene er. Han ser at noe av forklaringen på dette kan være at nordmennene skiller mer markant mellom levende og døde (Gustavsson 2002:57).

De sørgende

Det er de sørgende som etter dødsfallet avgjør om det oppstår et spontant minnsted og det er de som avgjør hvor lenge et spontant minnsted skal eksistere – de skaper stedet. Men det er, som sagt, dødsfallet og den avdøde som er den påvirkende faktoren til om det oppstår et spontant minnsted eller ikke. Ved dødsfallet er det påfallende at uansett hvor mye en vet at døden er noe som en eller annen gang vil ramme oss, så har døden en tendens til å oppleves som helt usannsynlig og nedbrytende på de gjenværende (Lundgren 2006:14). Det er nettopp i denne sjokkopplevelsen at adskillelsen oppstår for de sørgende og de går over i en liminal fase. Det er ulikt hvordan og hvor sterkt de ulike aktørene ved det spontane minnstedet og minnemarkeringen opplever den liminale fasen. Men det er helt tydelig at alle har en forståelse av at det vanlige livet må ha et opphold, noe som kjennetegner den liminale fasen (van Gennep 1991:104). Denne opplevelsen av å leve i en mellomfase, mellom de døde og levendes verden, er ganske vanlig i forbindelse med sorg (Lundgren 2006:142f). Det er i denne tilstanden at det spontane minnstedet blir skapt.

Noe av det første som skjer når det spontane minnstedet skapes er at blomster og lys kommer opp. Ofte kommer mennesker i små grupper og blir stående litt for å sørge. Så kommer det flere og flere mennesker til (mens andre forlater stedet), og flere og flere gjenstander blir også lagt ned. Mange kommer også tilbake flere ganger i løpet av et døgn og i løpet av det spontane minnstedets eksistens. Tilstømmingen er stor på kveldstid, spesielt den første kvelden etter ulykken. Det spontane minnstedet blir for de sørgende et synlig tegn, som et symbol, på den sorgen og det sjokket de opplever (Turner 1999:133). Målet for de sørgende i den liminale fasen er ikke nødvendigvis å glemme den avdøde, men å leve videre med den døde hos seg – leve med minnene og samtalene. Den konflikten som kan oppstå ved dette ønsket ser Britta Lundgren på når hun ser på sorg knyttet til uventet død. Her presenterer hun to mål for de sørgende i sin sorgprosess: sorgen som fyllbyrdes med en avsluttet relasjon til avdøde, og sorgen som forandrer relasjonen til den avdøde (Lundgren 2006:108f). Ofte

opplever de sørgende som ikke ønsker en avsluttende relasjon til avdøde et press fra samfunnet rundt om at de må avslutte forholdet (Ibid:142ff). Å ikke gjøre det, blir ofte sett på som en usunn, uforløst sorg. Dette opplever de sørgende som provoserende. Ved det spontane minnstedet ser det ut til å være flest av de nærmeste som har et ønske om å leve videre med en ny relasjon til den/de avdøde, mens de bekjente lettere avslutter relasjonen til den/de avdøde. Konflikten rundt målet med sorgen, eller forståelsen av den rette sorgen, kommer frem når informantene forteller når en bør slutte å oppsøke det spontane minnstedet. Her kommer det frem at hvis en ikke er ferdig med å oppsøke stedet etter to år, har man en usunn sorg (inf. 3 og inf. 1). De mener likevel at de ikke da skal bryte alle bånd, man skal fortsette å oppsøke graven. En informant sier det så sterkt at hvem som oppsøker gravstedet avslører hvem som virkelig var avdødes venner (inf. 1). Det spontane minnstedet og minnemarkeringen er slik for de nærmeste en del av en liminalfase som skal føre til en reintegrering i samfunnet, der forholdet til avdøde ofte ikke er avsluttet, men forandret. Hvorfor en ønsker å opprettholde en form for kontakt med avdøde, finner Lundgren en forklaring på gjennom sosiologen Tony Walter (Lundgren 2006:150). Her kan en årsak være religiøs overbevisning, enten ved at den døde beskytter eller at den døde er nødvendig for ens tro; andre funksjoner kan være at avdøde har en viktig rolle for ens biografi eller for familiens identitet (Ibid).

Ofte i forbindelse med den rituelle handlingen kommer behovet for at dødsfallet og den avdøde skal være av betydning – han/hun døde ikke til ingen nytte. Her kan tiltak som stiftelser, fond og krav om utbedringer av veier nevnes. Et eksempel på dette er drapene på to små jenter i Vest Agder (fylket). Etter disse drapene oppstod det en stiftelse som blir ledet av en av offerenes mor og som har fått navn etter dette offeret⁹⁵. Som en del av formålet til stiftelsen sies det at ”Stine Sofies Stiftelse har som hovedformål å sette barn i stand til å vite og å si fra når noe er i ferd med å skje (forebygge) eller har skjedd (avdekke). Myndighetene/samfunnet må påvirkes slik at barns rettigheter bedre ivaretas når noe har skjedd (rehabiliterer/rettsikkerhet)”⁹⁶.

Hvis fond og stiftelser (eller lignende) blir godt etablert blir de sørgende ofte integrert i samfunnet igjen. Men det trengs ikke fond for at en integrering skal kunne skje. Når

⁹⁵ <http://www.barnerett.com/>

⁹⁶ <http://www.barnerett.com/default.asp?WCI=DisplayGroup&WCE=90&DGI=90>

integreringen skjer er forskjellig fra person til person. Van Gennep sier dette er avhengig av nærhet til avdøde og avdødes status (van Gennep 1999:104). I møte med de sørgende ved det spontane minnstedet virker ikke status, men nærhet til avdøde, å være den største faktoren for når integreringen skjer. Denne nærheten avgjøres av den pårørende. Slik kan en som var forelsket i avdøde, uten noen gang å ha fortalt avdøde det da han/hun levde og uten nødvendigvis å ha vært i omgangskretsen til avdøde, ha en lenger liminalfase enn avdøde ville hatt for den sørgende. Det er altså individuelt når en integreres: Mange blir automatisk integrert etter begravelsen, da det da er forventet at man skal fungere på sin plass i samfunnet, mens andre kan gå lenge etter begravelsen før de blir integrert. Noen virker det som aldri blir integrert, noe van Gennep også poengterer i forhold til de døde (Ibid:106f).

Gjennom å se på det spontane minnstedet som en overgangsrite ser jeg at de sørgende har et behov for å skape en mening i det en oppfatter som det meningsløse; jeg ser hvordan de sørgende befinner seg i et vakuum der det eksisterer egne regler som gjør det mulig å sørge; for så å reintegreres i samfunnet med nye erfaringer, tanker og handlinger. Ritualet hjelper da til gjennom den liminale situasjonen ved å gi en handling med rammer til sorgen (Köstlin 1999:279). Men hvordan vet man hvilke rammer som eksisterer?

Hvordan vet man hva man skal gjøre?

Når jeg spør informantene om hvordan de vet hva de skal gjøre – hvordan og hvorfor alle som kommer til et spontant minnsted har med seg så mange like gjenstander og hvorfor det er likheter mellom de ulike spontane minnstedene – svarer de at de ikke er sikre (jf. ”Eksistens” s. 21ff). De mener (som sagt) at det er slike gjenstander som hører til når noen dør. I dette utsagnet sier de at de tar utgangspunkt i en allerede eksisterende praksis når de skaper det spontane minnstedet – det finnes gjenstander og handlinger som tilhører død. Likheten mellom utgangspunktet og sin egen handling ligger i det gjenkjennelige i handlingen over et tema (Scott 2006:170). Dermed virker det som om aktørene ved det spontane minnstedet til en viss grad lar seg begrense av hva de mener er rett å gjøre (noe en også finner i andre ritualer som bursdagsfeiring) (Ibid:174). Det må for eksempel være blomster ved et spontant minnsted fordi det i andre ritualer og praksiser knyttet til død, som begravelser, blir brukt blomster. Det å ta utgangspunkt i det man kjenner for å skape noe eget sier Bakhtin er vanlig. Uansett hvilket emne man snakker om så blir det aldri presentert for første gang i en ytring eller gjennom en taler, og ytringene vil derfor alltid være mulig å samtale om (Bakhtin

1998:37f). Dermed vil ritualet ved det spontane minnstedet være begrenset samtidig som det er åpent. Det virker ikke som informantene har en bevisst opprørsk vilje når de skaper det spontane minnstedet. De føler seg kanskje ikke vel i de dødsritualene som de kjenner til fra før, men de opponerer ikke mot disse når de skaper det spontane minnstedet. De gjør det rett og slett fordi det spontane minnstedet har betydning for dem. At forandringer kan skje uten at man er veldig bevisst og opponerer mot allerede eksisterende ritualer eller handlinger, finner jeg en forklaring på gjennom begrepet identitet.

Identitet, når vi snakker om mennesker, er noe man forventer at alle har, som vi har flere av, og det sier oss noe om hvem vi som enkelt individer er på både godt og vondt (Eriksen og Selberg 2006:75ff). Fordi det å ha identitet er så allment akseptert kan den fungere som argument i ulike typer sammenhenger, og gi en tydelig pekepinn på hva eller hvem du hører sammen med (Ibid:75). Identitet sier da noe om det private, men også noe om det kollektive. Når jeg gjennom private fortellinger får høre hvordan den spontane minnemarkeringen fungerer ved det spontane minnstedet, får jeg kunnskap om for eksempel hvilke normer og tanker aktørene fører som en gruppe. Jeg ser da hvordan fortellingene gjennom handlinger og tradering, gir en felles forståelse og handlingsramme – en kollektiv erindring (Ibid:78). Denne gruppeidentiteten er likevel under konstante forhandlinger gjennom å bli fortalt og forstått, og slik vil det alltid være muligheter for endringer. Identitet vil da være noe man har, samtidig som det er noe man skaper (Erikson og Selberg 2006:76). For meg er det nettopp interessant å se hvordan det kollektive kommer til uttrykk i gruppen, men også på individuelt nivå. Selv om det ikke er et mål for meg å se på det psykologiske aspektet (Ibid:78). For meg er det interessant at det at man har eller skaper ulike identiteter, gjør at den samme fortellingen kan få ulike meningsbærende betydninger. Det er nettopp det som skjer ved skapelsen av det spontane minnstedet. Her er ikke fokuset for forandring en misnøye, men hvem de som gruppe er, hvordan de forholder seg til døden og de avdøde – gruppens identitet i forhold til død står i fokus. Gjennom ritualet mener de å vise et mer åpent forhold til døden og de avdøde, enn det for eksempel foreldrene hadde eller har. At de på minnstedet viser et mer åpent forhold til døden enn de hadde forut, blir bekreftet av en eldre informant (jour. FB 1). En annen eldre informant bekrefter at aktørene ved minnstedet har et annet syn på død, men han er sikker på at det er positivt (jour. FB 2). Men hvorfor finnes det en så lik gruppeidentitet mange steder i Norge, og hvordan kan de spontane minnstedene bli så like i hele landet?

Når en oppsøker et spontant minnsted blir en slått av at det virker som det ikke eksisterer

noen normer for hvordan og hva en skal gjøre, samtidig som alle vet hva de skal gjøre. Det er for eksempel ingen tydelig ritualforvalter som gir instruksjoner. Arne Bugge Amundsen sier at konsensusen "[...] oppstår gjennom de felles handlingene, [som] former fellesskap og enighet om hva som er 'riktig' å gjøre i møte med et emosjonelt trykk" (2006:19). Jeg er enig med Amundsen i at det oppstår et slags normerende fellesskap gjennom handlingen ved minnestedet, men jeg ser også at det er noen normer forut for et dødsfall som forteller hvordan en skal skape et spontant minnested. Disse normene ser ut til å bli innlært og opprettholdt av en kollektiv erindring.

Kollektiv erindring er et relativt nytt begrep. Det ble skapt i mellomkrigstiden av sosiologen Maurice Halbwachs som så en sammenheng mellom den sosiale situasjonen og minner (Eriksen og Selberg 2006:242). Det at vi er sosiale vesener som gjør ting sammen, gjør at vi får minner fra samme handlinger. Disse minnene deler vi med hverandre som felles minner. Derav navnet kollektiv erindring. Hvordan minnene transporteres og opprettholdes i fellesskap gjennom ritene har sosiologen Paul Connerton arbeidet videre med (Connerton 1999). At den kollektive erindringen kan videreføres og opprettholdes gjennom andre kanaler enn ritene er tradisjonsbegrepet blitt et redskap for (Eriksen og Selberg 2006:243). Dermed kan den kollektive erindringen overleveres blant annet muntlig, skriftlig, gjennom former, bilder, handling og lukt. Den kollektive erindringen utelukker ikke individuelle forskjeller eller endringer. Her er det prosesser, men den overgripende fortellingen er tilstede.

Utgangspunktet som aktørene bruker når de skaper et spontant minnested, ser ut til å være en del av en kollektiv erindring som aktørene har ervervet av sine foreldre eller andre forgjengere. Som jeg var inne på ovenfor ser det ikke ut til å være en aggressivitet mot de eksisterende dødsritualene i skapelsen av spontane minnesteder. Det som er interessant å bemerke seg her er hvordan enkelte deler av handlingen, nemlig betydningen, i den kollektive erindringen ikke nødvendigvis er blitt mottatt. Dermed trenger ikke (og ofte har ikke) de som lager minnestedet en bevisst opprørsk holdning til tidligere dødsritualer. De bruker bare det de ønsker, og synes ofte dette fungerer bedre enn de ritualene de finner i blant annet kirken, da disse bare er handling omtrent uten mening for dem. Budskapet i den kollektive erindringen kan altså endre seg selv om den har samme referanse punkt, og endringene henger sammen med identitet (Ibid:244ff).

Det kan virke rart å trekke inn den kollektive erindringen som en opprettholder og overleverer

av normer ved det spontane minnestedet når mine informanter uttrykker at de ikke vet hvorfor de handler som de gjør. Når jeg likevel gjør det er det med bakgrunn i det jeg skrev om i kapittelet ”Eksistens”: Informantene påstår noe annet enn det de forteller (s. 21ff). Når jeg ikke stiller direkte spørsmål om hvor ideen kommer fra, men spør dem om de husker for eksempel Kong Olavs spontane minnesteder kan jeg få ganske detaljerte beskrivelser. Også Connertons utsagn om at den kollektive erindringen kan være ubevisst, gir en forklaring (Connerton 1999:1). Det er nettopp det som ser ut til å være tilfellet her – en ubevisst kollektiv erindring.

Ved det spontane minnestedet er det alltid en fortelling som bringer aktørene sammen – den/de *avdødes fortelling*. Denne fortellingen har ofte innslag av både individuelle deler og kollektive deler. De individuelle delene kan komme til uttrykk i for eksempel brev. De bryter ikke ned det kollektive minnet, men kommer inn og forsterker den store og overgripende fortellingen. Et eksempel på dette er et dødsfall i Bærum der en ung gutt ble drept med kniv. Her ble det lagt ned en lapp der det stod: ”Jeg prøvde å hjelpe, men det hjalp ikke”, med en underskrift (Dagbladet 30.06.2008). Et privat minne om å ha prøvd å gjøre utfallet annerledes, forsterker den overgripende fortellingen i hvor tragisk og feil utfallet ble. Som de individuelle fortellingene er en del av den overgripende fortellingen, forsterker også den overgripende fortellingen de individuelle fortellingene og gir dem mening. Alle aktørene ved det spontane minnestedet trenger altså ikke å ha akkurat de samme minnene, de kan ha individuelle minner, men den overgripende forellingen er den samme og opprettholdes gjennom kollektiv erindring (Erikson og Selberg 2006:243). Denne kollektive erindringen gir da et grunnlag for å skape et spontant minnested, men den forsterker også ritualen – gjennom ulike ytringer (ikke bare muntlige) forsterker den handlingene og tolkningene som skjer på stedet. Men den kollektive erindringen av den overgripende fortellingen kan også påvirke livet etter det spontane minnestedet. Et eksempel på dette er drapet på Benjamin Hermansen. Dette var et rasistisk inspirert drap og det spontane minnestedet ble da preget av antirasistiske holdninger. Samtidig satte drapet det antirasistiske arbeidet på dagsorden politisk – til og med i Norge finnes det rasisme og vi må aldri slutte å kjempe mot den⁹⁷. For ettertiden har navnet Benjamin Hermansen blitt et navn man forbinder med, eller som grupper ønsker en skal

⁹⁷ <http://www3.nrk.no/magasinet/nyheter/innenriks/753482.html> 29.01.2001 og

<http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik->

[II/ufd/265588/265391/tale_ved_avduking_av_benjamin_hermansens.html?id=265653](http://ufd/265588/265391/tale_ved_avduking_av_benjamin_hermansens.html?id=265653) 01.11.2002

forbinde med, antirasistisk arbeid, også de som ikke var med ved det spontane minnestedet⁹⁸. For den kollektive erindringer, også den ubevisste, kan overleveres til mennesker som ikke var tilstede ved det spontane minnestedet (Connerton 1999:38ff). Dette gjør at et spontant minnested kan være en forgjenger og skape normer for, hvordan et annet spontant minnested skal være og gjennomføres.

Til slutt vil jeg poengtere at selv om man har en felles kollektiv erindring av ritualet ved det spontane minnestedet, trenger ikke opplevelsen og forståelsen være felles. Ulike identiteter skaper ulike holdninger (Scott 2006:177f). Dette gjør at noen kan oppleve ubehag ved det spontane minnestedet (jour. FB 3). Andre som ikke har vært aktør ved det spontane minnestedet kan komme med ønske om å få stedet fjernet (inf. 1). Mens noen mener det spontane minnestedet er et sunt og godt ritual (jour. FB 1). Dette finner jeg støtte for i Olaf Aagedal sitt utsagn om at vårt forhold til døden ikke er naturlig, men kulturelt (1994:10). For å takle bevisstheten om at en skal dø utvikler mennesker forestillinger og ritualer, og disse får ulike konsekvenser for mennesker i deres forhold til døden (Ibid). Men selv om tolkningene og opplevelsene kan være ulike, er fortellingene, handlingene, og de ulike gjenstandene med på å gi en kollektiv erindring av hvordan et spontant minnested ser ut. Dette blir tydelig også i Den norske kirkes møte med Kong Olavs spontane minnested.

Den norske kirke og det spontane minnestedet som ritual

Da Kong Olav døde i 1991 var det som om hele Norge havnet i en liminal fase. For kirken ble dette ekstra tydelig da slottsplassen ble fylt med lys. Bruk av lys knyttet til død hadde vokst frem som en tradisjon på gravplassene uavhengig av kirken, og selv om minnekulten mye var knyttet til kirkens merkedager var det en skepsis mot den i kirken (Aagedal 1994:124 og 131). Kirken stod nå i en situasjon der de måtte velge å hente inn lystenningen eller gå i mot den. På samme måte som enkeltindivider kan tolke handlinger individuelt, hadde kirken ulike konsekvenser og tolkninger å se på, og forholde seg til i forhold til ritualet. Var dette unødvendig føleri tilnærmet overflødige katolske ritualer; en overtro; eller var dette noe som forsterket kirkens egne ritualer, noe man burde trekke inn og inkludere i kirkens handlinger (Aagedal 1994:131)? Dette spørsmålet er ikke unikt for kirken i Norge. Også den protestantiske kirken i Tyskland har opplevd utfordringer i møte med lystenning på blant annet spontane minnesteder (Aka 2007:146f). At kirken ville bli sett på som mer inkluderende

⁹⁸ <http://www.benjaminsminnefond.no/index.html> 19.03.2001

ved å trekke inn og se positivt på lyshavet på slottsplassen, ble brukt som et argument for handlingen (også) her i Norge. Motsatt ble det argumentert for at kirken ikke måtte hente inn overtro og dermed miste sin troverdighet. Amundsen viser i artikkelen ”Ritualer, rett og revolusjon. En studie i den danske ritualdebatten omkring 1530” hvordan det å forandre et ritual kan få ulike konsekvenser (2006:45ff). For en gruppe vil forandringen være positiv og føre til suksess, mens for andre vil omdefineringen føre til tap både av viktige bånd, kunnskap, erfaring og visdom. Den norske kirke valgte å se positivt på handlingene, noe som resulterte i en ”ny” bruk av lystenning i kirkens egne ritualer og fornying av begravelseritualene⁹⁹. Kirken gikk ikke da inn og prøvde å korrigere handlingene på slottsplassen, men åpnet opp for folks handling i sine egne ritualer.

Noe av grunnen til at det for kirken var vanskelig med en gang å trykke ritualiseringen på slottsplassen til sitt bryst, kan en finne i ritualforståelsen. Jone Salomonsen sier at for mange teologer finnes en forståelse av at ritualets ”[...] kjernefunksjon er `å gjøre salig` ved å vekke eller styrke troen [...]” (1999:186). Den spontane minnemarkeringen og minnstedet har ikke denne kjernefunksjonen. Når kirken nå likevel kunne gi sin ”godkjenning” av ritualen, var dette på bakgrunn av hvordan de fokuserte på ritualen; de fokuserte ikke bare på hva et ritual er, men også på hvordan et ritual er (Ibid:292). Slik kunne, og kan, kirken se på det spontane minnstedet som en ritualisering som er forberedende til begravelseritualen, et supplement. Kirken unngikk da, og unngår også i dag, å havne i konflikt med det folkelige ritualen¹⁰⁰. Kirken ser ikke ut til å ha forandret sitt standpunkt (fra 1991) i forhold til det spontane minnstedet. Ansatte kan være tilstede ved det spontane minnstedet og minnemarkeringen, og de kan også legge igjen beskjeder som inviterer til bruk av kirkens ressurser. Et eksempel på dette er bilulykken på Bygdøy der tre ungdommer omkom. Her var ansatte tilstede ved den spontane ritualiseringen, og de hang opp lapper som inviterte og informerte folk om muligheten til å oppsøke kirken, både for å bare være der og for samtale¹⁰¹. Mange av de som skapte det spontane minnstedet benyttet seg da av både det spontane ritualen, men også av kirkens tilbud.

Gjenstander og handling ved det spontane minnstedet kan (som vist i kapittelet ”Eksistens” s. 21ff) ha blant annet religiøse røtter, men her er også åpning for religiøse tolkninger (jf.

⁹⁹ <http://www.minnelunden.no/default.aspx?Cat=160&Id=102>

¹⁰⁰ <http://www.religion.no/tidskrift/bladart/folkelegeritual.html>

¹⁰¹ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2405896.ece> 04.05.2008 c

”Ulike stemmer” s. 44ff). Om lys ikke var et symbol som Den norske kirke brukte aktivt, så er dette en gjenstand en finner mye brukt i for eksempel Den katolske kirke. Lys er også et mye brukt bilde i nytestamentlige skrifter. Formuleringer i brev om å sees igjen, og tekster som er formet som om avdøde kan se og lese, presenterer også et religiøst bilde. Korset, som ved noen tilfeller er blitt brukt, har også et religiøst utgangspunkt. At mange av aktørene derimot sier at de ikke tror på noen Gud, ikke er religiøse, blir da stående som en kontrast til de nevnte gjenstandene. Men dette betyr ikke at det ikke finnes mennesker med en religiøs overbevisning ved de spontane minnstedene. Gjennom mine intervjuer og samtaler er det kommet frem at om en har en tro eller ikke, ikke har fokus ved det spontane minnstedet – det er opp til hvert individ hva en legger i handlingene sine (inf. 1). Men selv om det ikke er noen religiøse forutsetninger for å delta, representerer stedet og handlingene en dypere mening enn bare den fysiske tilstedeværelsen. Dette er en sorg som en ikke greier å sette ord på, der handlingen er viktig og sier mer enn ord. I denne forståelsen vil ikke de som har en religiøs overbevisning få mer ut av det spontane minnstedet enn dem som ikke har en religiøs overbevisning. Men det er mulighet for å kunne tolke gjenstander, tekster og handlinger ulikt. Det at ritualer er så åpne gjør det enkelt for Den norske kirke å finne seg til rette, men det gjør det også mulig for andre religiøse retninger å finne seg til rette. Som enkeltperson fører det til at uansett hvilken tilhørighet du har, så kan du benytte deg av og skape, et spontant minnsted. I et samfunn som er preget av å bli mer og mer flerkulturelt og flerreligiøst, ser det ut som et slikt ritual fremstår som kjærkomment – nå kan du sørge sammen med vennene dine selv om de har en annen tro.

Hvem eier ritualer?

På spørsmålet om det finnes en overordnet kompetansesjef eller ritualforvalter ville jeg umiddelbart si nei. Men ved nærmere ettersyn kan det se ut som det finnes noen roller, som ved enkelte situasjoner fungerer kontrollerende og styrende. Arne Bugge Amundsen kaller dette for *ekspert* (Amundsen 2006:24). Ved rituelle markeringer finnes det ofte eksperter som opprettholder og begrunner ritualene, og dermed har en et fortrinn i hvordan ritualer skal tolkes (Ibid). Ekspertene fungerer da som kontrollør og bærer av den kollektive erindringen. Disse ekspertene kan uttale seg absolutt om ritualer på en slik måte at det skaper en tilnærmet usynlig konflikt for de utenforstående. Konflikter kan også oppstå hvis de som ikke er eksperter uttaler seg uten tillatelse fra ekspertene. Disse konfliktene er like usynlig for utenforstående, som når ekspertene uttaler seg. Amundsen sier da at det er viktig å se på

samspillet mellom de ulike posisjonene i gruppen for ikke å feiltolke handlingene (Ibid:25).

Jeg har blitt fortalt om konflikter ved spontane minnesteder. Et eksempel på dette er når venner som opplever seg som nær avdøde ser at personer som de betegner som bekjente av avdøde, uttaler seg om avdøde i media og i en rolle som nær venn (inf. 3). Dette kan føre til så store uenigheter i en gruppe at det blir uvennskap. De som opplever seg selv som nærmeste venner, kommer her inn i en slags ekspert rolle; de kjenner best fortellingen knyttet til avdøde, og de vet hva avdøde virkelig mente og ønsket. I denne ekspertrollen opptrer de gjerne også som kontrollører. De vil som regel ikke gripe inn under selve den spontane minnemarkeringen. Men de vil, på et senere tidspunkt, rettlede og kommentere det de ser på som unødvendig og dårlig handling og /eller prat (inf. 1). De som ikke blir betegnet som i den nærmeste omgangskretsen til avdøde, kan også bekrefte disse ekspertenes forståelse ved å gi uttrykk for at de har blitt feilsitert, og at de aldri har sagt det som blir presentert i mediene (Inf. 3). De som ikke er eksperter blir da gjerne veldig ulykkelige for det som har skjedd, noe som som regel vil føre til en forsoning der media fremstår som den skyldige. De nærmeste vennene får også en ekspertrolle ved at det ofte er de som rydder og holder det spontane minnstedet pent (inf. 1). Gjennom å gjøre dette får de en rolle der de avgjør hva som er blitt for stygt til å være der. Som regel fjerner de gjenstander som de fleste vil være enige om er søppel (som utbrente lys og visne blomster), men det er like fullt de som bestemmer.

Jeg er også blitt fortalt at venner som ikke blir sett på som de aller nærmeste, går inn som kontrollør i møte med media (inf. 5). Deres mål er da å beskytte de nærmeste slik at de blir skjermet for det som blir sett på som unødvendig smerte. Også i samtaler med journalister kan dette komme frem. En informant forteller at de gangene han som journalist blir bedt om å fjerne seg fra et spontant minnsted, er det aldri de nærmeste som ber ham om det (jour. Dagbladet). Det er alltid mennesker som informanten ser på som en som ikke egentlig har så mye å si, for eksempel en nabo. Han velger likevel å trekke seg unna en liten stund, da han mener det er unødvendig å lage bråk ved det spontane minnstedet.

En annen ekspert som kan fremtre i forbindelse med det spontane minnstedet er forskere og hjelpearbeidere som politi og sykehusansatte. De uttaler seg ikke i selve den spontane minnemarkeringen, men kan komme inn gjennom media som den som kan fortolke handlingene. I denne rollen har de en type makt som definerer, gir autoritet og setter grenser (Ohrvik 2006:145). Ane Ohrvik har i forbindelse med Halloween feiring i Norge, sett på disse

ekspertene som befinner seg ”utenfor ritualets strukturelle rammer” som hun betegner som entreprenører (Ibid:144). Det som skiller seg ut i mitt og Ohrviks materiale, er at Ohrvik ser at entreprenørene bevisst er med på å innføre feiringen. Det er ikke tilfellet ved det spontane minnstedet. I den grad ekspertene som er ”utenfor” selve den spontane minnemarkeringen uttaler seg er det analytisk – de ser på handlingen og finner ut hvordan den fungerer og hvilken betydning den har, og forteller så dette videre. Om dette skaper konflikter blant de sørgende vet jeg ikke, da ingen informanter har gitt uttrykk for dette.

Ved det spontane minnstedet mener jeg at det finnes ubevisste kollektive normer som opprettholdes gjennom en kollektiv erindring. I opprettholdelsen av den kollektive erindringen kan det se ut som en annen aktør kommer frem som ekspert, jeg tenker på media. Her er det spesielt nyhetsmediene som blir synlige, ettersom disse ofte presenterer glimt fra det spontane minnstedet og minnemarkeringen i Norge. Men også i medias underholdningsbransje blir en presentert for spontane minnsteder og holdninger til døden. I underholdningsbransjen er døden et stort emne. Du finner den for eksempel i bøker, bilder, tegneserier, filmer og TV-serier. Noen av disse presentasjonene gir seg ut for å være sanne; andre presenterer seg som fiksjon; og noen sier de er basert på en sann historie. I alle disse presentasjonene møter vi døden i ulike skikkelser; vi møter den avdøde i vår verden og gjennom kontakt fra dødsverden; vi møter den sunne og usunne måten å reagere på ved et dødsfall; og vi møter personer som har vært nær døden, den skyldige, den mistenksomme og den uskyldige (Aaseth 2006:10ff). I alle disse møtene blir det spontane minnstedet presentert som noe positivt. Hvordan de ulike mediene har en rolle i forbindelse med det spontane minnstedet; hvordan nyhetsmedia bruker det spontane minnstedet; og hvordan aktører ved det spontane minnstedet bruker media, er hovedtemaet for neste kapittel.

Media

Døden som underholdning

Døden er et tema som blir mye brukt i ulike medier når vi skal underholdes (Aaseth 2006:14). Vi møter den i bøker; tegneserier; ukeblader; nyhetsmedier; filmer; tv-serier; foredrag; dans; musikk; teater og mange andre underholdningsformer. Her er døden brukt i et vidt spekter – alt fra sorg, til humor og glede. Denne bruken av død i medier, setter sitt preg på vår oppfatning av døden og kan gi et bilde av samtidens religiøsitet som underholdning (Mikaelsson 1999:15). I denne underholdningen blir ofte dødsriket presentert som et godt sted uten sorg og bekymring (Alver 1999:72 jf. Aaseth 2006:12). De som befinner seg et vondt sted etter sin død, er de som ikke har greid, eller ikke ønsker, å komme over i dødsriket. De befinner seg i en slags liminalfase. Et eksempel på dette er TV-serien ”Ghost Whisperer” som ble vist i Norge første gang i 2006 (jour. TV-Norge). Her er hovedpersonen et medium som hjelper sjeler, som av ulike grunner, ikke har kommet frem til det gode dødsriket. De som ikke kan hjelpes er de som av ulike årsaker ikke ønsker å havne i det gode dødsriket.

I populærkulturen befinner også det spontane minnstedet seg som et virkemiddel. Jeg har tidligere nevnt at jeg har observert det i den amerikanske spillefilmen ”Pay it Forward” (på norsk ”Gi det videre”) fra 2000 (jf. ”Eksistens” s. 21 ff). En film som brukes i undervisning i skolen¹⁰². Et annet eksempel er den britiske krimserien vist på NRK1 ” Prime Suspect 7: The Final Act” (1:2). Her blir det laget et spontant minnsted på skolen til en 14 år gammel jente, rett etter at hun er funnet drept. I disse tilfellene, og andre tilfeller, blir det spontane minnstedet fremstilt som et godt sørgespill for alle de berørte (jf. ”Eksistens” s. 21 ff). Det er altså vakkert, god terapi og har en mening ut over seg selv, og det brukes som en illustrasjon der ord ikke strekker til. Svein Østerud har sett hvordan nyhetssendingen på TV kan få en karakter som et sørgespill, et ritual med terapeutisk funksjon (Østerud 1992:18). I et eksempel han henter inn, ser han at NRKs nyhetsprogram kunne velge mellom to fortellerstiler – kriminalfortelling og sørgespill – og han ser hvordan de bruker begge disse fortellerstilene (Ibid). I underholdningsmediene opptrer også flere fortellerstiler, deriblant sørgespillet. De gangene det spontane minnstedet opptrer har det en viktig rolle i nettopp sørgespillet. Et sørgespill som presenteres med en dypere mening – en metafysisk mening (Ibid).

¹⁰² <http://www.nfi.no/barnunge/filmstudieark/film.html?id=230> © 2003

Når jeg har sett spontane minnesteder i underholdningsbransjen, er det på film og TV jeg har observert dem. Dette betyr ikke at det ikke finnes andre steder. Men jeg har i oppgaven min ikke hatt som mål å dokumentere alle steder hvor det spontane minnstedet forekommer i underholdningsbransjen, og har derfor ikke brukt tid på dette. Det er nettopp det at det forekommer i populærkulturen og at det stort sett er lett tilgjengelig for alle, som er et poeng for meg. Grunnen til det, er at dette er med på å presentere den spontane minnemarkeringen og minnstedet også for grupper som ikke har deltatt ved slike ritualer. Dermed har en mulighet til ubevisst, og bevisst, å få en følelse av at en vet hva det spontane minnstedet er og inneholder, og en kan ha en mening om det.

Mediene er i en gruppe som befinner seg ”utenfor” de strukturelle rammene til ritualer ved det spontane minnstedet (Ohrvik 2006:144). De virker ikke direkte i selve ritualer, men de kan ha en innvirkning på ritualer. Jeg har vært inne på at menneskers ulike identiteter gir ulike forståelser og tolkninger, og at yringer gir ulike forståelser på grunn av tidligere erfaringer. Det er gjennom de tidligere erfaringene jeg ser at presentasjonene i underholdningsbransjen kan ha en rolle. Ved et dødsfall kan erfaringer fra døden i underholdningen, bli hentet frem som en mal på hvordan en skal agere. Jeg har et intervju der underholdningsbransjen er et tema. Her sier informanten at han ikke har lagt merke til spontane minnesteder i underholdningsmedier (inf. 1 oppf.). I de andre kildene mine er ikke underholdning et tema. Dette kan jeg tolke slik at de ikke kommer på å fortelle om dette når jeg ikke spør direkte om det, eller at det ikke er noe som bevisst opptar dem. Uansett hva årsaken er, så er det ikke noe de presenterer for meg som viktig i sin utarbeidelse av spontane minnesteder. Det virker ikke som de bevisst har brukt presentasjonene i populærkulturen, eller som populærkulturen har en tydelig påvirkning i dannelsen av det spontane minnstedet. For meg ser det da ut som om det er lite trolig at aktører bevisst bruker minner om spontane minnesteder fra underholdningsbransjen, når de lager egne spontane minnesteder. Det er større sannsynlighet for at underholdningsbransjen bevisst bruker de spontane minnstedene som virkemiddel, da dette er et så tydelig sorguttrykk i det offentlige rom. Nettopp det å bruke elementer publikum kan kjenne seg igjen i, er gode virkemidler for å få publikum i den rette stemningen. Det må likevel sies, at det at underholdningsbransjen bruker det spontane minnstedet som virkemiddel, kan bidra til å holde den kollektive erindringen om det spontane minnstedet i live, om enn ubevisst. Slik kan en se likheter mellom populærkulturens sorguttrykk og de spontane minnstedene i Norge.

Jeg har selv ved et tilfelle fått en sterk assosiasjon til en spillefilm i forbindelse med et spontant minnsted her i Norge. Om denne spillefilmen var en inspirasjon har jeg ikke hatt mulighet til å spørre aktørene om, siden jeg ikke har klart å oppnå kontakt med aktørene. Jeg har derfor måtte gjøre en analyse uten intervju med de involverte aktørene, men gjennom observasjoner og kilder fra nettforum, nyhetsmedier og andre informanter som ikke deltok ved denne spontane minnemarkeringen. Som jeg var inne på er ikke populærkulturen et tema i de aller fleste intervjuene mine, det er heller ikke et tema på nettfora der de pårørende etter denne ulykken på Bygdøy skriver. Dette gjør at jeg tror det er liten grunn til å si at den allerede nevnte spillefilmen ”Pay it Forward” er en bevisst inspirasjon for deres spontane minnemarkering. Det er likevel slående likhetstrekk i de spontane minnemarkeringene som utspiller seg. I begge tilfellene kommer aktører til den/de avdødes hjem med levende lys og lager en markering med lys utenfor hjemmet til avdødes familie. I filmen er det, som nevnt tidligere i oppgaven, stearinlys som holdes og settes ned sammen med blomster. Menneskene som kommer står i en stor gruppe utenfor huset. De sier ikke noe til avdødes mor og hennes kjæreste, bare står der med lysene og blomstene, mens flere mennesker strømmer til. Uten ord viser de altså at de bryr seg. Etter ulykken på Bygdøy, samlet rundt 400 ungdommer seg og gikk i et fakkeltog fra ulykkesstedet til to av de omkomnes (som var søstre) hjem. I hagen utenfor huset til familien laget de et hjerte av levende lys¹⁰³. Dette gjorde de for å vise familien at de bryr seg i den vanskelige tiden de er oppe i (Ibid). Jeg observerte ikke selv denne hendelsen og har derfor kun andrehandsbeskrivelser. Om denne spillefilmen var en inspirasjon eller ikke, kan jeg ikke si sikkert. Det virker, som sagt, som det ikke er en bevissthet knyttet til denne spillefilmen som en inspirasjon, men dette utelukker ikke muligheten for at den er en del av tidligere ervervet kunnskap og slik ubevisst fungerer som en inspirasjon.

Nyhetsmediers interesse

Det er ikke i underholdningsbransjen, men i nyhetsmediene at det spontane minnstedet tydeligst fremtrer. En informant som selv jobber innenfor nyhetsmedier, fortalte meg at han har sett en økning i bruken av spontane minnsteder (jour. Dagbladet). Hvorfor det er en økning i bruk av stedene, er ikke informanten sikker på. Hvis han skal tenke høyt tror han at det kan ha noe med at sorgen er begynt å bli mer offentlig og at vi har et behov for å skape ettermæle og fortelle vår livshistorie (jour. Dagbladet). Han illustrerer dette ved å trekke

¹⁰³ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406453.ece> 04.05.2008

linjer mellom de spontane minnestedene og minnemarkeringene, og måter en sørger på i sydeuropeiske land. På et tidspunkt nevner han også Tsunami-katastrofen som et eksempel (jf. ”Katastrofer” s. 49ff og ”Dokumentasjon og presentasjon” s. 97ff). De sørgende var mye mer åpne for at nyhetsmediene observerte og tok bilder i forbindelse med dødsfall, enn det han mener det har vært/er tradisjon for i Norge. At Norge var/er mindre åpen i forbindelse med sorg, synes han også ble illustrert ved at avisredaksjonen var skeptisk til å trykke bilder av sørgende, som de som var i katastrofeområdet opplevde uproblematisk. Journalistene i katastrofeområdet opplevde at de sørgende synes dokumenteringen var grei. Han sier at det spontane minnestedet i Norge beveger seg i retning av en slik sorgbearbeiding – sorgen skal synes. Denne ”trenden” gjør det også lettere for nyhetsmediene å dokumentere de spontane minnestedene og handlingene, noe som igjen resulterer i at markeringene oftere blir presentert i nyhetsmediene. Dette blir tydelig også ved at medias interesse for de spontane minnestedene har økt de siste årene (Gustavsson 2006:212). Når jeg har sett på avisreportasjer som tar for seg spontane minnesteder og markeringer, har jeg spesielt lagt merke til en økning i bruk fra år 2000 og frem til i dag.

Ved at norske nyhetsmedier ofte viser spontane minnesteder og markeringer når de presenterer vond død, kan de være med å spre og opprettholde ideene om minnemarkeringene og minnestedene (Gustavsson 2006:221). I denne spredningen presenterer de utsnitt av spontane minnesteder, som kan fungere som en opprettholder og mal på hvordan de spontane minnestedene skal se ut og gjennomføres – de presenterer normer. At nyhetsmedier kan fungere som en leverandør for nye ritualer har Ane Ohrvik sett i forbindelse med sin undersøkelse av Halloween i Norge (Ohrvik 2006:139ff). Hun ser hvordan aktører bevisst forer nyhetsmedier med stoff for å innføre en skikk, og slik fungerer som en entreprenør for ritualet samtidig som nyhetsmediene fungerer som leverandører og opprettholdere. Det er imidlertid ingen som bevisst gjennom handlinger, ord og tanker, har lagt til rette for og virkeliggjort innføringen (som er Ohrviks definisjon av en entreprenør) av det spontane minnestedet her i Norge (Ibid:144f). Ohrviks undersøkelse er likevel et interessant eksempel for meg da den viser hvordan media kan fungere, ikke bare som en leverandør, men også som en opprettholder av et ritual – jo mer media skriver om saken, jo sterkere rotfeste får ritualet og slik media presenterer ritualet blir ritualet oppfattet uansett om kildene egentlig er ment annerledes. Nettopp denne rollen til nyhetsmediene ser ut til å være fremtredende ved det spontane minnestedet. De fungerer slik som en opprettholder, og til en viss grad som

leverandør, av et ritual som de ikke deltar i selv. Slik blir de også eksperter uten å noen gang selv gjennomføre eller være en del av rituallet.

I nyhetsmediene ser det ut som bilder og tekster fra de spontane minnstedene fungerer som en type underholdning for mottakeren. Vi er blitt mer og mer vant til å se bilder av ulykkessted, med blomster og lys, og nærmest forventer slike bilder etter grusomme ulykker (Lundgren 2006:155). Forventningen om at journalister fra nyhetsmediene skal komme og dokumentere ulykker er også tilstedet blant de sørgende. En informant forteller hvordan en gruppe av de sørgende så det som sitt ansvar å beskytte de aller nærmeste fra journalister (inf. 5). Dette var noe de hadde snakket om før de så at journalistene faktisk kom og var tilstedet. De tenkte at journalistene kom til å komme, og forberedte seg på det. Men selv om mange reagerer på journalistenes tilstedeværelse, ser det ut til at de færreste reagerer med å be journalistene forlate stedet. Det er som om journalistene skal være der fordi dette understreker dødsfallets grusomhet eller urettferdighet, samtidig som det er en regel at man ikke skal like journalistenes nærvær. En informant sier det slik at han tror folk synes det er greit at journalister er der, fordi de sørgende ønsker å fortelle sin historie, og fordi de er der på vegne av alle dem som ikke kan komme (jour. Dagbladet). En annen informant sier noe om hvordan journalistene hjelper til med å spre et budskap, samtidig som han sier at det som gjør at han ikke liker journalistene er at de alltid vrir på virkeligheten (inf. 2). Han liker altså ikke journalistenes tolkninger og presentasjon av fortellingen ved det spontane minnstedet. At noen ønsker at journalister skal komme og dokumentere deres fortelling blir også kommentert av en journalist. Han sier han er blitt oppringt og bedt om å komme (jour. Halden). En annen grunn til at journalistene som oftest ikke blir vist bort kan være at rituallet utføres i det offentlige rom. Dette er i hvert fall grunnen til at en av informantene opplever at det er greit å komme tilbake igjen de få gangene han er blitt bedt om å gå (jour. Dagbladet). Det er også grunnen til at han går inn og observerer minnstedet uten å spørre om lov. Her ser det imidlertid ut til å være en forskjell mellom løssalgsmidlene og de lokale mediene; en forskjell som er kommentert i flere intervjuer og samtaler. En lokal journalist som jeg har intervjuet sier at når han oppsøker et sted som journalist spør han alltid om lov og legger ikke skjul på hva han ønsker (jour. FB 1). Han sier at han som lokal journalist gjerne møter intervjuobjektene sine tilfeldig på gaten, noe som gjør at han ønsker å opptre respektfullt og har et behov for å ha ren samvittighet. Dette er også kommentert av andre personer som ikke er journalister. De synes at journalister fra lokalaviser er mer omsorgsfull enn de fra de løssalgsmidlene (inf. 2 og 3).

Når jeg har sett på saker som er presentert både lokalt og i løssalgsmidier ser det ut til å være forskjell på hvordan man formulerer seg. Mens løssalgsmidier gjerne fokuserer på det dramatiske og grufulle ved hendelsen, legger ofte de lokale mediene mer vekt på det uforståelige og overraskende. Et eksempel på dette er ingressen i VG mandag 23.01.2006 etter at en ung jente ble drept. Her står det: ”Den ene timen en glad og livlig jente på fotballfest med venner. Før festen endte i bunnløs tragedie: Ingrid-Elisabeth Berg (16) ble skutt på veien hjem.” (VG 23.01.2006). På Rogalands avis sin nettside står det: ”17-åringen forlot festen på klubbhuset til Riska FK etter angivelig å ha kranglet med kjæresten. En time senere ringte han selv til politiet for å fortelle at han hadde drept Ingrid-Elisabeth Berg (16)”¹⁰⁴. Også overskriften på disse to eksemplene understreker forskjellen. VG har den dramatiske og grufulle overskriften ”Tenårsdrapet. Her stråler Ingrid-Elisabeth (16) på vorspiel. Få timer etterpå er hun drept av kjæresten (17)”. Rogalands avis har den mer tilbakeholdne og informative overskriften ”– Siktete kranglet med kjæresten”. I tillegg moderer Rogaland avis seg enda mer i ingressen ved å si at de involverte partene angivelig hadde kranglet. De lokale mediene pleier, som løssalgsmidier, å følge utviklingen i saker. Forskjellen her ligger i at de lokale mediene ser ut til å være mer forsiktige enn løssalgsmidier, med å påstå noe uten å ha belegg fra politi, leger, advokater eller andre ”eksperter”. Når venner eller vitner trekkes inn, prøver de å gjengi det som blir fortalt, uten å si at det helt sikkert var slik det hente. Her ser det altså ut som om løssalgsmidier ofte er raskere med å være mer absolutte i sine uttalelser. I min sammenligning har jeg også sett at jo større mediene er, jo mer like er de løssalgsmidiers formuleringer og fremgangsmåter.

Spesielt hos løssalgsmidier ser jeg, det Svein Østerud kommenterer, at hendelser gjerne presenteres som en kriminalfortelling (1992:21). Det er en spennende fortelling med en skurk, et offer og noen ganger en helt, eller et forsøk på heltedåd. Denne dramatiske skrivestilen finner jeg også støtte for hos Jan Inge Sørbø som har sett at vond død har sin helt spesielle nyhetsverdi, presentert av en dramatisk skrivestil (1992:27). Denne stilen står i motsetning til andre tekster om død (dødsannonser og nekrologer) som har en mer hensynsfull skrivestil (Ibid). Når jeg har sett på løssalgsmidier har jeg også lagt merke til det sterke fokuset på: skyld, hendelsesforløp og hvordan en skal unngå lignende hendelser i fremtiden. Dette fokuset har også de lokale mediene, men de er som regel mer forsiktig og avventende med å

¹⁰⁴ <http://www.rogalandsavis.no/nyheter/article1917712.ece> 23.01.2006

gi enkeltpersoner skylden, enn det løssalgsmidlene er. Materielle gjenstander og større grupperinger kan de lokale mediene, som de landsdekkende, derimot dømme raskere¹⁰⁵. Skyldspørsmål, hendelsesforløp og hvordan en skal unngå noe slikt i fremtiden er to av tre talesituasjoner som Sørbø presenterer. Han kaller disse to talene domsstolstalen og rådstalen, og det er nettopp disse som kjennetegner medias presentasjon av vond død (Sørbø 1992:27f). Nyhetsmedienes fokus på disse to talesituasjonene, og oppbygningen av fortellingen som en kriminalfortelling i forbindelse med død, understrekes også av Olaf Agedal. Han sier at nyhetsmediene i hovedsak er opptatt av ”den brå og grufulle døden” (Agedal 1994: 185). Agedal sier også at i denne oppmerksomheten ligger også spørsmålet om meningen med døden – var den uunngåelig, nødvendig, selvforskyldt og så videre (Ibid). I dette finner jeg også spørsmålet om meningen med livet – hvor lenge skal man leve, hvordan bør man leve, hvordan var det gode livet og så videre. Nettopp spørsmålet om meningen med liv og død er gode temaer å presentere for nyhetsmedier fordi de alltid er aktuelle. Denne kombinasjonen av at temaet er aktuelt og at de er enkle å dokumentere, gjør de spontane minnstedene til interessant stoff for nyhetsmediene.

I en artikkel i Dagbladet tar Hans Fredrik Dahl i 2002 opp det han ser på som den nye opptreden ved kriminal- og ulykkessaker¹⁰⁶. Han sier det er oppstått en helt ny mentalitet ved slike saker der de ekte følelsene og fellesskapet står i fokus. I dette ”nye emosjonelle landskapet” finner han at det er lett å miste fokus på hva målet med straff er – vi skal straffe for å markere en allmenn moralsk standard for morgendagen, ikke for å hevne ugjerningen i går (Ibid). Når journalister likevel velger å dokumentere disse spontane minnstedene er det i følge Dahl fordi det her finnes ekte følelser. Han sier at i en verden der vi blir presentert for så mye uekte, higer vi etter det ekte. Det som slår meg når jeg leser Dahls artikkel er hvor lite fokus det er på den mørkere fortellingen som for eksempel Agedal og Sørbø finner hos journalistene. Mens Agedal og Sørbø finner en vond død presentert som en spennende fortelling i medier, sier Dahl, som journalist og historiker, at det er de ekte følelsene og fellesskapet han vil fremheve. I mitt arbeid med masteroppgaven er jeg blitt slått av hvordan disse to retningene har helt ulike tilnærminger og ”regler” i møte med de samme situasjonene. Noen ganger er jeg også blitt slått av hvor merkelig disse forskjellene blir. Dette vil jeg ta opp litt senere i teksten (jf. s. 102ff). Men først: Dahl sier mediene er opptatt av å presentere de

¹⁰⁵ <http://www.rogalandsavis.no/nyheter/article2985219.ece> 10.09.2007

¹⁰⁶ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/01/25/308419.html> 25.01.2002

ekte følelsene i et felleskap, de er opptatt av det nye emosjonelle landskapet som er så tydelig ved det spontane minnstedet og minnemarkeringene. Men hvorfor er mediene så opptatt av dette? Hvorfor presenterer de det spontane minnstedet og minnemarkeringene ved vond død?

Mange av informantene som ikke er journalister påstår at journalister er opptatt av de spontane minnstedene fordi de er opptatt av å selge avisene sine; og en vond og grusom død med en kollektiv sorg i det offentlige rom, er noe folk liker å lese om. En journalist hos NTB bekrefter til en viss grad dette (jour. NTB). Hun sier at hun skriver om ting hun synes er interessante, men at hun må være opptatt av å formidle noe hun tror vil selge. Hvis hun ikke skriver om noe som selger har hun ingen jobb... (jour. NTB). Det er ikke til å komme utenom at i dag er spontane minnsteder og minnemarkeringer stoff som selger, og derfor også interessant stoff for nyhetsmediene. Men det er likevel ikke slik at nyhetsmediene forteller om alt som selger – de gjør et utvalg. Hva er da utvalgskriteriene? Hva dokumenteres og hvordan gjøres det? Hva kommer på trykk/presenteres og hvilke valg gjør man?

Dokumentasjon og presentasjon

”Jeg ser jo at vi bruker det på en måte. ... Og det at vi gjør det, det er jo åpenbart at ... det vet jo folk, sånn at det kommer ikke som noen overraskelse på folk at det liksom er det som det blir bilder av dagen etterpå. Hvis det har skjedd en stor bilulykke så er det dét det blir bilder av, hvis det kommer blomster dit” (jour. Dagbladet). Det er ikke tvil om at både de som jobber i nyhetsmediene og andre ser på de spontane minnstedene og handlingene som interessant nyhetsstoff. Det er heller ikke tvil om at en av grunnene for interessen er at fortellingene selger. Nyhetsmediene har ikke råd til å fortelle om mange saker som folk ikke vil lese og kjøpe (jfr. avsnittet over). Men det finnes flere kriterier enn salg for valg av dokumentasjon og presentasjon.

Journalistene gir uttrykk for at de ønsker å fortelle noe om dagens samfunn. I dag, som før i tiden, skjer det grusomme hendelser som fører til dramatiske dødsfall. Dette er en del av vårt samfunns fortelling. Det nyhetsmediene finner spesielt i forbindelse med disse dødsfallene, er måten det kollektivt sørges i det offentlige rom¹⁰⁷. Dermed blir et vondt dødsfall en mulighet til å fortelle om en grusom hendelse, som noen ganger også er spennende, samtidig som en viser en ny tendens i samfunnet. Da det spontane minnstedet, med sine handlinger, kom for

¹⁰⁷ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/01/25/308419.html> 25.01.2002

fult ved Kong Olavs død, var det nesten med undring at ritualet ble dokumentert. Setninger som ”Slottsplassen var i det hele tatt et sted for folk som ville dele sorgen med noen i går” og beskrivelser av hvor ny denne handlingen var og hvor forandret både Karl Johans gate og slottsplassen var, var mange (Dagbladet 19.01.1991 og Dagbladet 20.01.1991). Den spontane minnemarkeringen og minnестedet ble beskrevet som en unik, stemningsfull og spesiell markering og media var med på å formidle hva som skjedde og hvordan handlingene foregikk (Aagedal 1994:182). Her er det tydelig hvordan nyhetsmediene ønsker å påta seg rollen som samfunnsopplyser.

I dag er det ikke samme forundring når et spontant minnестed oppstår. Likevel er medias interesse like stor, eller større. Det virker som om journalistene opplever at det spontane minnестedet er med på å vise ekteheten på en god måte, og dermed gir saken mer verdi (jour. Dagbladet). De første årene ble det spontane minnестedet vist og beskrevet med lys, blomster og andre gjenstander som ikke avslørte navn på avdøde og avsender. Etter hvert kom flere brev og gjerne bilde av avdøde og bilder av sørgende med ryggen til. I dag forekommer også ofte ansiktene til de sørgende. Det virker altså som en med årene viser mer og mer personlige og individuelle opplysninger. Journalistene er fortsatt tilbakeholdende med å vise gjenstander og personer som kan avsløre identitet rett etter ulykken, men etter hvert som tiden går, gjerne parallelt med at politiet frigir flere opplysninger, blir både tekster og bilder mer personlige. Et eksempel på dette er et drap på en 17 år gammel gutt i 2008. Her viste et av de første oppslagene et nærbilde av det spontane minnестedet der et fotografi av den avdøde var satt ned. Men bildet av gutten som var drept var retusjert bort, og de sørgende på et annet bilde i samme artikkel var hodeløse¹⁰⁸. Dagen etter var bildet av avdøde ikke retusjert lenger, de sørgende hadde hoder og ansikter, i tillegg til at det var nærbilde av avdødes far¹⁰⁹. De sørgende avbildet i siste artikkel viser nok minst 100 personer og det må være vanskelig og tidkrevende for fotografen å få tillatelse fra alle disse menneskene til å trykke bildet. Sannsynligheten for at journalisten har bedt om tillatelse for å trykke eller ta bildet er liten. En informant har fortalt meg om en lignende episode der han ikke ba om tillatelse (jour. Dagbladet). Dette understreker en forskjell på journalister (spesielt fra løssalgsmidier) og forskere, som jeg skal komme nærmere inn på litt senere (jf. ”Journalist og forsker i møte med de samme situasjonene” s. 102ff). Der forskere må få tillatelse til å ta bilder av folk, kan

¹⁰⁸ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/29/539546.html> 29.06.2008

¹⁰⁹ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/30/539622.html> 30.06.2008

en journalist overlate ansvaret for dette til folk selv, de må selv gi beskjed hvis det ikke er greit å bli avbildet.

De journalistene jeg har intervjuet sier alle at de dokumenterer mer enn de setter på trykk. Det er likevel forskjell på hvor mye de dokumenterer. De som jobber i lokalaviser sier de alltid føler seg frem og/eller spør om det er greit at de dokumenterer, mens de som jobber landsdekkende forklarer at det er viktig å dokumentere så mye som mulig. De tenker ikke på hva som skal i trykken før de kommer tilbake til redaksjonen og da er det viktig å ha flest mulig bilder som kan fungere. Når de tar bildene er det komposisjon og stemning på stedet som er viktig (jour. Dagbladet). Stemningen på stedet er også viktig i tekstene. En informant sier at det å ha folk med på et bilde er viktig. Han har fått beskjed fra avisredaksjonen at ”folk vil ha folk” (jour. FB 3). En annen informant begrunner dokumentasjon av alt på stedet som viktig journalistisk (jour. Dagbladet). Dermed ser det altså ut til at spesielt løssalgsmedier, men også lokale, gjerne dokumenterer mer enn det de nødvendigvis vil trykke. Men det må også sies at det er individuelle forskjeller på hva og hvor mye en velger å dokumentere og trykke. En informant som jobber i Norsk Telegrambyrå (NTB) forteller at hun reagerte på et bilde som ble trykket i en løssalgsavis. Hun ville selv aldri gjort dette, da det som var avbildet var så preget av en pårørendes sorg i forhold til skyldspørsmålet (jour. NTB). Men hun sier at når noe først er trykket et sted, er det lettere å bruke det for andre. Dette betyr at om noen trår over en etisk grense, så kan denne grensen flytte seg for andre også. Slik kan andres presentasjoner være med på å avgjøre hva en selv presenterer.

Når nyhetsmediene presenterer de spontane minnstedene og minnemarkeringene må de gjøre et utvalg. Det er som regel så mange ulike måter å fokusere en sak på, det er så mange ulike ytringer at det er umulig å presentere alle meningene og symbolene. Dermed velger de ut et utsnitt, en retning, som de synes fungerer godt. Det er som sagt i Ritualkapittelet, i møte med dette valget at konflikter kan oppstå (jf. s. 73ff). Det at man har tidligere erfaringer med seg i sin tolkning av en ytring, gjør at ytringene kan forstås og tolkes helt annerledes enn avsender egentlig hadde ment (Bakhtin 1998:11 og 23f). Hva som kommer på trykk ser ut til å bli avgjort i samtale med avisredaksjonene (jour. Halden). Her har den som har produsert materialet mye å si for hva som blir valgt (jour. FB 2) fordi det å være tilstedet ved ritualet, på stedet, gir en følelse av ”hvor langt en kan gå” (jour. Dagbladet). En informant fra en landsdekkende avis forteller at han ikke har opplevd at avisredaksjonen vil gå lenger enn det han ønsker, men han har opplevd at han ønsker å bruke ”drøyerer” bilder enn det resten av

redaksjonen ønsker (Ibid). Nettopp det å være tilstedet og prate med folk og å kjenne på handlingene og stemningen, gjør at en kan få tillitt og en overbevisning om hvor langt en kan gå. Slik sett ser det ut som om det nonverbale også har en sterk rolle i utvelgelsen. Konteksten bildet er tatt i eller teksten er skrevet i, blir en del av ytringen til bildet og teksten, og dermed kan de/den fortelle ting, og de som har vært tilstedet kan forstå ting, som de som ikke har vært tilstedet ikke kan oppfatte (Bakhtin 1998:26). Utsagnet om at man ønsker å gå så langt som mulig gjør at sensasjonsaspektet kommer inn. Det er viktig å ha elementer som er ekte, men som grenser mot noe du aldri kunne forestilt deg eller som går så langt at du egentlig synes det er litt for drøyt. Men akkurat så drøyt at du må kjøpe eller se nyheten for å se hva som har skjedd. Går de for langt vil de virke frastøtende. Her nevner en informant forskjellen på det å trykke skyld og årsak mot det å trykke følelser (jour. NTB). Skyld og årsak kan ofte føre en opp i vanskelige situasjoner. Det kan for eksempel vise seg at den en gir skylden er uskyldig. Følelser derimot rører en uten at de nødvendigvis blir et problem.

At nyhetsmediene kan gå for langt i forhold til hva som oppleves som greit er det flere eksempler på. En tragedie i Stavanger der en mor, en far og to barn ble funnet døde i sitt hjem, er et eksempel. Her klagde de etterlatte saken inn for pressens faglige utvalg (PFU)¹¹⁰. I klagen på avisen VG, som jeg har lagt til grunn her, er det blant annet lagt vekt på at dekningen ga de pårørende unødvendig belastning, avslørte identiteter og kom med grove spekulasjoner. I respondansen fra VG på denne klagen kommer et annen utvalgskriterium frem, nemlig informasjonsbehovet. Gjennom ulike kanaler opplevde VGs reportere at det kom frem at folk var bekymret og hadde behov for informasjon. For eksempel hevdet VG at de:

”[...] dagen før publisering av den innklagede artikkelen, fikk tilgang til bilder av de to barna. Det understrekes at VG – i motsetning til andre medier – valgte ikke å bruke disse bildene. På den annen side fant man det riktig å opplyse at barna etter alt å dømme ikke var tatt av dage på baderommet, der de ble funnet. Begrunnelsen for dette var at mange fryktet barna hadde vært vitne til drapene på øvrige familiemedlemmer. Når alt tydet på at dette ikke var tilfelle, mener VG at formidling av denne informasjonen var en nyttig avklaring for leserne.”¹¹¹

¹¹⁰ <http://www.pfu.no/case.php?id=1909> 28.08.2007

¹¹¹ <http://www.pfu.no/case.php?id=1909> 28.08.2007

Utvalget kommer frem til at avisen kunne vist større varsomhet i sin presentasjon av saken på forsiden, men at fremstillingen ellers ligger innenfor det som er etisk akseptabelt i pressen.

Når jeg har observert bilder som er brukt både i TV og aviser, har jeg sett at de ofte går tett inn på det spontane minnestedet og er ganske detaljert i sine gjengivelser. Dette gjør at en ofte kan greie å lese små hilsener og se blomster, lys og andre gjenstander i detalj. Noen ganger velger de også å gjenta det som står i brev og kort, i reportasjer eller som tekst i artikler¹¹². Min første tanke var at dette gjorde bildene enda mer tydelig i forhold til identifikasjon, og jeg lurte derfor på om dette ikke kunne føre til unødvendige konflikter og klager på nyhetsmediene. En journalist forklarte at når han går så nært innpå, er det av respekt og verdighet (jour. Dagbladet). Han sier at fordi det brukes gjenstander som ikke er ment å vare evig, slik som avskårne blomster, stearinlys og papir, forfaller et spontant minnested ganske raskt. Dette utsagnet bekrefter opplevelsen til de som synes det spontane minnestedet ligner på et søppelberg (jf. ”De ulike stemmene” s. 44ff). Et forfalt spontant minnested synes ikke verdig å presentere og derfor går han tett inn på det som er friskt og pent, og prøver å skape et godt utsnitt. Dermed blir respekten for de pårørende og de som skaper det spontane minnestedet, en begrunnelse for presentasjoner i nyhetsmediet. Men også det bildet som har best komposisjon, veier tungt i en utvelgelsessituasjon.

Respekt og verdighet er ord som går igjen når jeg snakker om presentasjoner med informanter som er journalister. En forteller for eksempel at det oppleves som mer verdig å ta bilde av det spontane minnestedet og dets handling, fremfor de involverte partene fordi han her opplever at skyldspørsmålet er så sterkt tilstede (jour. Dagbladet). At han ikke velger å presentere bilder fra selve ulykken eller katastrofen er fordi han, eller andre fra ulike medier, sjelden er tilstedet når en ulykke inntreffer. Om han ville trykket et slikt bilde, hvis han hadde mulighet til det, sier han ingen ting om. Siden jeg intervjuet informanten ”jour. Dagbladet” i 2005, har det begynt å forekomme en del bilder av både ulykken og det spontane minnestedet i samme sak¹¹³. I mine observasjoner har jeg sett at etter at det er blitt vanlig at mobiltelefonene har foto- og videokamera, er bilder fra ulykker og katastrofer blitt mer tilgjengelig for media. Også muligheten til å forflytte informasjon raskt via internett og mobilnett, gjør at bilder og tekster kan komme opp på nettsider og fjernsyn kort tid etter en ulykke eller katastrofe, og

¹¹² <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/05/25/205645.html> 25.05.2000 og

<http://www.dagbladet.no/nyheter/2003/03/17/364131.html> 17.03.2003

¹¹³ <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/05/04/534387.html> 04.05.2008

redigeres raskt. Dette viser blant annet at bruken av bilder fra ulykken, ikke gjør at en slutter å bruke bilder og beskrive det spontane minnestedet og minnemarkeringen.

Det å bruke stoff som kommer fra pårørende kan sette journalister i en etisk vanskelig situasjon. En informant forteller at det noen ganger er vanskelig å trekke ut hva som er greit å presentere, selv om de personene de har intervjuet, har sagt at det er greit at det som sies blir brukt (jour. NTB). Dette fordi mennesker i sorg og kriser ikke alltid er helt sikre på hva de sier, eller ikke greier å presentere det de ønsker å si. Informanten mener at det derfor er viktig å trå varsomt, uansett om man er i det offentlige rom eller ikke (Ibid). Hun nevner en diskusjon rundt etikk og presentasjon som kom opp i tilknytning til Tsunami-katastrofen, noe en informant fra Dagbladet også tar opp (jf. ”Nyhetsmediers interesse” s. 92ff). Her hadde spørsmålet om hva som var etisk å presentere grobunn i manglende tilstedeværelse og forståelse av kontekst. De som var tilstede i katastrofeområdene opplevde at folk ønsket å fortelle sin historie og ønsket av ulike grunner at media skulle presentere den. Redaksjonene her hjemme synes de gikk for langt, og det ble stilt spørsmål rundt utnytting av sørgende mennesker. Dette understreker igjen at det er et behov for å strekke seg langt for å presentere noe som virkelig viser ekte følelser, men at en må ikke gå for langt. I behovet for sensasjon ligger ikke bare et press på de berørte i en sak, det er også et press på journalistene. Ikke bare skal de presentere saken spennende, de skal også presentere den på alle nyhetsmediets arenaer. En avis kan ha både morgen- og kveldsutgave hver arbeidsdag, i tillegg til helgeavis og internettavis. En TV-stasjon har flere nyhetssendinger i løpet av en dag, i tillegg til internett og tekst-TV, foruten ekstra-repotasjer ved spesielle anledninger. På alle disse arenaene skal saken presenteres, gjerne på ulike måter. Hvis det er en kriminalsak, skal det helst også være en hyppig presentasjon av utvikling i saken¹¹⁴. Det er naturlig å stille spørsmål ved om dette presset gjør at grensen for hva journalistene opplever som etisk forsvarlig flyttes lenger og lenger, uten at noen egentlig har ansvar for å ha oppsyn med media¹¹⁵.

Journalist og forsker i møte med de samme situasjonene

Da jeg observerte et spontant minnested i Oslo, syntes jeg det var litt ubehagelig å komme med fotoapparatet, pennen og blokken min. Jeg hørte ikke til der, da jeg ikke var en sørgende – jeg følte meg nesten som en kikker. Jeg holdt meg hele tiden i bakgrunnen og prøvde å ikke

¹¹⁴ <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article2496457.ece> 21.06.2008

¹¹⁵ <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article2496457.ece> 21.06.2008

forstyrre noen. Det betyr at jeg ikke tok direkte kontakt med personer på stedet, og at jeg bare gikk frem til det spontane minnstedet for å dokumentere når det ikke var noen andre der. Journalistene som kom til stedet holdt seg stor sett i bakgrunnen, men litt nærmere minnstedet enn der jeg stod. De gikk også frem og fotograferte under den spontane minnemarkeringen, i tillegg til at de oppsøkte folk for å høre deres fortellinger. Når de intervjuet, hadde de alltid det spontane minnstedet i bakgrunnen. På grunn av stedets beliggenhet var det ikke mulig å gå langt vekk hvis en ville ha det spontane minnstedet med i bildet, og selve intervjuansene var derfor mulig å observere fra det spontane minnstedet. Jeg opplevde at journalistene var veldig bevisst på hva de skulle ha før de kom – de fant raskt intervjuobjektene sine, var raskt i rett posisjon for bilder og filming, for så å forsvinne raskt igjen. Likheten mellom meg og journalistene var stor, men jeg opplevde at journalistene hadde mer selvtillit enn jeg. Dette virket noen ganger påtrengende, men resulterte i flere samtaler, enn det jeg gjorde, med aktører som var berørt av hendelsen.

Under mitt feltkurs i forbindelse med denne masteroppgaven fikk jeg en grundig opplæring i regler, etikk og moral. Ikke minst ble det lagt vekt på det aktive samtykke og informasjon vi var pålagt å gi alle intervjuobjektene (Aukrust 2005b:233). I tillegg måtte jeg søke Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) om tillatelse til å gjøre intervjuer¹¹⁶. Her er det retningslinjer om blant annet hvordan materialet skal oppbevares både i prosjektperioden og for ettertiden. I tillegg er jeg pålagt å sende inn en skriftlig tilbakemelding for behandling av personopplysninger etter endt arbeid. Hele veien er det jeg, som samler inn materiell, som har ansvar for at alle som deltar i prosjektet vet hva de deltar i, og at de når som helst kan velge å trekke seg fra prosjektet. Dette står i sterk kontrast til det journalist Per Jon Odéen presenterer for kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon¹¹⁷. I sin tekst legger han vekt på hvor viktig det er å bli kjent med medias arbeidsmetoder, og i det ligger også det å passe på at du får den informasjonen du har krav på. Journalistene er der for å gjøre en jobb, en jobb som er viktig, og som en bør ha forståelse og respekt for. Det må poengteres at Odéen presenterer dette for kommuneansatte og ikke pårørende, men denne presentasjonen passer godt med mine observasjoner av media, og med intervjuer av både journalister og ikke-journalister. De ønsker å ta vare på de pårørende, men de pårørende må selv sørge for å bli tatt vare på. Her står mediens størrelse i direkte forhold til det ansvar de pårørende må ta. En annen journalist bekrefter dette når han sier at mange som deltar ved de spontane

¹¹⁶ <http://www.nsd.uib.no/> © 2008

¹¹⁷ <http://64.233.183.104/search?q=cache:i2EF7yfdlzwJ:www.ks.no/upload/4346/odeentilnettet.doc+p%E2%88%9A%E2%80%A2+kollisjonskurs+med+mediene&hl=no&ct=clnk&cd=1&gl=no>

minnstedene ikke har erfaring med media og dermed er lette å misbruke for dem som er ute etter en tårevåt historie (jour. Halden).

Nyhetsmedier har, til tross for at mange av mine informanter ikke oppfatter det slik, retningslinjer i møte med sine kilder og sitt publikum. Disse retningslinjene blir uttrykt i tre plakater: Vær Varsom-plakaten, Tekstreklameplakaten og redaktørplakaten¹¹⁸. Vær Varsom-plakaten har eksistert siden 1936, og ble sist revidert i 2007. Den presenterer etiske normer for pressen. Tekstrekalmepalakaten er et tillegg til Vær Varsom-plakaten og tar for seg etiske retningslinjer i forhold til reklamering og sponsing. Redaktørplakaten tar for seg de plikter og rettigheter som redaktører har. For journalister som jobber med å dokumentere spontane minnsteder er det spesielt Vær Varsom-plakaten som fungerer som rettleiding (jour. Dagbladet og jour. NTB). Her blir journalister blant annet bedt om å opptre hensynsfullt i møte med sørgende mennesker (paragraf 3.9), men hele veien legges det vekt på at pressen må være fri og kan derfor operere utenfor disse retningslinjene hvis det skulle være nødvendig. Dette kommer også frem i intervjuene mine (jour. Dagbladet). Man opplever Vær Varsom-plakaten mer som veiledning enn reglement. De gangene folk opplever at nyhetsmedier trår over grenser, kan en klage til en Pressens faglige utvalg (PFU). Deres oppgave er å følge opp klager, og å overvåke og fremme etiske og faglige standarder, med utgangspunkt i de tre nevnte plakaterne¹¹⁹. Enkelte ganger er også dette utvalget kritisert for å være partiske eller for ikke å ha noen reell makt, da en opplever at overtredelser ikke får noen konsekvenser for mediene¹²⁰. Håkon Haugsbø, leder i stiftelsen for en kritisk og undersøkende presse (SKUP) sier det slik i en artikkel i aftenposten som tar opp medias håndtering av de siste tiders avsløringer av politikere:

”[...] Media skal vakte makta.

Men kven vaktar media? Kven seier ifrå når den totale eksponering, summen av alt, blir faretruande nær grensa for kva eit menneske kan tole? Enten det er ein statsråd, næringslivsleiar eller kulturkjendis det gjeld.

Ingen.”¹²¹.

I mitt arbeid har jeg noen ganger forundret meg over hvor stor forskjell det er på meg og media når vi møter de samme situasjonene. Vi er jo til en viss grad ute etter samme informanter og fortellinger. Noen ganger er jeg blitt slått av hvor mye raskere og lettere de

¹¹⁸ http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/ 01.06.2007

¹¹⁹ <http://www.pfu.no/about.php>

¹²⁰ <http://www.kjendis.no/2008/08/12/543326.html> 12.08.2008

¹²¹ <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article2496457.ece> 21.06.2008

kan få tak i informanter enn jeg, selv om mitt materiale blir anonymisert og ganske sikkert lest av færre personer enn medienes presentasjoner. Jeg må likevel si at jeg er glad for de retningslinjene jeg har. Medias konstante vurderinger med lite annet enn vær varsom plakaten som rettledning, gjør at de ofte må ta vanskelige etiske avgjørelser¹²². For meg fungerer retningslinjene som en sikkerhet for at de pårørende blir tatt godt vare på, og som en slags huskeliste slik at jeg faktisk kan beskytte mine informanter. Jeg har også opplevd å bli møtt med en større velvilje grunnet de strenge retningslinjene; jeg har enda til gode å bli møtt med sinne og bortjaging fra et spontant minnested eller i en intervjusituasjon. Et spørsmål som blir hengende til slutt er hvorvidt min bruk av medias materiale bare fungerer som et smutthull i forhold til mine retningslinjer.

¹²² <http://infodesign.no/artikler/informasonsetikk.htm> 09.03.2001

Konklusjon

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å vise hvordan det spontane minnestedet og den spontane minnemarkeringen fungerer som et rituellet og kulturelt uttrykk i Norge i sein tid. Dette har jeg gjort ved å se på hvor minnestedet og markeringen kommer fra, hvorfor de lages; hvordan de er; og for hvem de lages. Men jeg har også sett på hvem som skaper dem og er tilstede; hvilken betydning handlingen og stedene har; hvordan det fungerer som et ritual; hvem som eier det; og hvordan de påvirker og brukes av media.

Jeg startet oppgaven med å se på eksistensen til det spontane minnestedet og minnemarkeringene her i Norge. Jeg tok utgangspunkt i tre muligheter da jeg begynte å se på hvor ideen kom fra (en gammel norsk tradisjon; utlandet; og media). I spørsmålet om minnestedet kunne komme fra en gammel norsk tradisjon, fant jeg at det finnes både gjenstander, handlinger og steder i eldre kilder som viser at det har eksistert lignende tradisjoner (som lys, forlis på sjøen og varp). Gjennom min empiri så jeg også at enkelte informanter påpekte denne likheten. Disse informantene var de eldste informantene og jeg fant dem hovedsakelig i spørreundersøkelsen. Forskjellen mellom mine intervjuer og spørreundersøkelsen var interessant da dette fortalte meg at på det tidspunktet jeg gjorde intervjuene mine ser minnestedene og markeringene ut til å være så godt innarbeidet at folk ikke lenger lurer på hvor uttrykket kommer fra – det ser ut til å ha blitt en tradisjon. At eldre informanter trakk likhetstrekk mellom det spontane minnestedet og handlingene og sine egne erfaringer, pekte også mot at det kunne være røtter i en gammel norsk tradisjon. Det å kaste ut blomster på sjøen skjer fremdeles i dag og viser at gamle tradisjoner er i prosesser og kan leve, når det er behov.

I utenlandsk forskningsmateriale som berører det spontane minnestedet fant jeg også mulige bånd mellom eldre tradisjoner og moderne spontane minnesteder. Her ble det sagt at en direkte rød tråd mellom de eldre og nyere stedene og handlingene ikke var tilstede, men intensjon og form så ut til å være lik. Gjennom forskningsmaterialet mitt kom jeg frem til samme konklusjon; måten å markere på og årsaken til at uttrykket oppstår, er mye det samme i eldre norsk tradisjon, men begrunnelsen for å handle er ikke lik. Årsaken til at man kunne finne likhet i handling, gjenstander og sted uten at begrunnelsen for å bruke dem var lik, fant jeg at kunne være det nonverbale preget slike uttrykk har. Dette kan noen ganger føre til at handlingen og gjenstandene forsetter, mens begrunnelsen blir borte.

Når jeg så på utlandet som en mulig inspirasjonskilde fant jeg, gjennom min empiri, at det var mange likheter mellom de utenlandske og norske spontane minnestedene og markeringene. Jeg fant også at andre forskere mente det var likhet mellom flere land, men også mellom religiøse retninger, i hvordan spontane minnesteder med sine handlinger fungerte. Denne likheten mellom religiøse retninger, gikk også over landegrensene. Her fant jeg også at mange av de samme gjenstandene gikk igjen og at en del av disse gjenstandene ser ut til å ha betydning i forhold til hvor lenge stedet blir værende et minnested. Akkurat hvordan en slik overlevering kan ha foregått har jeg ikke funnet ut, men jeg har sett at flytting og reising er mulige overleveringsmuligheter. Her har jeg spesielt sett på innvandring til Norge. Innvandrere her i Norge kan bruke spontane minnesteder som et kulturelt og rituelt uttrykk, og her kan jeg se den kulturelle og rituelle tilhørigheten til skaperne og noen ganger til den avdøde i gjenstandene. Det blir tydelig at man bruker de gjenstandene man er fortrolig med.

Nyhetsmedier ser ut til å være en sentral leverandør for presentasjon av spontane minnesteder og markeringer både fra utlandet og i Norge. Det ser ikke ut som media er grunnen til at stedene og markeringene oppstår i Norge, men de har en viktig rolle i formidlingen og opprettholdelsen. Gjennom sine presentasjoner har jeg sett hvordan medier er med på å gi en mal for hvordan de spontane minnestedene ser ut, hva som gjøres og hvordan det gjøres. Jeg har også sett at presentasjoner av spontane minnesteder og handlinger i nyhetsmedier, er så vanlig i dag at vi forventer å se det presentert i aviser, på TV og internett. I den perioden nyhetsmediene har funnet uttrykket interessant har minnestedet og minnemarkeringene begynt å bli synlig også i andre medier, slik som på film og i TV-serier.

Videre i mitt søk etter uttrykkets opprinnelse i Norge har jeg sett på hvorfor det spontane minnestedet og markeringen oppstår, og hvordan uttrykket har utviklet seg fra kong Olavs død og frem til i dag. I forsøket på å se hva som skaper behovet for minnesteder og markeringer har jeg sett at det ser ut til å være et ønske om å gjøre en markering på sin egen måte, en individuell markering. Det er også et behov for å kunne samles ett sted, der en kan komme og gå når en vil. Derfor er bruken av det offentlige rom viktig. At en velger ulykkesstedet som møteplass ser ut til å fungere som et bevis på at avdøde har levd. Slik blir det også en møteplass ikke bare for de levende, men også mellom de levende og den/de døde. Det er et behov for å skape orden i noe som oppleves som kaos. Stedet oppleves som betydningsfullt og gir trygghet, slik kan stedet også fungere som en katalysator for egne

følelser. Jeg har også sett at selv om en har behov for å være individuell så har en også behov for rammer, og det finnes i ritualene. Det er gjennom disse rammene at de skaper sitt individuelle uttrykk i det offentlige rom. Bruken av det offentlige rom kan gjøre at det oppstår konkurranse mellom ulike steder og markeringer, men det skjer ikke. Dette er et interessant trekk ved det spontane minnestedet og handlingene, da det ofte forekommer en slik konkurranse på gravplasser som har vist seg å bruke mange av de samme gjenstandene og formuleringene.

Ved å se på minnestedet og minnemarkeringene som prosess, har jeg sett at stedet og markeringene befinner seg i en tid der holdningene til døden, grovt sett, kan sies å være det individuelle i det kollektive. Jeg har også funnet at de spontane minstedene ser ut til å gå i retning av å bli mer permanente (slik som for eksempel i Tyskland). Hvor lenge stedene står har frem til de siste årene sett ut til også være mye styrt av trafikkforeskrifter. At internett har kommet inn som aktør for det spontane minnestedet og slik er med på å videreformidle informasjon om både hva som har skjedd og hva som skal skje har jeg også sett. Hvordan handlingen gjennomføres ser ut til å være ganske likt som i 1991, men det har vært en utvikling ved at det er kommet inn noen flere gjenstander (som kors og potteplanter); at ideelle organisasjoner kan legge fra seg hilsen; og at bilder ofte beskyttes bedre i dag.

Som en avslutning på dette kapitlet har jeg sett at det i informantenes utsagn gjerne er mangel på konsekvens mellom påstand og beskrivelse. Ut fra dette har jeg sett at det kommer frem en ulikhet i forhold til aldersgrupper der de yngre informantene lettere tradisjoniserer (for eksempel ved å gi gjenstander ny symbolbetydning) enn de eldre.

De neste kapitlene har i hovedsak tatt for seg hvilken betydning handlingene og stedene har for brukerne og i det offentlige rom. Her prøver jeg først å vise noen av de ytringene og talegenrene som skaper dialoger som former fortellingen ved stedene og markeringene og som igjen former stedene. I første omgang har jeg da sett på hvem som får spontane minnesteder. Her har jeg sett at et kriterium er at en er sikker på at avdøde virkelig er død (ikke bare savnet). Et annet er knyttet til hvor vanskelig det er å komme seg til ulykkesstedet. Dersom ulykkesstedet er vanskelig tilgjengelig kan en bruke andre steder som blir forbundet med avdøde. Jeg har sett at det ikke er nok å være kjendis for at det skal skapes et minnested, men status kan ha betydning for om stedet oppstår og hvordan det ser ut. Det ser også ut til at hvis folk opplever at de har tilstrekkelig med andre sorgarenaer, har de ikke behov for å skape

spontane minnesteder. Katastrofer skiller seg ut ved at det kan oppstå ett spontant minnsted for flere mennesker som forut for en ulykke ikke har hatt en relasjon. Dette er et godt eksempel på at stedet er viktig, noe også det at ulike sorggrupper/organisasjoner anbefaler å oppsøke ulykkesstedet viser. Katastrofer er også et godt eksempel, men ikke det eneste, på at det ved noen tilfeller oppstår spontane minnesteder uten at en har mistet noen. Her oppleves saken å være så sterk at en har behov for å markere (som etter 11.09.2001). Jeg har også sett at etter selvmord oppstår det ofte spontane minnesteder og minnemarkeringer, men de er ikke så synlige. Her ser det ut til at det ligger en undertrykkelse, som kan minne om en skam, både fra de berørte og fra samfunnet rundt. Jeg har imidlertid funnet ut at det å ikke få et spontant minnsted ikke er det samme som å ikke være likt.

Når jeg har sett på hvem som skaper og hvem som er tilstede har disse gruppene noen ganger sklidd litt over i hverandre. Det ser imidlertid ut til at hvem som skaper er avhengig av hvem avdøde var. Når mennesker dør som ungdom eller ung voksen er som regel vennekretsen hovedgruppering som skapere; hos voksne ser det ut til å være mer jevnt fordelt mellom venner og familie; mens ved barns død er det mest familie når barna er små. Etter hvert som de blir eldre kan skaperne også være på avdødes alder. Ved barns død har jeg også sett at det kan oppstå skapere som ønsker å markere for å vise omsorg. Generelt ved minnemarkeringene ser det ut til å være en likevekt mellom kjønnene på stedene. Jeg har sett at etter kjente mennesker er det både fans og saksforkjempere blant skaperne, og etter katastrofer er det stor aldersspredning på skaperne. Dette fordi katastrofer gjerne rammer folk i alle aldre. Organisasjoner som oppsøker stedet kan sies å være både skapere og tilstede. Tilstedet er også mennesker som må være der på grunn av sitt yrke, og grupper som avdøde var en del av. Gruppene som avdøde har vært en del av blir ofte oppfordret til å bruke minstedene som en del av sorgbearbeidningen. Jeg har også erfart at det finnes noen få som ønsker å bli sett selv ved spontane minnesteder, disse er ikke tilstede ved hvert sted.

Jeg har videre sett på både menneskers og gjenstanders ytringer og talegenre. Her har jeg sett at det finnes ulike stemmer der de som er positive til stedene og markeringene må sies å være den mest fremtredende. Jeg har også sett at mange av gjenstandene som settes ned ikke nødvendigvis har den betydningen som de hadde for tjue år siden. Dette betyr imidlertid ikke at en ikke kan legge den gamle betydningen til gjenstanden hvis en vil. Stort sett er handlingene og stedet åpne for at alle stemmer kan være like viktige – man kan få lov til å legge den betydningen en vil i uttrykket. Det er allikevel veldig tydelig at ingen egentlig har

lov til å bestemme hva andre skal mene, selv om det enkelte ganger kan være meninger og handlinger som minner om monologisering.

Det er et viktig poeng at disse handlingene også har rammer og en mening utover seg selv. For å forstå fortellingen som skjer på stedet, må vi se de individuelle ulikhetene, samtidig som vi ser på det kollektive ved dem. Derfor har jeg sett på dem som spontane ritualer i det fjerde kapittelet. Her brukes ritual som et dynamisk begrep der en kan si at ritualet ritualiseres. Når jeg da har sett på hva som kjennetegner dette ritualer har jeg funnet at kjennetegnene kan finnes både på detaljnivå og mer generelt. De generelle kjennetegnene har jeg funnet til å være at ritualer er både begrensende og åpent og at det er både kollektivt og individuelt. De mer detaljerte kjennetegnene er blant annet at ritualer ikke blir ledet av noen; markeringene foregår stille og rolig; stedet lages som regel så nær dødsplassen som mulig; markeringen begynner ikke på et bestemt tidspunkt; du kan komme og gå når du vil og hvor mange ganger du vil; flesteparten av handlingene er nonverbale; aktørene legger ofte ned noe på stedet når de kommer som blir liggende igjen når de går; og ingen har ansvar for å rydde.

Når jeg har betraktet spontane minnesteder og minnehandlinger som overgangsrite har jeg funnet at det er to subjekter som blir rammet: den døde og de sørgende. Jeg har sett at når de døde reintegreres ved gravlegging, mister kroppen litt av sin betydning. De levende avslutter imidlertid ikke nødvendigvis den liminale fasen ved gravleggingen. Her er reintegreringen veldig individuell. Jeg har også funnet at de sørgende kan ha forskjellig mål med sorgen. Noen ønsker et avsluttet forhold med den døde, som gjerne er det som betegnes som en sunn avslutning på sorgen. Mange ønsker å leve videre med avdøde, noe som kan føre til utfordringer i møte med resten av samfunnet. Når jeg har sett på hvordan en vet hva en skal gjøre når en gjennomfører ritualer, har jeg funnet at de som skaper tar utgangspunkt i noe de kjenner fra før. Uten at de nødvendigvis har en opprørskhet mot det eksisterende skaper de sitt eget uttrykk gjennom dette. Her har begrepene identitet og kollektiv erindring vært hjelpemidler til å se hvordan en gjør sitt utvalg. Det har vært interessant å oppdage at en felles kollektiv erindring av hvordan en skal gjennomføre ritualer, ikke er ensbetydende med at en har en felles forståelse og opplevelse av uttrykket.

Spontane minnesteder og minnehandlinger har vist seg å påvirke Den norske kirke i dens bruk av lys og i utarbeidelsen av den nye gravferdsliturgien. Det var ikke en selvfølge for Den norske kirke at en skulle godta og hente inn elementer fra det spontane minnstedet og

handlingene der, men ved å ikke bare se på hva ritual er, men også hvordan ritualet er, kunne de se på ritualet ikke som konkurrerende til egne handlinger men som et supplement. Dette understrekes også ved at ansatte fra kirken kan oppsøke det spontane minnestedet som omsorgsperson og for å informere om kirkens tilbud. At handlingen er så åpen at alle som vil kan delta gjør også handlingen til et alternativ for alle trossamfunn. Men det at ritualet er så åpent gjør at ingen kan sies å eie ritualet. Det er likevel noen som enkelte ganger opptrer som eksperter og kontrollører. Internt på stedet er det mennesker som kan kontrollere og rettlede dårlig oppførsel, det er de som rydder stedet og slik bestemmer hva som får være på stedet, og det er de som beskytter de nærmeste mot media. Det er noe ulikt fra sted til sted, og ut fra hvilken oppgave en har/tar, hvem dette er. Det finnes også eksterne aktører som fungerer som eksperter ved at de analyserer og presenterer handlingene og stedets fortelling.

En viktig aktør i møte med stedene og markeringene er media. Jeg har i arbeidet sett at også underholdningsmedier, de siste årene, ser ut til å bruke uttrykket for å illustrere sorg. De gangene minnestedet og markeringene opptrer har de en viktig rolle i sørgespillet – de presenterer en dypere mening. Her presenteres alltid minnestedet og markeringene som en sunn og god måte å reagere på. Om dette er en bevisst påvirkning for aktørene ved det spontane minnestedet er tvilsomt, men det kan helt klart ha en ubevisst rolle i forståelsen av stedene. Derimot er det større sannsynlighet for at media bevisst bruker stedene og markeringene, fordi det er et godt og tydelig sorguttrykk i det offentlige rom. Det er likevel ikke i underholdningsbransjen men i nyhetsmediene en finner stedene og markeringene best tilgjengelig. Nyhetsmedia kan være med på å opprettholde og spre uttrykket, men de er ikke entreprenører. Økningen i bruk av stedene og markeringene i nyhetsmedier har gjort at en forventer slik oppslag. Her er det ulikt hvordan lokale medier og løssalgsmidier presenterer sakene; jo større nyhetsmediene er jo mer sensasjonelt blir det som skrives, og jo mindre nyhetsmediene er jo mer respektfullt oppleves fremtreden. Fortellingene ser imidlertid ut til å bli bygget opp som en kriminalfortelling med domstaler og rådstaler, og her er det spontane minnestedet interessant fordi det er en del av et tema som alltid er aktuelt og fordi det er så lett tilgjengelig.

Jeg har imidlertid funnet at det er flere kriterier for hvilke bilder en tar og hvilke bilder og tekster, en presenterer. Stort sett dokumenteres alt, men hva man setter på trykk ser ut til å bli avgjort i hvert enkelt nyhetsmedium. Hvorfor en presenterer stedene og handlingene kan en generelt si avgjøres ut fra begrepene nærhet og ektehet. Det er imidlertid ofte et behov for

sensasjon i fremstillingene, noe som gjør at en gjerne strekker seg litt lenger enn en egentlig tenker er greit når en presenterer en sak. Det er imidlertid interessant å se at grensene for hva som er greit kan flytte seg. Hvis en sak er satt på trykk av en redaksjon, så ser det ut til å være lettere å bruke det for andre. Jeg har også sett at ny teknologi har gitt media nye muligheter, noe som har ført til at ikke bare det spontane minnestedet dokumenteres men det presenteres også bilder fra ulykken. Den nye teknologien har imidlertid også ført til et større press på journalistene ved at de har flere kanaler de må presentere sakene i.

Det spontane minnestedet og den spontane minnemarkeringen ser altså ut til å ha blitt veletablert som kulturelt og rituelt uttrykk i Norge i seinere tid. De fungerer på tvers av religiøs og kulturell tilhørighet, og stedene og handlingene blir ofte positivt omtalt.

Kilder

Aviser:

Aftenposten 19.01.1991: Han var som en far for meg

Avis 1 06.01.2005: Tenner lys i mørke stunder

Bergens Tidende, 18.04.2006: Tiltalt etter dødsulykke – kolliderte igjen i går

Bergens Tidende 11.10.2006: Journalistyrket livsfarlig

Bergens Tidende 20.11.2006: Skolen minnet Kristian

Dagbladet 06.01.1991: Et stille farvell

Dagbladet 19.01.1991: ”Vi elsker deg alle, men nå gråter vi”

Dagbladet 20.01.1991: Et stille folketog

Dagbladet 17.03.2003: Drømte om å bli proff danser

Dagbladet 05.01.2005: Mintes Martin

Dagbladet 23.01.2006: ”At han skulle finne på noe så sykt, hadde jeg aldri trodd”

Dagbladet 03.10.2006: Holdt sammen i tykt og tynt

Dagbladet 02.06.2007: Mor tok livet av barna sine

Dagbladet 30.06.2008: ”De kranglet om bagateller av helt privat karakter”

Dagbladet 03.07.2008: Hun var en sommerfugl i vinterland

Fredrikstad Bald 20.11.1998: Fjerner sørge-korsene

GT 12.05.2008: De sørjer sin døde kompis

Klassekampen 12.11.2003: Grusom repetisjon

Klassekampen 28.02.2006: Sverige fikk sin Kennedy

Sportsbladet 19.11.2004: ”Han lovade att ædrog lämna mig”

VG 18.01.1991: De tente lys for Kongen

VG 19.01.1991: Takk kjære kong Olav

VG 20.01.1991: Minnes møte med Kongen

VG 06.01.2000: Vond kveld. Hjerteskjærende hilsener fra pårørende

VG 07.01.2000: Mistet fire venner

VG 08.01.2000: Kongen og Stine møttes under OL. I går sørget han over 13-åringen.

VG 03.01.2005: ”Det er ikke lett å si noe til dere som kan oppleves som meningsfylt.”

VG 23.01.2006: Kjæresten gikk hjem og hentet pistol

VG 23.01.2006: Tenåringsdrapet. Her stråler Ingrid-Elisabeth (16) på vorspiel. Få timer etterpå er hun drept av kjæresten (17).

VG, 24.01.2006: Kranglet på telefonen før drapet

VG 01.10.2006: Familien reagerer
VG 24.01.2006: Kranglet på telefon før drapet
VG 30.06.2008: Skulle møtes for å gjøre opp
Vårt Land 04.11.2005: Minne langs veien

Internett:

01.03.1986 <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/149268> : Olof Palme er død. Fra Dagsrevyens sending om drapet på Olof Palme, 1. mars 1986.

18.01.1991 <http://www.aftenposten.no/fakta/olav/article451284.ece> : De tente lys for Kongen
Nr. 6 1998 <http://www.brannmannen.no/arkiv/1998/6-98/sider-6-98/nr-6-1998.htm> :63 døde i diskotekbrann

28.11.1999 <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d112165.htm> :Kaster blomster på havet
09.12.1999 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=7154686> :Flaggrutens første tur over Sletta

Fra uke 48 i 1999 til uke 47 i 2000 <http://home.online.no/~fndbred/sleip.htm> :Foreningen Norges døvblindes hjemmeside formidler: ”Sleipner”-forliset. Meldinger i ”Punktnytt” ukene 48/99-47/00

Nr. 1 2000 <http://www.brannmannen.no/arkiv/2000/1-00/sider-1-00/nr-1-2000.htm> :Store utfordringer ved togulykken på Åsta

NOU 2000:30 <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2000/NOU-2000-30/5.html?id=362314> :Åsta-ulykken, 4. januar 2000. 3 Hendelsesforløpet

24.02.2000 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/02/24/195935.html> :Diskotekbrannen i Göteborg var påsatt

25.05.2000 <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d142359.htm> :Sørget over venninger på åstedet

25.05.2000 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/05/25/205645.html> :”Tenker på dere”

25.05.2000 b <http://www.dagbladet.no/nyheter/2000/05/25/205567.html> :– Idyllen er knust

26.11.2000 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=715320> :Minnesmerket over Sleipner-omkomne avduket

12.01.2001 <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d185317.htm> :Kong Olavs død ga oss nye gravferdsskikker

17.01.2001 <http://tux1.aftenposten.no/meninger/kommentarer/d186106.htm> :Uken da Gud ikke var død

21.01.2001 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2001/01/21/238017.html> :Gulfkrigen førte til kongens død

29.01.2001 <http://www3.nrk.no/magasin/nyheter/innenriks/753482.html> :–Holmlia-drapet et tidsskille i Norge

31.01.2001 (oppdatert) <http://home.chello.no/%7Eanyb/benny/bildegalleri.htm> :Til minne... Benjamin Hermansen 29.05.85 – 26.01.01. En hilsen fra Oss til Deg

06.02.2001 <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=8197192> :Danskene mintes Benjamin med roser og fakler

09.03.2001 <http://infodesign.no/artikler/informasjonsetikk.htm> :Etikk i presse- og informasjonsarbeid

19.03.2001 <http://www.benjaminsminnefond.no/index.html> :Benjamins Minnefond

19.09.2001 <http://www.dn.no/arkiv/article17805.ece> :Terrorangrep mot USA ryster verden

14.12.2001 http://www.nrk.no/kanal/nrk_utenlandssendingen/1511306.html :”Stemmen fra Norge” pensjonerer seg

25.01.2002 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/01/25/308419.html> :Når følelsene velter opp

01.11.2002 http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/ufd/265588/265391/tale_ved_avduking_av_benjamin_hermansens.html?id=265653 :Tale ved avduking av Benjamin Hermansens minnesmerke

© 2003 <http://www.nfi.no/barnunge/filmstudieark/film.html?id=230> : Barn og unge. Filmstudieark. Gi det videre

17.03.2003 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2003/03/17/364131.html> :Drømte om å bli proff danser

18.08.2003 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2003/08/18/376217.html> :Gråt for døde venner

24.09.2003 <http://www.etikkom.no/retningslinjer/internett> : Forskningsetiske retningslinjer for internettforskning

06.10.2003 <http://f-b.no/article/20031006/NYHET/411530785> :Vennene minner ham med graffiti

22.01.2004 <http://pub.tv2.no/nettavisen/innenriks/article176734.ece> :Tilbake ved vraket

04.08.2004 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2004/08/04/404562.html> :”Jeg hater han som drepte deg”

28.10.2004 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2004/10/28/412702.html> :Livsfarlig sykkel-sabotasje

10.11.2004 <http://www.aftenposten.no/helse/article908542.ece> :Ungdom sørger på nett

19.01.2005 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=263147> :Minnemarkering ett år etter Rocknes-forliset

24.04.2005 <http://www.nrk.no/nyheter/1.515777> :Pårørende til Thailand

10.05.2005 <http://forum.mammanett.no/archive/index.php/t-12448.html> :Religiøse objekter som mote

19.05.2005 <http://www.op.no/nyheter/article1592448.ece> :Venn: Var alltid blid og rolig

18.07.2005 <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-asia/artikkel.php?artid=106001> :Den norske ID-gruppen fant alle i Thailand

09.08.2005 <http://www.namdalsavisa.no/Nyhet/article1691822.ece> :Mintes en god venn

08.09.2005 <http://www.nrk.no/programmer/tv/puls/1.1314919> :Selvmord hvert 40. sekund

22.01.2006 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=143329> :Samlet i sorg på drapsstedet

22.01.2006 <http://www.ingrid-elisabeth.com/Aviser/Nettavisen/Web sider/Nettavisen 22.01.06 3.htm> :Utrolig at hun er borte

23.01.2006 <http://www.rogalandsavis.no/nyheter/article1917712.ece> : – Siktete kranglet med kjæresten

05.02.2006 <http://www.an.no/nyheter/article1938955.ece> :Ulykken krevde to liv

28.02.2006 http://www.klassekampen.no/artikler/nyheter/34416/mod_article/item/null :Sverige fikk sin Kennedy

27.07.2006 <http://pub.tv2.no/nettavisen/side2/mote/article693574.ece> :Guttemoten jenter hater

09.08.2006 http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/Var_Varsom-plakaten/ :Vær Varsom-plakaten

29.09.2006 <http://www.dagbladet.no/kultur/2006/09/29/478284.html> :Jan Werner er død

29.09.2006 http://www.aftenposten.no/kul_und/article1477369.ece :Jan Werner Danielsen er død

30.09.2006 <http://www.vg.no/musikk/artikkel.php?artid=132254> :Jan Werners foreldre om kondolanse på VG Nett: - Flott med alle som bryr seg midt oppi det vonde

03.10.2006 <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article1480258.ece> :Ønsket drapssiktet bror innlagt

31.01.2007 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2007/01/31/490622.html> :–Ser ut til å ha vært en vanlig familie

01.02.2007 <http://www.bt.no/innenriks/article336750.ece> :To tomme pulter på skolen

01.06.2007 http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/ :Pressens faglige utvalg

04.06.2007http://presse.no/Pressens_Faglige_Utvalg_PFU/Veileder_for_omtale_av_selvmord/ :Veileder for omtale av selvmord

28.08.2007 <http://www.pfu.no/case.php?id=1909> :PFU-sak nr 097/07

10.09.2007 <http://www.rogalandsavis.no/nyheter/article2985219.ece> : Sa fra om dødsvei

07.10.2007 <http://www.bt.no/utenriks/article420916.ece> :Tusener i markering i Moskva

26.12.2007 <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-asia/artikkel.php?artid=191874>
:Asia minnes tsunamien tre år etter

© 2008 <http://www.nsd.uib.no/> : Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste

© 2008 <http://www.vg.no/protokoll/?pid=58> :VG Nett Protokoll. Henki Kolstad

02.01.2008
<http://www.tryggtrafikk.no/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=3235> :Mange unge mister livet

02.01.2008
<http://www.tryggtrafikk.no/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=3236> :233 omkom i trafikken i 2007

08.01.2008 <http://www.bygdeposten.no/ovreeiker/article3264983.ece> :Gråtkvalt vitneforklaring

19.03.2008 <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=517642> :Martine minnes på nettet

23.03.2008 <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=517813> :Dette er Martine-mysteriet

25.04.2008 <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2390564.ece> :Drept da hun feiret toppeksamen

04.05.2008 <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406453.ece> :Minnet de omkomne

04.05.2008 [www.aftenposten.no/ 5.webloc](http://www.aftenposten.no/5.webloc) :Unge kan få kjøreforbud i helgene

04.05.2008 <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2405896.ece> :Sjåføren var aktiv i racing-miljøet

04.05.2008 <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=197946> :Vi må ikke la sjokket gjøre oss tause

04.05.2008 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/05/04/534387.html> : –Vi kan på en måte ikke tenne nok lys, sorgen er så svart

05.05.2008 <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2406809.ece> :Unges bilkjøring følges med falkeblikk

21.05.2008 <http://pyglossia.blogspot.com/2008/05/helt-undvendig-offentliggjore.html> :Helt unødvendig å offentliggjøre

23.05.2008 http://www.aftenposten.no/meninger/leder_morgen/article2440895.ece :Den sanne historien

21.06.2008 <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article2496457.ece> :Blodtrykk og blodtåke

24.06.2008 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/24/539027.html> :Mistet datter og sønn

29.06.2008 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/29/539546.html> :– Mener dette er en dypt tragisk ulykke

29.06.2008 b <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2512239.ece> : – Det er vanskelig å forstå at dette har skjedd

30.06.2008 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/06/30/539622.html> :– Håper dette er siste gang vi opplever vold

12.08.2008 <http://www.kjendis.no/2008/08/12/543326.html> :Vurderer rettsak

28.09.2008 <http://www.dagbladet.no/nyheter/2008/09/28/548430.html> :–Alle må bære sorgen

10.10.2008 <http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostafjells/vestfold/1.6256505>–: Rakel (433) ble trolig påkjørt

Uten dato:

<http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=alter&publications=23> :Ordnett.no

Kunnskapsforlagets blå språk- og ordboktjeneste

[http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/teori-og-](http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/teori-og-metode/begreper/tradisjon/?searchterm=tradisjon)

[metode/begreper/tradisjon/?searchterm=tradisjon](http://www.intermedia.uio.no/ariadne/Kulturhistorie/teori-og-metode/begreper/tradisjon/?searchterm=tradisjon) :Ariadne. Kunnskapsbase for kulturfagene ved universitetet i Oslo

<http://www.minnelunden.no/default.aspx?Cat=160&Id=102> :Minnelunden. Døden i endring www.posten.no/webloc

<http://www.youtube.com/watch?v=KP-WDTF27FM&feature=related> : Episoden ”Flynn’s Funeral ” i TV-serien Home and Away

http://www.benjaminsminnefond.no/info/benjamin_hermansen.html :Benjamin Hermansen og ”Holmlia-drapet”

<http://www.kriser.no/> :-Psykososial oppfølging etter kriser og katastrofer

<http://www.ingrid-elisabeth.com/> :Tenn et lys for Ingrid Elisabeth

<http://spencersminne.com/gb/> : I Aleksanders aka Spencers minne...

<http://www.caplex.no/Web/Magazine.aspx?id=olav> :Magasinet Kong Olav V

<http://www.dagbladet.no/nyheter/2007/01/31/490622.html>

http://www.flomkatastrofen.no/tiden_etter/minnesmerke./1446.html :Minnestedet: Arbeid – Modeller – Skisser

http://www.aktive-fredsreiser.no/nyheter_03/2001/ondskapens_ansikt_01.htm :Ondskapens ansikt

<http://www.sikkerhetsdagene.no/kapitler/7Sklet.pdf> :7. Storulykker i Norge de siste 20 årene

<http://www.kriser.no/tekst.php?id=16> :Ritualer

<http://www.levenorge.no/> :LEVE Landsforeningen for etterlatte ved selvmord

<http://www.facebook.com/group.php?gid=19805645943> :Til Minne Om Martine Elise og Camilla Skullerud

www.facebook.com :Facebook

<http://www.socialdemokraterna.se/> :Socialdemokraterna

<http://www.aftenposten.no/spesial/bildeserieviser/?id=487515&start=1> :Bildeserie. Folkets farvel

<http://www.barnerett.com/> :Stine Sofie Stiftelse

<http://www.barnerett.com/default.asp?WCI=DisplayGroup&WCE=90&DGI=90> :Stine Sofie Stiftelse. Formål.

<http://www.minnelunden.no/default.aspx?Cat=160&Id=102> :Minnelunden

<http://www.religion.no/tidsskrift/bladart/folkelegeritual.html> : Agedal, Olaf: Folkeleg ritual

<http://64.233.183.104/search?q=cache:i2EF7yfdlzwJ:www.ks.no/upload/4346/odeentilnettet.doc+p%E2%88%9A%E2%80%A2+kollisjonskurs+med+mediene&hl=no&ct=clnk&cd=1&gl=no> : På kollisjonskurs med mediene

<http://www.pfu.no/about.php> :Pressens faglige utvalg PFU

Informanter fra intervjuer, e-post og NEG:

Intervju

jour. Dagbladet:	mann	journalistfotograf	20/30 årene
jour. NTB :	kvinne	journalist	20/30 årene
jour. FB 1:	mann	journalist og pårørende	40/50 årene
jour. FB 2:	mann	journalist og pastor	40/50 årene
jour. FB 3:	mann	journalistfotograf og pårørende	20 årene
inf. 1:	mann	pårørende	16/18 årene
inf. 2:	mann	pårørende og organisasjon	17/20 årene
inf. 3:	mann	pårørende og organisasjon	17/20 årene

Notatsamtaler

inf. 4:	kvinne pårørende	20 årene
inf. 5:	kvinne pårørende	20 årene
inf. 6:	kvinne pårørende	20 årene

E-post-intervju/spørsmål

jour. Halden:	mann journalist	40 årene
inf. 1 oppf.:	mann pårørende	16/18 årene
jour. TV-Norge:	Reklame TV	

Alle disse intervjuene er gjort av Therese Kråvik Schøien og oppbevares ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk.

NEG-informanter:

NEG 32211:	kvinne observert	40 årene
NEG 32264:	kvinne observert	50 årene
NEG 32268:	mann observert	60 årene
NEG 32288:	kvinne observert	50 årene
NEG 32444:	kvinne deltakende	40 årene
NEG 32478:	kvinne observert	30 årene
NEG 32899:	kvinne observert	60 årene

Disse svarene på spørreliste nr. 173 "Blomsteralter" er oppbevart hos Norsk etnologisk gransking ved Norsk Folkemuseum. Jeg har bare notert ned de informantene jeg har henvist til i teksten.

Observasjoner:

Larvik voksen og asiater:	et par dager etter dødsfallet	2005
Fredrikstad ungdom 1:	et par uker etter dødsfallet	2005
Fredrikstad ungdom 2:	minnevegg med rester av minnested en stund etter dødsfallet	2005
Oslo barn:	restene av et spontant minnested	2006
Oslo ungdom:	spontant minnested ca en uke etter dødsfall	2006

Oslo tre søstre:	kvelden den dagen drapene ble kjent	2006
Bergen ungdom:	et par måneder etter dødsfallet	
Oslo tre ungdommer:	gått over til permanent minnested	2008

Dette er de observasjonene der jeg bevisst har gått inn og observert. Jeg har altså ikke tatt med alle dem som jeg har gått eller kjørt forbi.

Utrykte kilder:

Aukrust, Knut 2005a: *Bakhtin på øret – Forelesning 5. april* (Power Point presentasjon ligger ute på Clasfronter) Oslo

Norsk etnologisk gransking 1996: *Blomsteralter. Spørreliste nr. 173* Utgitt i samarbeid med Hege Westgaard

Litteratur

Aka, Christine 2007: *Unfallkreuze. Trauerorte am Strassenrand*. Germany: Waxmann Verlag. Münster

Alver, Bente Gullveig 1999: At dø – og at vende tilbake! En moderne vision om det genvundne paradisi: *Myte, magi og mirakel i møte med det moderne* Bente Gullveig Alver, Ingvild Sælid Gilhus, Lisbeth Mikaelsson og Torunn Selberg. Oslo: Pax Forlag A/S

Alver, Bente Gullveig og Ann Helene Bolstad Skjelbred 1994: *I dødens skygge Tradisjoner ved livets slutt*, Norge: Vett og Viten AS

Amundsen, Arne Bugge 2003: Museet som fortelling. Sted, rom og fortellingsunivers I: *Museer i fortid og nåtid. Essay i museumskunnskap* Arne Bugge Amundsen, Bjarne Rogan og Margrethe C. Stang (red.). Oslo: Novus forlag

Amundsen, Arne Bugge 2006: Kulturhistoriske ritualstudier I: *Ritualer. Kulturhistoriske studier* Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget

Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik (red.) 2006: *Ritualer. Kulturhistoriske studier* Oslo: Universitetsforlaget

Ariés, Phillipe 1977: *Døden i Vesten* Oslo: Det Norske samlaget

Aukrust, Knut 2005b: Det informerte samtykket og andre kategoriske imperativ. Om feltarbeidets etikk I: *Kulturvitenskap i felt. Metodiske og pedagogiske erfaringer* Anders Gustavsson (red.). Oslo: Høyskoleforlaget

- Bakhtin, Mikhail M. 1984: *Rabelais and his world* oversatt av Helene Iswolsky Bloomington: Indiana University Press
- Bakhtin, Mikhail M. 1998: Spørsmålet om talegenrane I: *Spørsmålet om talegenrane* Rasmus T. Slaattelid oversatt og etterord. Bergen: Adriane Forlag
- Bakhtin, Mikhail M. 2003: Latter og dialog. Utvalgte skrifter I: *Latter og dialog. Utvalgte skrifter* Audun Johannes Mørch oversatt og forord. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Bell, Catherine 1992: *Ritual Theory. Ritual Practice* New York og Oxford: Press
- Biedermann, Hans 1992: *Symbol leksikon* I (red): Oversatt av Finn B. Larsen Norge: J.W. Cappelens Forlag a.s
- Connerton, Paul 1999: *How Societies Remember* United Kingdom: Cambridge University Press
- Eriksen, Anne 1994: "Like Before, Just Different" Modern Popular Understandings of the Concept of Tradition I: *Arv. Nordic Yearbook of Folklore.*
- Eriksen, Anne 1999: Dialog og egenart I: *Kunnskap om kultur. Folkloristiske dialoger* Knut Aukrust og Anne Eriksen (red.). Oslo: Novus forlag
- Eriksen, Anne, Torunn Selberg 2006: *Tradisjon og fortelling. En innføring i folkloristikk* Oslo: Pax forlag A/S
- Gennep, Arnold van 1999: *Rites de passage. Overgangsriter* Oversatt av Erik Ringen Oslo: Pax Forlag A/S
- Gilhus, Ingvild Sælid 1999: Forord I: *Rites de passage. Overgangsriter* Arnold van Gennep, Oversatt av Erik Ringen. Oslo: Pax forlag A/S
- Gustavsson, Anders 2001: Att forska om andras sorg. I :*Tradisjon. Tidsskrift for folkloristikk.* Norge: Vett og viten.
- Gustavsson, Anders 2002: Gravstenar i Norge och Sverige ur symbolperspektiv. Kulturella skillnader mellan länderna under 1990-talet. I: *Din Tidsskrift for religion og kultur* Nr. 1/2002
- Gustavsson, Anders 2003: *Gravstenar i Norge och Sverige som symboler för känslor tankar och idéer i vår egen tid.* Novus, Oslo
- Gustavsson, Anders 2006: Rituelle markeringar vid momentan död i vår tid I: *Ritualer. Kulturhistoriske studier* Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget
- Gustavsson, Anders 2007: Mänskliga sinnen och deras uttrycksformer inom folklig tro och religiositet I: *Folkliga föreställningar och folklig religiositet. Festskrift till professor Ulrika Wolf-Knuts.* Lena Marander-Eklund, Sofie Strandén og Nils G. Holm (red.). Åbo: Åbo Akademis förlag

- Gustavsson, Anders 2008: Grief at Loss of a Pet – As exemplified by the Cat I: *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* Sverige: Swedish Science Press
- Hagberg, Louise 1937: *När döden gästar* Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Hodne, Bjarne 1980: *Å leve med døden* Oslo: H. Aschehoug & CO
- Hodne, Bjarne 1988: Personlige fortellinger: en tredje innfallsvinkel i studiet av autobiografier I: *Norveg Folkelivsgranskning 31* Oslo: Universitetsforlaget
- Hodne, Ørnulf 1999: *Norsk folketro* Oslo: J. W. Cappelens Forlag as
- Hylland Eriksen, Thomas 2003: *Hva er sosialantropologi* Oslo: Universitetsforlaget
- Jordheim, Helge 2001: *Lesningens vitenskap. Utkast til en ny filologi* Oslo: Universitetsforlaget
- Kaldal, Ingar 2003: *Historisk forskning, forståing og forteljing* Oslo: Det Norske Samlaget
- Kjeldstadli, Knut 1997: "Hva er symboler" I: *Dugnad 3-1997*
- Klein, Barbro 1995: Innledning I: *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser* Barbro Klein (red.). Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Klepp, Asbjørn 1988: Fra muntlig kommunikasjon til tekst I: *Norveg Folkelivsgranskning 31* Oslo: Universitetsforlaget
- Kopytoff, Igor 1992: The Cultural biography of things: commoditization as process I: *The social life of things. Commodities in cultural perspective* Arjun Appadurai (red.). Stanford, California: Cambridge University Press
- Kragh, Birgitte 2003: *Til jord skal du blive... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990* Aabenraa: Skrifter fra museumsrådet for Sønderjyllands amt. Udgivet i samarbejde med Aabenraa museum
- Kverndokk, Kyrre 2006: "Förintelsens minnesdag – För människovärde och demokrati". En riteanalytisk lesning av den svenske minnedagen for Holocausts ofre I: *Ritualer. Kulturhistoriske studier* Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget
- Köstlin, Konrad 1999: Roadside Memorials. The Cross in European Culture I: *Folk religion. Continuity and change* Anders Gustavsson og Maria Santa Montez (red.). Uppsala og Lisboa
- Lundälv, Jörgen 2004: Offerkast som gårdagens och morgondagens källa för skuld, sorg och skadeprevention I: *Kulturella perspektiv*
- Lundgren, Britta 2006: *Oväntad död – Förväntad sorg. En etnologisk studie av sörjandets processer* Stockholm: Carlssons Bokförlag

- Marstein, Mari 2004: "Granbar ved begravelser" I: *Ja, vi elsker ting! En artikkelsamling om gjenstander ved museene i Akershus* Christian Hinze Holm og Kirsten Linde (red.). Oslo: Forlaget Bonytt
- Mikaelsson, Lisbeth 1999: Innledning I: *Myte, magi og mirakel i møte med det moderne* Bente Gullveig Alver, Ingvild Sælid Gilhus, Lisbeth Mikaelsson og Torunn Selberg. Oslo: Pax Forlag A/S
- Moore, Sally Falk og Barbara Myerhoff (red.)1977: *Secular Ritual* Assen : Van Gorcum
- Muir, Edward 2000: *Ritual in Early Modern Europe. New approaches to european history* United Kingdom: Cambridge University
- Mørch, Audun Johannes 2003: Forord I: *Latter og dialog. Utvalgte skrifter* oversatt og forord. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Ohrvik, Ane 2006: Hallowiiiiin! Ritualisering som entreprenørskap I: *Ritualer. Kulturhistoriske studier* Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne, Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget
- Rehnberg, Mats 1965: *Ljusen på gravarna och andra ljusseder Nya traditioner under 1900-talet* Stockholm: Victor Pettersons Bokindustri AB
- Ropstad, Hege og Liv Kari B. Tønnesen 2002: *Elever i vanskelige livssituasjoner. Læreren i møte med elever som opplever kriser, sorg, og omsorgssvikt* Norge: Høyskoleforlaget (2. opplag)
- Salomonsen, Jone 2001: Tradisjoner på norsk Den rette dødens seremoni før og nå I: *Verdier ved livets slutt en antologi. Verdikommisjonen* Verdikommisjonens styringsgruppe (red.) Redaksjonsutvalg Ronge, Kari, Marie Aakre, Kristian Alm, og Lene Bomann-Larsen. Press Forlaget
- Scharfe, Martin 1989: Totengedenken. Zur Historizität von Brauch-traditionen. Das Beispiel Olof Palme 1986 I: *Ethnologia Scandinavica. Journal for Nordic Ethnology 1998*
- Scott, Erika Ravne 2006: Hurra for deg! Et ritualanalytisk blikk på fødselsdagsselskap for barn I: *Ritualer. Kulturhistoriske studier* Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne, Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget
- Stoklund, Bjarne 2003: *Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur* København: Museum Tusulanums Forlag
- Sørbø, Jan Inge 1992: Kongens død i avismediet I: *Norveg folkelivsgransking 35* Oslo: Universitetsforlaget
- Turner, Victor W. 1999: Midt imellom. Liminalfasen i overgangsriter I: *Rites de passage. Overgangsriter* Arnold van Gennep, Oversatt av Erik Ringen. Oslo: Pax forlag A/S

- Westgaard, Hege 2001: "*Som eit spor*" *Spontanalteret som moderne sorguttrykk i et kulturanalytisk perspektiv* Bergen: Forlaget Folkekultur
- Öhlander, Magnus 1999: Deltagande observation I: *Etnologiskt fältarbete* Lars Kaijser og Magnus Öhlander (red.). Lund: Studentlitteratur
- Østerud, Svein 1992: Kongens død som TV-fenomen I: *Norveg folkelivsgransking 35* Oslo: Universitetsforlaget
- Agedal, Olaf (red.) 1994: *Døden på norsk* Oslo: Ad Notam Gyldendal AS
- Åkesson, Lynn 1997: *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual* Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur
- Aaseth, Gøril 2006: *Knokkelmann og englesang. Et kulturhistorisk portrett av Døden som person* Oslo: Norsk Folkeminnelag/Aschehoug & Co.

Sammendrag

Da Kong Olav døde i 1991, ble Slottsplassen fylt med lys, blomster og andre gjenstander. Et norsk folk markerte sin sorg spontant, på en måte de fleste av oss aldri før hadde sett. Etter dette har flere og flere slike steder og handlinger kommet også for ukjente mennesker og etter katastrofer. Det er slike steder og handlinger – spontane minnesteder og spontane minnemarkeringer – som er utgangspunktet for denne oppgaven. Jeg ser på hvordan de spontane minstedene og minnemarkeringene fungerer som et kulturelt og rituellet uttrykk i Norge fra 1991 og frem til 2008.

For å se på stedene og markeringenes funksjon har jeg undersøkt fenomenets opprinnelse, og funnene har vist seg å være flere: Gamle tradisjoner i Norge og tradisjoner fra utlandet kan være utgangspunkt for det spontane minstedet og minnemarkeringen. Media, spesielt de ulike nyhetsmediene, er viktige for at uttrykket spres og opprettholdes. Grunnene til at man ønsker å lage stedene og markeringene ser ut til å være både individuelle og kollektive.

Gjennom å se på de ulike gjenstandene, menneskene og handlingene, finner jeg individuelle særtrekk som alle er med på å fortelle en fortelling knyttet til avdøde og dødsfallet. Hvem som minnes og hvem som er aktør ved disse stedene, er mye styrt av avdødes person, men også av de sørgendes behov. Det kollektive og rituelle er også viktig ved stedene og handlingene. Et særtrekk ved ritualet er at det er åpent også for det spontane; du kan for eksempel komme og gå når du vil. Denne åpenheten gjør at Den norske kirke, men også andre trossamfunn, kan finne seg til rette. Det er nemlig ikke slik at dette ritualet konkurrerer med allerede eksisterende ritualer. Gjennom sin funksjon som et ritual har stedet, og handlingene, helt tydelige rammer, og til en viss grad normer, som styrer hva som gjøres, hva som ikke er greit og hvordan det gjøres. Det finnes ingen ritualforvalter, men her er eksperter og kontrollører. Disse kan også stå utenfor selve ritualet, slik som media. Medias interesse for uttrykket er stor, spesielt på grunn av de ekte følelsene som viser seg her. Hos medier har jeg sett en annen fremgangsmåte og andre retningslinjer enn de jeg (som kulturhistoriker) benytter meg av, selv om både jeg og media ser på de samme situasjonene.

Som en generell konklusjon kan det sies at de spontane minstedene og minnemarkeringene i Norge er blitt veletablert og det er en økende bruk av dem.